

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

TABLA DE MATERII

	<u>Pagina</u>		<u>Pagina</u>
I. ARTICOLE		G. OPRESCU, † Coriolan Petranu	80—81
MAFA GOLESCU, Icoana pe sticlă a zugravului nișă ot Brașov	7—10	PETRE ANTONESCU, † Arhitectul Paul Smarandescu	81
HORA TEODORU, Porțile Sucevei	11—19	IV. RECENSII	
TEO L SAUCIUC-SĂVEANU, Două geme antice din cythia Minor	20—24	VICTOR BILCIURESCU, București și Bucureștenii de ieri și de azi, 1945 (A. Sacerdoțeanu)	82
ALEXANDRU VASILESCU, Cetatea Dâmbovița	25—53	GEORGE COSTESCU, Bucureștii vechiului Regat, 1944 (A. Sacerdoțeanu)	82
NADJDA GR. ROMALO, Leordeni	54—63	GHEORGHE CRUTZESCU, Podul Mogoșoaiei, 1944 (A. Sacerdoțeanu)	82—84
SERB BALȘ, Casa din Leordeni	64—76	I. IONAȘCU, Documente bucureștene privitoare la proprietățile Mănăstirii Colțea, 1941 (A. Sacerdo- țeanu)	84—86
II. COMUNICĂRI		G. OPRESCU, Manual de istoria artei, 1943—1945 (A. Sacerdoțeanu)	86—87
HORA TEODORU, O ușă mai nouă dela Biserica caune din București	77—78	GEORGE POTRA, Hanurile bucureștene, 1943 (A. Sacerdoțeanu)	87
— iatră uitată	78—79		
III. NECROLOAGE			
TEO L SAUCIUC-SĂVEANU, † Profesorul Ion Andrie- scu	80		

TABLA ILUSTRAȚIILOR

Pagina

Pagina

ICOANA PE STICLĂ A ZUGRAVULUI IONIȚĂ OT BRAȘOV

Fig. 1. — Reproducea în culori a icoanei, în mărimea originalului. 8

PORȚILE SUCEVEI

- Fig. 1. — Clopotnița mănăstirii Sfântul Gheorghe din Suceava. Fațada principală în timpul lucrărilor din 1939. Se vede forma originală a ferestrei, micșorată în timpul restaurării, terminată în 1910. Clișeul autorului 12
- Fig. 2. — Clopotnița mănăstirii Sfântul Gheorghe din Suceava dinspre Sud-Vest, în timpul lucrărilor din 1939. Se văd, la etaj, câte trei rânduri de cărămidă între colțarii de piatră de talie. Clișeul autorului 13
- Fig. 3. — Clopotnița mănăstirii Sfântul Gheorghe din Suceava. Fațada spre curte în timpul lucrărilor din 1939. Se vede zidăria de umplutură din ușa etajului și forma originală a ferestrei, micșorată în timpul restaurării terminată în 1910. Clișeul autorului 14
- Fig. 4. — Clopotnița mănăstirii Sfântul Gheorghe din Suceava. Cheia arcadei dela intrare, după înlăturarea tencuelilor în 1939. Se vede șanțul ușilor culisate. Clișeul autorului 15
- Fig. 5. — Clopotnița mănăstirii Sfântul Gheorghe din Suceava. Piciorul Est al arcadei dela intrare, după înlăturarea tencuelilor în 1939. Se vede șanțul porților culisante și locașul bărnei de baricadare. Jos apărătoarea de roți, pusă în 1910. Clișeul autorului. 15
- Fig. 6. — Clopotnița mănăstirii Sfântul Gheorghe din Suceava. Piciorul Vest al arcadei dela intrare, după înlăturarea tencuelilor în 1939. Se vede șanțul porților culisante și locașul de odihnă al bărnei de baricadare. Jos apărătoarea de roți pusă în 1910. Clișeul autorului. 16
- Fig. 7. — Clopotnița mănăstirii Sfântul Gheorghe din Suceava— Intrarea. Planul, elevația și secția 17
- Fig. 8. — Cetatea Sucevei. Poarta castelului. Plan, elevație și secții. 18
- Fig. 9. — Voroneț. Poarta clopotniței. Planul (după Romstorfer și G. Balș) 19

DOUĂ GEME ANTICE DIN SCYTHIA MINOR

- Fig. 1. — Gemă din Callatis 21
- Fig. 2. — Gemă din Scythia Minor 22

CETATEA DÂMBOVIȚEI

- Fig. 1. — Harta regiunii Voinești-Gemenca 26
- Fig. 2. — Planul ruinelor cetății 26
- Fig. 3. — Zidul dinspre Răsărit 27
- Fig. 4. — Zidul dinspre Apus 27
- Fig. 5. — Zidul dispre Sud 28
- Fig. 6. — Zidul dinspre Nord 28
- Fig. 7. — Valea Dâmboviței, unde se află cetatea lui Negru-Vodă 48
- Fig. 8. — Schitul Negru-Vodă, Cetățuia 48
- Fig. 9. — Schitul Negru-Vodă, Cetățuia 48
- Fig. 10. — Vârf de munte lângă schit 48
- Fig. 11. — Mihai Viteazul în stânca schitului Negru Vodă, Cetățuia (schită comunicată de autor) 49
- Fig. 12. — Crucea dela Schitul Negru-Vodă, Cetățuia 49
- Fig. 13. — Inscripția de sub cruce 49
- Fig. 14. — Crucea dela Burlănești 52

LEORDENI

- Fig. 1. — Zidul de împrejmuire spre Sud 55
- Fig. 2. — Zidul de împrejmuire spre Sud-Est 55
- Fig. 3. — Poarta de intrare spre curtea grajdurilor 56
- Fig. 4. — Poarta de intrare pe latura Est 57
- Fig. 5. — Casa în forma actuală 59
- Fig. 6. — Pivnița casei 60
- Fig. 7. — Ctitorii bisericii 61

CASA DIN LEORDENI

- Fig. 1. — Planul de situație 65
- Fig. 2. — Fațada principală 65
- Fig. 3. — Fațada laterală 66
- Fig. 4. — Strașina mare 66
- Fig. 5. — Planul parterului 67
- Fig. 6. — Planul etajului 68
- Fig. 7. — Secția Nord-Sud 69
- Fig. 8. — Secția Est-Vest 69
- Fig. 9. — Bolta gangului dela intrare 70
- Fig. 10. — Ferestrele interioare între hall și salon 70
- Fig. 11. — Ferestrele salonului la etaj 71
- Fig. 12. — Soba de zid din hall 72

Fig. 13. — Soba de zid din salon	73
Fig. 14. — Soba de zid din camera Nord-Vest . . .	74
Fig. 15. — Soba de zid din camera Nord-Est . . .	75
Fig. 16. — Beciul de sub magazie	76
Fig. 17. — Discuri decorative la sobe	76

O UȘĂ MAI NOUĂ DE LA BISERICA SCAUNE DIN BUCUREȘTI

Fig. 1. — Ușă dela biserica Scaune din București. Clișeu I. Comănescu	77
--	----

Fig. 2. — Ușă dela biserica Scaune din București. Re- leveu Arhit. Angela Scheletti	77
--	----

PIATRĂ UITATĂ

Fig. 1. — Fus de coloană. Clișeu I. Comănescu . .	78
Fig. 2. — Fus de coloană. Elevație și vedere de sus. Releveu Arhit. Angela Scheletti	
Fig. 3. — Fus de coloană. Detaliu. Releveu Arhit. Angela Scheletti	78

ICOANA PE STICLĂ A ZUGRAVULUI IONIȚĂ OT BRAȘOV

Cum trebuie să privim icoanele pictate pe sticlă? Să le apreciem numai pentru faptul că ele sunt o caracteristică a artei populare transilvănene dintre anii 1650—1850 și să le lăudăm pentru naivitatea compoziției și cruditatea colorilor? Gustul nostru obosit de manifestările stereotipe, prea îngrădite de restricții, să se lase înviorat de stângăcia liniilor și de paleta rudimentară, formându-ne convingerea că acesta este genul autentic al artei noastre populare, atunci când se exprimă prin mijlocirea tehnicii picturii pe sticlă?

Credem că premisa este greșită, că acest gen, ca și alte forme ale manifestării artistice, are creșterile și scăderile sale, și că merită a fi urmărit în toată evoluția sa.

Veritabila iconărie populară ar avea drept caracteristică «grosolănia desenului și stridența tonurilor»; s'a spus îndestul și o repetăm încă odată: din ilustrațiile primitive trebuie, zice-se, să se desprindă un geniu barbar, aspru, geniul reprezentării directe a naturii. Poporul nostru însă, — o putem ușor dovedi în toate domeniile artistice de-a-lungul veacurilor, — s'a lăsat mai ales cucerit de fețele stinse, dar totuși luminoase, de armonii coloristice dozate instinctiv, arătându-și aplecarea mai degrabă spre stilizare decât spre redarea naturalistă a formelor — nu avem decât să privim una din icoanele d-lui Alex. Neagu, reprezentând pe «Isus și vița de vie», unde strugurii sunt redați prin fâșii ondulate de diferite nuanțe, în loc de a figura boabele, întocmai ca la transpunerea unui motiv real în țesătura covorului — și aceasta o face în toată sinceritatea sensibilității sale, fără intervenția vreunei școli care să-i influențeze gustul, alterându-l. Să luăm țesăturile, broderiile, olăria, ouăle încondeiate: nicăiri nu întâlnim stridența unei orgii de colori. După opinia generală, zugravii icoanelor pe sticlă, singurii, s'ar abate dela poruncile gustului strămoșesc.

Colori furate macului, spicului de grâu și albăstrelelor, grup de flori atât de scumpe meșteșugarilor celorlalte neamuri din Ardeal, care alcătuiesc decorul farfuriilor de duzină ieșite din fabrici, sunt colori care se preling și pe icoanele transilvănene, de care vorbim. Dar icoana românească pe sticlă, la începuturile ei, deși tehnica pare adoptată relativ de curând și străină, rămâne totuși în tradiție. Această constatare s'ar întări dacă am putea avea la îndemână mai multe exemplare datate din acest friabil material.

Icoanele socotite drept cele mai vechi, cum e de pildă icoana din colecția Iorga, reprezentând *Sfânta Troiță*¹, cu predilecția ce o arată pentru roșu trandafiriu alăturat de verde și temperat de un albastru fumuriu, cu mult aur, ca și *Sfântul Haralambie*² din aceeași colecție, lucrat tot în tonul acela de albastru, mai susținut însă, cu brun pe fond de argint, ca mai multe icoane aparținând d-lui C. Brăiloiu, sau «*Sfântul Nicolae*» al lui Savu Moga, înfățișat de d-ra Lena Constante, în *buletinul Artă și Tehnică Grafică*³, pictat în aceleași tonalități discrete, se deosebesc net de seria icoanelor sgomotos colorate. Chiar atunci când meșterul român, să-l numim artist, se folosește de roșul cel aprins, îi astâmpără adesea brutalitatea cu un verde măsliniu sau îl alătură de acel «vânăt cu umbreală de alb», de care mai vorbesc ultimii făuritori de icoane. E

¹ N. Iorga, *Les Arts Mineurs en Roumanie*, București, 1934, Pl. XI.

² *Ibid.*, pl. XII; o icoană cu același subiect și cu un colorit asemănător, provenind dela Perșani, sat dintre Brașov și Făgăraș, se află în Muzeul Fund. Cult. Regale Al. Saint-Georges; colecția cuprinde 54 de icoane pe sticlă, având mai toate aceeași proveniență. Între altele, este de remarcat Maica Domnului «Galaktotrofusa» (alăptând copilul). Mulțumim d-lui Al. Saint Georges care ne-a îngăduit cercetarea lor.

³ *Pictura pe sticlă în satul Drăguș*, Caetul 6, fig. p. 42.

curios de constatat cum, în spiritualele narațiuni ale lui Matei Țimforea, grafismul fărâmițează în așa măsură câmpurile colorate, încât domolește tăria cromatică¹.

Icoana, care poartă cea mai veche dată ce se cunoaște până acum, este opera zugravului Nicolae din Lancrăm, datată din 1787, și reprezintă *Adormirea Precestei*². Suntem în măsură să prezentăm astăzi o icoană cu șapte ani mai veche, o icoană a Maicii Domnului, încununată de îngeri, cu Isus în brațe; copilul ține globul-cruciger într-o mână și binecuvântează cu cealaltă. Citim următoarea inscripție în caractere chirilice albe pe fond verde: «Zugrăvit-u-s'au această sfântă icoană de Ioniță zugravu ot Brașov. Anul 1780 O-tom. 10 zile». Ductul desenului este fin și sigur, nu se observă nicio deformare, nicio lipsă de proporții izbitoare, așa cum ne-am obicinuit să le vedem pe alte icoane, ci dimpotrivă, o măsură și o grație desăvârșite. Conturul obrazului, pleoapele, mâna, sunt subliniate cu roșu, ca să indice umbrele, iar umbra svârlită de *maforion*-ul roșu cărămiziu, presărat cu rozete albe și cu o singură stea de aur, pe vestmântul de dedesubt, care este albastru fumuriu, e negricioasă; Isus e drapat în verde peste cămășuța de fir cutele îmbrăcăminte sunt redată printr-o linie neagră și alta alburie; ele sunt bine distribuite; pe galoane, aurul nu este aplicat grosolan, sunt ornamentate cu zigzaguri albe. Ingerii, în verde presărat cu cruciulițe albe, au mantii fluturânde roșii, aripi albastre și îngenunche pe nori aurii. Vedem aplicate aci, învățăturile culese de cei ce au studiat icoanele pe sticlă dela ultimii mănăstitori de «condei»: «umbrești cu coloare închisă. Faci apoi fețele cu alb și cu ceva roșu»³. S'ar zice că s'a folosit aci tehnica părăsită a colorilor preparate cu albuș de ou, iar nu cu ulei. Inconjurată de zimți aurii îndreptați în afară, icoana noastră se detașează pe un fond simplu, vânt. Felul acesta de prezentare indică imitația unei foi volante. Mai toate icoanele pe sticlă au împrejur un cadru cu zimți sau colțișori, îndreptați înăuntru. Zimți grosolani îndreptați în afară, întâlnim doar pe vreo două gravuri religioase⁴.

¹ I. C. Ioanidu și G. G. Rădulescu, *Icoane pe sticlă*, în *Bulet. Comisiunii Monumentelor Istorice*, an. XXXV, fasc. 113—114, 1942, fig. 8.

² Gh. Pavelescu, *Contribuții pentru cunoașterea picturii pe sticlă la Români din Transilvania*, în *Apulum, Bulet. Muzeului Regional Alba Iulia*, 1939—1942, p. 288 și Gh. Pavelescu, *Pictura pe sticlă la Români*, în *Rev. Fundațiilor Regale*, An. XII, Martie 1945, nr. 3, p. 640.

³ *Ibid.*, p. 643.

⁴ I. Mușlea, *Xilografurile țăranilor români din Ardeal*, în *Artă și Tehnică Grafică*, caetul 8, 1939, fig. 3, 13.

Că au servit xilografurile drept model icoanelor pe sticlă, așa cum au presupus N. Iorga, I. Mușlea, E. Virtosu și alții, se poate dovedi. Foile volante reprezentând sfinți se găsesc la Athos, ca și în toate țările din jurul nostru. Dăm următoarele exemple de inrudire între stampe și icoane pe sticlă: -

D-l I. Mușlea reproduce o icoană pe sticlă găsită la Brașov¹, în care d-sa recunoaște un element mitologic, interpretare ce a fost reluată mai târziu de d-nii I. C. Ioanidu și G. G. Rădulescu: «Sfântul Gheorghe. De remarcat personajul dinapoia sfântului, ținând în mână paharul din care cavalerul a băut pentru a prinde puteri nouă». Subiectul adesea întâlnit în Grecia și în celelalte țări balcanice, dar care nu există în iconografia apuseană, ilustrează o legendă greacă din veacul al XI-lea, minunea atribuită «post mortem» sfântului, care izbăvește pe copilul Gheorghe luat prins de Agareni și dat căpeteniei lor ce poartă numele de Amira în erminiile românești². M. Didron descrie o gravură asemănătoare adusă de dânsul dela Sfântul Munte³, iar J. Aufhauser reproduce alta cu același subiect în studiul său despre Sfântul Gheorghe⁴. Gravuri rusești, una din ele purtând data 1659, reprezentând sfinți, pornite dela mănăstirea atonită Lavra, au făcut ocolul prin Ucraina, Polonia, Galiția, pentru ca să ajungă în părțile noastre și să se păstreze la Biblioteca Academiei Române. Pe unele din ele, sfinții cavaleri poartă un fel de chiveră cu pene în formă de mitră episcopală, așa cum o vedem adesea pe icoanele ardelene. La aceeași bibliotecă, se păstrează gravuri în lemn, înfățișând sfinți așezați în romburi, așa zisa «masa raiului» a lui Onisie Pop⁵, întocmai cum îi vedem pe o icoană pe sticlă, aflată la muzeul Fundațiilor Regale Saint-Georges, provenind dela Perșani. Sfântul Haralambie gravat de Teodosie dela mănăstirea Neamț în 1852, reprodus de d-l Mușlea⁶, trebuie să fi servit drept șablon aceluiași sfânt din colecția Saint Georges. Foi în genul acelor de care vorbim, au fost găsite de d-rul Ciuhandu, lipite în jurul pristolului unei biserici din dioceza Arad și donate Academiei Române; ase-

¹ Mușlea, *Pictura pe sticlă la Români din Schei Brașovului*. Extras din *Țara Bârsei*, I, 1929, Brașov, p. 11, fig. 2.

² M. Golescu, *Sf. Gheorghe izbăvește copilul dela Amira*. București, 1935 și M. Golescu, *Saint Georges délivre l'adolescent emmené en captivité par les infidèles*, în *Bulet. Com. Mon. Ist.* an. XXX, fasc. 93, 1937, p. 128.

³ Manuel d'iconographie chrétienne. Paris, 1845, p. 375.

⁴ *Das Drachenwunder des Hl. Georg in der byz. Kunst*, *Byzantinisches Archiv*. Leipzig, 1911, pp. 165—166. La Muzeul Saint Georges se află o icoană pe sticlă cu același subiect.

⁵ *Xilografurile*. Fig. 16. Biblioteca Academiei Române. Mapa Iconografice C. IV.

⁶ *Ibid.* Fig. 28.

Fig. 1. — ICOANA PE STICLĂ A ZUGRAVULUI IONIȚĂ OT BRAȘOV
Colecția Nadejda Gr. Romalo

menea foi au fost văzute de noi în jurul unei biserici desafectate din Arbănași în Bulgaria.

D-l prof. I. D. Ștefănescu ne atrage atenția și asupra medalioanelor de sticlă, pictate cu subiecte religioase, care se păstrează în tezaurul mănăstirii Sucevița din Bucovina, datând dela începutul veacului al XVII-lea și poate mai devreme. Execuția lor e mult superioară picturii pe sticlă a icoanelor transilvănene și poate avea un loc în cercetarea filiațiunii acestora din urmă ¹.

Cu privire la unele detalii «noi» sau inspirate direct după natură, cum ar fi de pildă femeia torcând, plugul tras de boi, ciobanii cântând din fluier în timp ce pasc oile, pe care le observăm pe aceste icoane, ele sunt amănunte care fac de mult parte din anumite compoziții religioase. Așa, femeia care toarce, este Eva după isgonirea din rai, alături de Adam care sapă pentru a-și câștiga pâinea la sudoarea frunții; plugul cu boi condus de țaran, își are loc de întotdeauna în reprezentarea sfântului Ilie și se mai întâlnește pe foarte vechi manuscrise bizantine, în care figurează lucrările de primăvară. Pe unele icoane înfățișând pe sfântul Ilie, ni se arată profetul în peștera figurată cu un contur multicolor poligonal, hrănit de unul sau de mai mulți corbi ce-i aduc pâinea în cioc și apoi ridicându-se în slavă cu carul său înflăcărat tras de cai înaripați; aci sunt reprezentate două momente ale aceleiași legende, dar pe alte icoane vedem alăturate câte două teme deosebite, de pildă: Cina cea de taină și Judecata de apoi, Răstignirea și Invierea, Iisus Hristos în slavă și o *Deisis*, Maica Domnului îndurerată alături de Iisus și vița de vie, cum se văd pe icoanele d-lui Alex. Neagu, provenind din Șeica-Mare și împrejurimi, având unele din ele un colorit cu desosebire de plăcut. Ciobanii, sunt păstori cărora li s'a vestit Nașterea Domnului și au zis «să mergem», plecând îndată în căutarea lui Iisus (Luca 2, 15). Am crezut că amănunt cu adevărat nou ar fi copilul din copaia daurită dela picioarele femeii care toarce, cum se vede pe o icoană din posesia d-lui dr. J. Dona, dar îl întâlnim în zugrăveli de biserică la Budești, Vâlcea de pildă. D-l T. Podea relevând faptul că sfinții nu sunt zugrăviți după tradiție în icoanele pe sticlă, dă drept exemplu o așa zisă Sf. Veronică. E și de astădată transpunerea unei xilografii, dar profane, o înfățișare a unui anotimp, cum o arată inscripția: «Toamna Veronicăi» care se deslușește clar în reproducerea alăturată descrierii. Fantezia își dă liber curs mai ales în partea decorativă: încadrarea subiectului, împlini-

rea spațiilor goale. Medalioane cu evangheliști în colțurile unor volute baroce, draperii roșii atârând din slavă, motive ovale aurii alternând cu stele, pomi tratați ca flacări verzi pe dealuri brăzdate, conifere cu fructele lor în aur pe fond roșu, cuprinse de un al doilea cadru alb cu ramuri verzi și flori bogate cărămizii, o varietate infinită de combinații, în care simți plăcerea celui ce le execută și care, după ce a fost oarecum strunit de neșovăelnica învățătură religioasă, își ia avântul.

Vorbind de amănunte și de subiecte, să ne oprim o clipă la studiul d-lui I. Barnea: «O temă de iconografie «occidentală» în pictura bisericilor moldovenești» (Buc. 1945), în care ni se spune că o înfățișare simbolică antropomorfă a Sfintei Treimi, care a luat ființă în veacul al XII-lea în Franța și s'a răspândit în Occident, de unde, prin Italia și Balcani a trecut în Rusia, este figura de om (înger) cu trei fețe; pe lângă icoana pe sticlă din secolul al XIX-lea, opera iconarului Ion Pop dela Făgăraș, din colecția d-lui Ioanidu ¹, pe care d-sa o citează, fie-ne îngăduit să mai semnalăm și pe cea publicată de d-l I. Pavelescu la figura numărul 5 din articolul apărut de curând în «Revista Fundațiilor Regale» din Martie 1945, exemplar care diferă întrucâtva de primul, și care se află la Muzeul Etnografic din Cluj, provenind din biserica Sibiului. Reprezentarea era cunoscută în biserica din Arpaș, unde figurează pe dosul catapetesmei, datorită unui zugrav din dinastia pictorilor Grecu ², care se în-deletnicea și cu pictura pe sticlă; o mai găsim și în culegerea de modele de pictură, Erminia din Biblioteca Academiei Române, care poartă cota 4602. Insistăm asupra autorilor erminiilor, ai picturii bisericesti și ai icoanelor pe sticlă, arătând că dintru început ei trebuie să fi aparținut unui mediu monastic, sau să fi fost familiarizați cu el.

Că meșteșugul picturii pe sticlă l-ar fi avut numai Românii, cum o susține d-l I. M. Neda ³, pare a se infirma prin subiectul și inscripția icoanei publicate tot de d-sa ceva mai înainte: simbolizarea sub forma reală și sub forma mistică a cuminecăturii prin care Iisus Hristos se sacrifică pe altar în liturgia apuseană, «H[eiliges] Altar Sakrament» ⁴. Din aceeași inspirație catolică fac parte icoanele înfățișând pe

¹ Ioanidu și Rădulescu, loc. cit., fig. 7.

² Valeriu Literat, *Biserici din Țara Oltului și «de pe Ardeal»*, în *Anuarul Com. Mon. Ist., secția p. Transilvania*. Cluj. 1938, p. 43, fig. 22. Cf. și Sever Mureșianu, *Iconologia creștină occidentală și orientală*. București, 1894, p. 169—172.

³ Centrul de țonari din comuna Laz (Alba), în *Revista Istorică Română*, an. XIV, fasc. 11, 1944, p. 224.

⁴ *Ibid.*, an. X, 1940, p. 372—373. Cf. și nota noastră din aceeași revistă, XI—XII, 1941, p. 369.

¹ Ioanidu I. C. și Rădulescu G. G., *Icoane pe sticlă*, în *Revista Istorică Română*, vol. XIV, fasc. II, 1944, p. 264—265.

Iisus și Sfântul Ioan, copii, cu câte un miel în brațe într'o ghirlandă de flori. Apoi, asemenea icoane se cunosc și în Galiția.

Icoana pe care o aducem azi la cunoștința cetitorilor, aparține d-nei Nadejda Gr. Romalo și provine din comerțul de antichități dela Brașov; ea ne învață următoarele lucruri, împiedecându-ne să stăruim în unele erori:

I. Că iconari au existat chiar la Brașov; că ei nu veneau numai dela Gherla și dela Nicula, sau, dacă Niculenii s'au stabilit la Brașov, aceasta s'a petrecut la o dată mult anterioară aceleia de care vorbește Barițiu la 1847.

II. Că icoanele din Brașov pot fi și semnate și datate.

III. Că sunt și mai vechi decât se credea până acum (100—130 de ani).

IV. Că Ioniță ot Brașov dela 1780 depășește ca talent și ca tehnică pe iconarii din Scheii Brașovului, ale căror nume ni s'au păstrat: Ghimbășan Iconaru, Rudolf Zainichi, poreclit «Dolfi» și Trâmbițaș.

Ca și în alte domenii, și în acesta de care ne ocupăm astăzi, omul mai bine înzestrat reușește un lucru pe

care alții vor căuta să-l imite cu mai multă sau mai puțină îndemânare și în acest chip isvoadele se împrăștie. Un grup de zugravi alcătuiesc un atelier în care sunt ajutați de ai lor, soție, copii, ucenici, lucrând sub directa supraveghere a meșterului; după dispariția celui ce l-a înjghebat, ca să nu se piardă câștigul, cei lipsiți de orice talent, duc mai departe industria și iată degenerarea tipului asigurată. Atâta timp cât se lucrează inimos, cu plăcere, operele ieșite din aceste ateliere păstrează anumite calități; atunci când ghicești oboseala și plictiseala unui lucru de mântuială, făcut pentru singurul interes al venitului, nu mai ai ce admira.

Zugravul Ioniță ot Brașov va fi fost, în jurul anului 1780, un întemeietor de atelier în felul celor despre care am vorbit, unde trebuie să fi învățat meșteșugul de bună tradiție iconari mai târziu de talentul unui Savu Moga. Din reproducerile ce ne stau la îndemână, nu isbutim să recunoaștem factura lui, care este ușor de diferențiat, pe nicio altă icoană — așteptăm descoperiri ulterioare care să ne înfățișeze mai bine personalitatea sa.

MARIA GOLESCU

R É S U M É

L'ICONE SUR VERRE DE IONIȚA OT BRAȘOV

Une icone peintes sur verre portant la date 1785 et la signature de « Ioniță ot Brașov », nous permet de constater que des Roumains travaillaient de pareilles images à Brașov même, fait qu'on avait mis en doute. La tonalité de cette icone, la plus ancienne qui nous soit connue, correspond au coloris

caractéristique de l'art populaire roumain en général.

On signale en outre d'autres images peintes sur verre qui permettent d'établir avec certitude le rapport de ces monuments avec les gravures religieuses sur bois, que d'autres auteurs avaient supposé exister.

Alte lucrări consultate:

- Lena Constante, *Iconarul Savu Moga*, în *Boabe de Grâu*, an. III, 1932, p. 586—589.
C. Brăiloiu, *Icoane pe sticlă ale zugravului făgărășean Savu Moga*, Catalog. Ministerul Propagandei Naționale, 25 Oct.—3 Noem. 1943.
I. M. Neda, *În legătură tot cu pictura pe sticlă*, în *Rev. Ist. Rom.*, 1941, XI—XII, p. 372—375.

- G. Oprescu, *Peasant art in Rumania*.
N. Cartoian, *Mântuitorul și Vița de vie*, în *Artă și Tehnică Grafică*, caetul 1, 1937, p. 3.
Artă și Tehnică Grafică, caetul 2, reproducere în colorii.
E. Virtosu, *Trei gravuri în lemn cu temă religioasă*, în *Artă și Tehnică Grafică*, caetul 3, 1938, p. 49.
T. Podea, *Transylvania*, București 1936, p. 152—154.

Multe din monumentele noastre mai vechi sunt încă acoperite cu straturi mai recente de tencueli, care ne învâluie înfățișarea lor originală. Este de ajuns să le înlăturăm ca să apară zugrăveli în frescă, cărămizi sau ornamente de lut smălțuit și alte pozoabe ascunse, uneori, chiar nebănuite particularități structurale sau constructive. În felul acesta a fost scos la lumină și secretul porților celor mai vechi din Suceava.

Clopotnița Mănăstirii Sfântul Gheorghe din Suceava este cunoscută cetitorilor acestui buletin încă din 1910, când Părintele Dimitrie Dan a publicat fotografii ce ne reprezintă în trei înfățișări deosebite și succesive monumentul, înainte și după radicala restaurare terminată în acel an ¹.

Înainte de 1894, clopotnița, zidită din piatră de Petru Șchiopul în anul 1589 — așa ne spune inscripția zugrăvită în biserică ² — nu era tencuită pe din afară decât în partea de sus, pe o fâșie îngustă, sub strășină, unde zidăria fusese supraînălțată ³. Pe latura Sud, care se vede în fotografie, se pot observa, cu oarecare greutate, în afară de fereastra din mijloc încă alte două deschideri, astupate cu zidărie de umplutură. După tencuiala care o înconjoară, semn vădit al unei prefaceri, deducem că deschiderea mai mică, din dreapta (poate o fîridă) nu este originală ci o spărtură mai nouă.

Mai târziu, în anii 1894—6, clopotnița a fost tencuită și spoită în întregime ⁴ și sub această sclipitoare haină albă ne apare și în frumoasa fotografie publicată de G. Balș ⁵. Proporția este surprinzător de joasă iar deschiderile pentru sunetul clopotelor neobișnuit de mici, plinurile copleșind cu totul

golurile. Se impune presupunerea că nu avem decât partea de jos a unui turn care, în cugetul ctitorului, ținând seama de impunătoarea lărgime de 11,80 m dela bază, ar fi trebuit să depășească în înălțime atât clopotnița din apropiere, cu o bază de 9,80 m, ridicată de Alexandru Lăpușneanu pe la 1560—1561, lângă biserica Sfântul Dumitru ¹, cât și clopotnița ridicată de Petru Șchiopul la Galata, în anul 1584, cu o bază de 9,00 9,55 m ².

La începutul veacului, cunoscutele lucrări de restaurare desăvârșite în 1910, au menținut îmbrăcăminte de tencuială a bătrânelor ziduri de piatră, încărcând-o de profile nejustificate de vechi urme, în jurul arcadelor intrărilor și au adăugat clopotniței încă două etaje ³, ale căror proporții, acoperișuri și ornamente convenționale nu corespund cu arhitectura noastră tradițională dar cari, cu timpul, au reușit totuși să se înscrie în pitoreasca siluetă a orașului ⁴.

Din fericire însă tencuelile noi nu țin niciodată pe o zidărie veche. După ce au fost zadarnic reparate de mai multe ori, s'a obținut, în sfârșit, nu fără stăruință, definitivă lor înlăturare și în anul 1939 s'a putut scoate din nou la iveală paramentul original al clopotniței. Zidăria e din piatră neregulată cu colțari de piatră de talie (fig. 1). Caracteristici sunt colțarii etajului, unde, zidăria este teșită: între frumoasele blocuri de piatră de talie aflăm câte trei rânduri de cărămidă, (fig. 2) alternanță care apare în Moldova în timpul lui Petru Șchiopul la zidăria și contraforții bisericii Mănăstirii Galata ⁵ și care se

¹ Buletinul C. M. I., III, p. 134—139.

² Ibid., p. 136.

³ Ibid., fig. dela p. 135.

⁴ Ibid., fig. dela p. 136.

⁵ G. Balș, *Bisericile Moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*. București, 1933, p. 337 și fig. 521.

¹ G. Balș, *Buletinul C. M. I.*, XXI, p. 139—141.

² G. Balș, *op. cit.*, p. 310 și fig. 512.

³ Buletinul C. M. I., III, fig. dela p. 138. Releveul complet al clopotniței, după restaurarea din 1910 la G. Balș, *op. cit.*, fig. 614.

⁴ G. M. Cantacuzino. *Profil. în Simetria* III p. 104—127 fig. IX și X.

⁵ Gh. Balș, *op. cit.*, p. 15.

regăsește, mai târziu (1597?) la contraforții bisericii apropiatei Mănăstiri din Burdujeni¹.

Pe latura sud (fig. 3) s'au găsit urmele ușei, acum zidită, prin care, la început, se pătrundea direct, ca în toate clopotnițele mai vechi, în etajul superior, cu ajutorul unei scări portative de lemn, ușor de îndepărtat în caz de pericol, dovedindu-se astfel că

veche se prezintă neregulat și fără arcadă construită; dar în spatele zidăriei de umplutură se păstrează fără îndoială întipărit locul cadrului dispărut.

Surprinzătoare sunt însă urmele ce s'au descoperit la arcada intrării. Construită din frumoase blocuri de piatră de talie această arcadă prezintă pe toată desfășurarea ei o tăetură îngustă numai de 20 cm

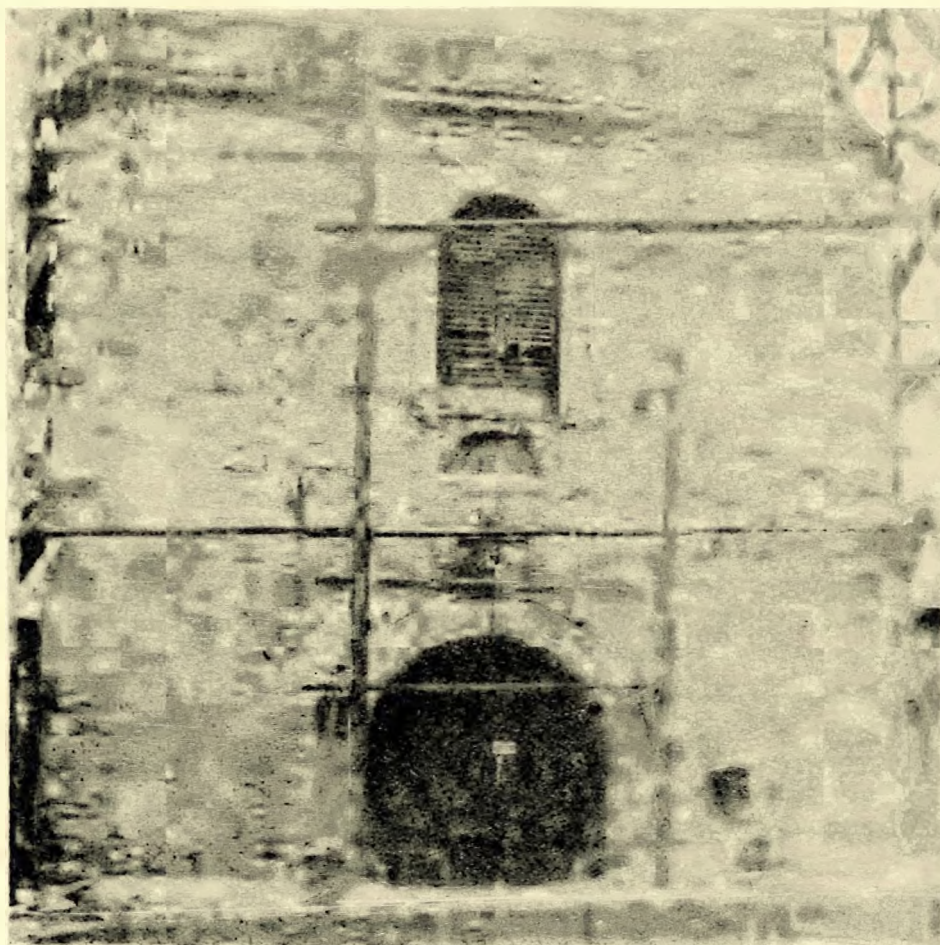

Fig. 1. — Clopotnița mănăstirii Sfântul Gheorghe din Suceava. Fațada principală în timpul lucrărilor din 1939. Se vede forma originală a ferestrei, măscată în timpul restaurării, terminată în 1910.

Căpetașul mănăstirii

tăetura de-a-curmezișul zidului Vest, prin care se urcă scara actuală, nu este originală. Trebuie însă să precizăm aci, că în această privință, face excepție clopotnița lui Petru Șchiopul dela Galata, unde, scara, prevăzută în grosimea zidăriei, pleacă chiar de sub bolta intrării. Înainte de a se face zidul de umplutură, s'a îndepărtat cadrul de piatră cioplită al ușei, care trebuie să fi semănat cu cel de curând găsit sub tencueli la monumentalul turn dela biserica Sfântul Dumitru, ridicat numai cu vreo treizeci de ani mai înainte. De aceea în jurul deschiderii zidăria

dar foarte adâncă. În partea de sus (fig. 4) șanțul se ridică până la 58 cm dela cheie iar în lături pătrunde în zidăria masivă a turnului, spre Est (fig. 5), până la 1,66 m și spre Vest (fig. 6), până la 1,62 m. Aceste dimensiuni coincid cu o aproximație numai de doi, trei centimetri cu cota de 1,65 m, reprezentând jumătate din lărgimea de 3,30 m a arcadei. Fără îndoială că această potrivire nu poate fi întâmplătoare: șanțurile au, în mod evident, în ambele părți o adâncime egală cu jumătatea lărgimei totale a deschiderii. În partea superioară, pe toată întinderea șanțului, adică pe o lungime de peste 6,50 m se află, prinse în zidărie, două grinzi de lemn, paralele

¹ Ibid., p. 13.

și care lăsa între ele un spațiu liber îngust de 11 cm (fig. 7).

În spatele acestui șanț, la o înălțime de 1,15 m de la nivelul actual al solului se găsește un dispozitiv destul de răspândit și în arhitectura noastră veche, mai ales la ușile bisericilor, permițând baricadarea pe dinăuntru a acestora cu ajutorul unei puternice

în grosimea zidurilor în locașuri anume prevăzute și care puteau fi, pentru mai multă siguranță, baricadate și cu o grindă, lunecând de asemenea în grosimea zidului.

Demn de semnalat este cadrul dreptunghiular, cu un profil teșit, din jurul arcadei. El amintește întocmai locașul pe care, la alte porți, vine să se aplice,

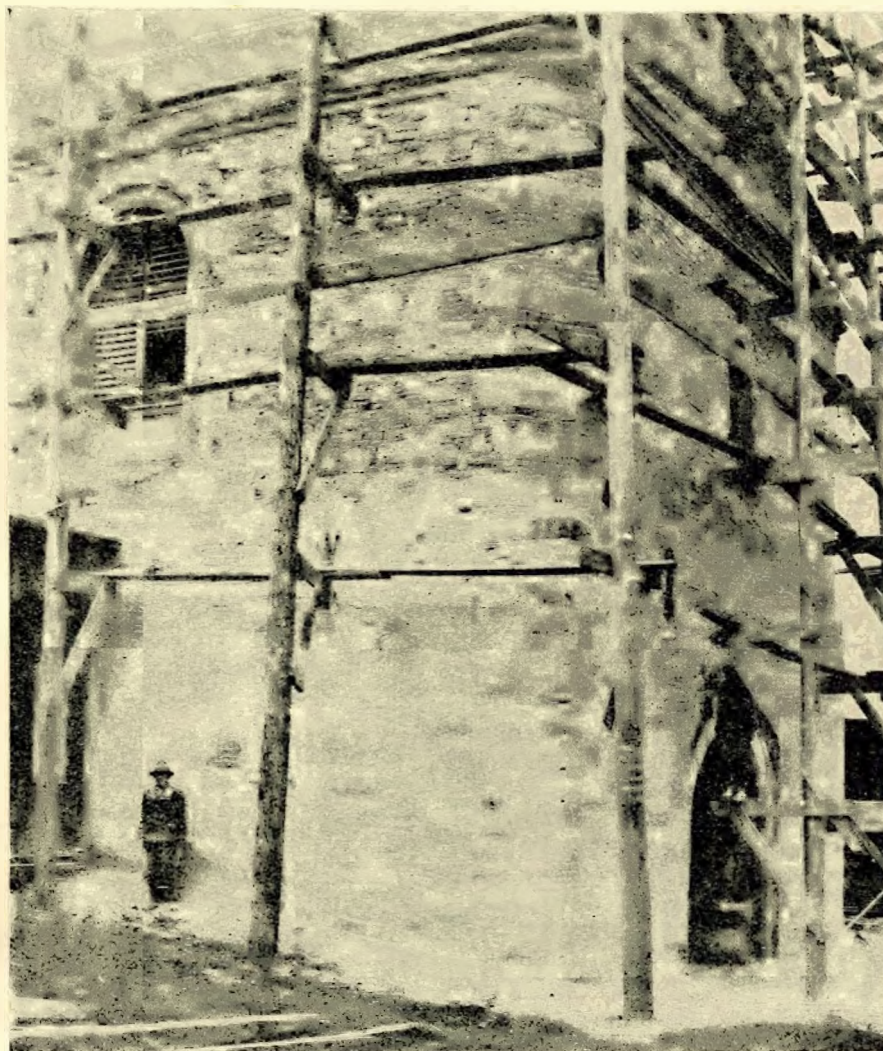

Fig. 2 — Clopotnița mănăstirii Sfântul Gheorghe din Suceava dinspre Sud-Vest, în timpul lucrărilor din 1939. Se văd, la etaj, câte trei rânduri de cărămidă între colțarii de piatră de talie.

Clădirea motorului

bârne de lemn care luneca, în toată lungimea ei, în grosimea zidăriei. Aci locașul are o secțiune de 23×24 cm și pătrunde în zidărie, spre Est, pe o lungime de 4,04 m în timp ce, spre Vest, locul de odihnă a bârnei, când poarta este baricadată, are o adâncime de 49 cm.

Din descriția de mai sus și din planul și fotografiile ce publicăm rezultă că ne găsim în mod neîndoelnic în fața urmelor unor porți care se deschideau neobișnuit, lunecând lateral și intrând în întregime

când e ridicat, în caz de pericol, podul basculant de peste șanțul de apărare. Nu știm dacă acest element constructiv n'a fost imitat aci numai ca simplu ornament fără funcțiune: odată cu înlăturarea tencuelilor, fondurile limitate nu au permis desăvârșirea tuturor cercetărilor. Nu s'au putut face săpături sub caldarîmul intrării, în jurul fundațiilor, și nu s'au putut îndepărta actualele apărători de roți pentru a se culege și alte date relative la această lucrare defensivă și pentru a se vedea dacă se găsesc

și urmele unui astfel de pod¹. Nu avem nicio precizare asupra felului cum erau construite aceste porți culisante și mai ales asupra modului lor de lunecare și de manevrare, care nu trebuie să fi fost foarte lesnicios. Putem numai presupune că erau ferecate și că în unul din canatele lor, potrivit unui model atât de răspândit la vechile noastre porți

E greu să ne explicăm cum se puteau repara și înlocui aceste uși în caz de deteriorare, într'un spațiu atât de îngust, redus și mai mult de forma semicirculară a arcului. Pe de altă parte, greutatea lor proprie, care în acest sistem nu poate fi anulată prin contragreutăți ca în sistemul atât de răspândit al culisării verticale², utilizat mai ales la grătarele porților întărite³, trebuie

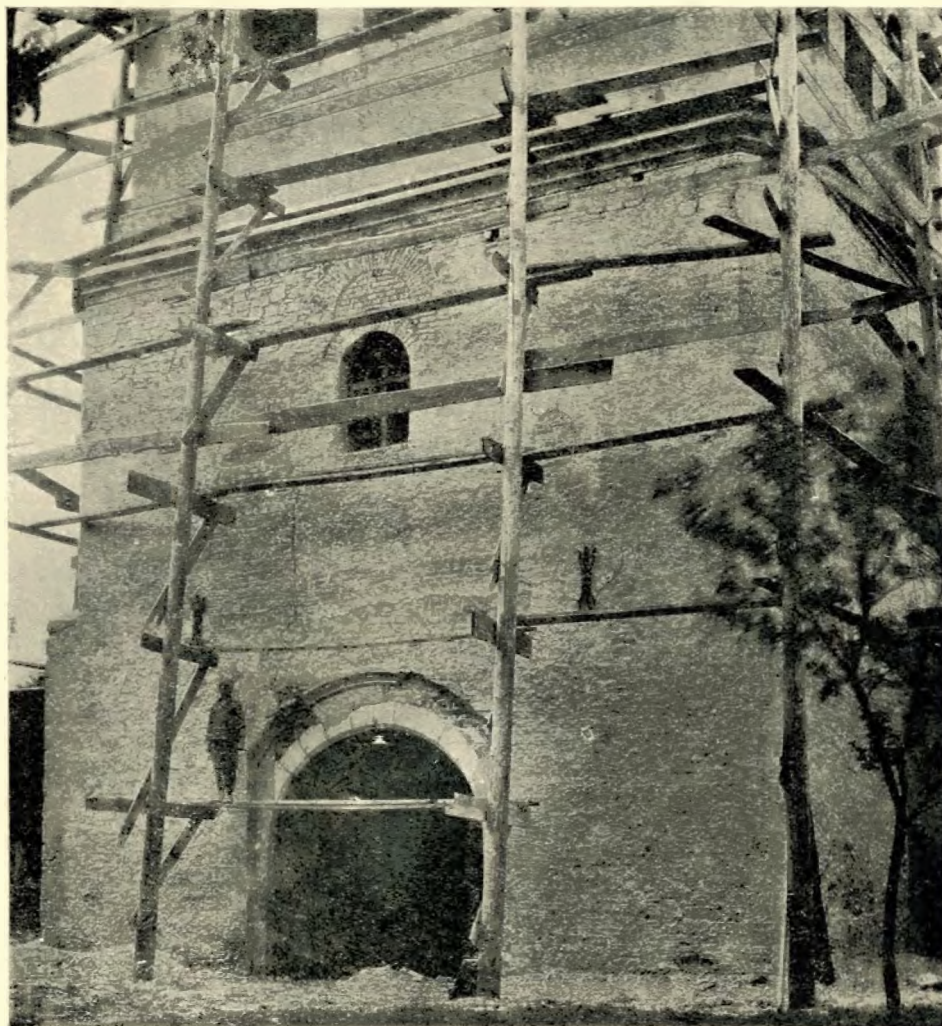

Fig. 3. — Clopotnița mănăstirii Sfântul Gheorghe din Suceava. Fațada spre curte în timpul lucrărilor din 1939. Se vede zidăria de umplutură din ușa etajului și forma originală a ferestrei, micșorată în timpul restaurării terminată în 1910.

Cliseul autorului

mănăstirești, cu deschidere obișnuită, se afla o porțiță de dimensiuni reduse pentru lesnicioasa trecere a pietonilor. Astfel că grinda orizontală descrisă mai sus ar fi avut și rolul de a baricada această porțiță.

¹ Și poarta turnului clopotniță dela mănăstirea Cașin (1655), descrisă de Miron Costin, ca o puternică cetate, prezintă un cadru dreptunghiular în jurul arcadei intrării (G. Balș, *op. cit.*, fig. 564, greșit trecut ca vedere interioară și fig. 664—666). Un turn care era prevăzut cu o gură specială pentru tragere verticală asupra asediatorilor din fața porților și cu un grătar siguranță, nu ar fi de mirare să fi avut și un pod basculant.

să fi făcut manevrarea lor foarte anevoioasă, chiar dacă lunecau — cum e probabil — pe roțițe. Acestea sunt motivele care explică de ce acest sistem, pe care nu-l găsim descris în lucrările mai cunoscute³

² Viollet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné de l'architecture française*.

³ La Cașin și la Hlincea. G. Balș, *op. cit.*, pp. 305, 617, fig. 669—666, 670—671.

⁴ Viollet-le-Duc, *op. cit.* și Camille Enlart, *Manuel d'Archéologie française. Deuxième partie. Tome II, Architecture militaire et navale*. Paris, 1932.

Fig. 4. — Clopotnița mănăstirii Sfântul Gheorghe din Suceava. Cheia arcadei dela intrare, după înlăturarea tencuelilor în 1939. Se vede șanțul ușilor culisante.

Clișeul autorului

Fig. 5. — Clopotnița mănăstirii Sfântul Gheorghe din Suceava. Piciorul Est al arcadei dela intrare, după înlăturarea tencuelilor în 1939. Se vede șanțul porților culisante și locașul bărnei de baricadare. Jos apărătoarea de roți, pusă în 1910.

Clișeul autorului.

a avut o răspândire restrânsă. Nu-l mai cunoaștem decât la încă două alte porți: chiar la Suceava, la cetatea în ruină și la clopotnița zidită pentru Mănăstirea Voroneț. Ambele au fost relevate și publicate de Romstorfer, însă cu o interpretare diferită și pe care nu o putem împărtăși.

La cetatea Sucevei dispozitivul se găsește chiar la poarta turnului principal, pe sub care se intră în

Mănăstirii, unde deschiderea e cu 56 cm mai largă, ușile, deschise, depășeau în afară cu o cantitate egală cu cea cu care, închise, rămâneau prinse în zid. Locașul grindei de barcadare are o secțiune de 13×18 cm cu un locaș de odihnă adânc numai de 18 cm.

Neținând seama de neîntâmplătoria potrivire dintre adâncimea șanțului și lărgimea deschiderii și necunoscând cum era construită partea superioară,

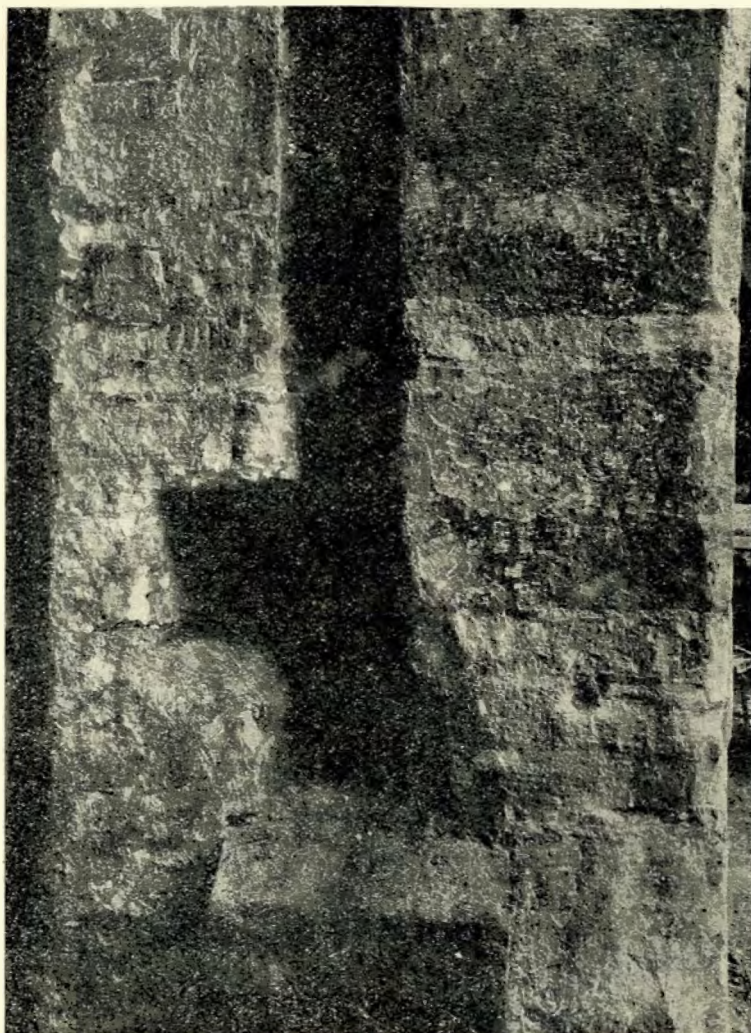

Fig. 6. — Clopotnița mănăstirii Sfântul Gheorghe din Suceava. Picioarul Vest al arcadei dela intrare, după înlăturarea tencuelilor în 1939. Se vede șanțul porților culisante și locașul de odihnă al bărnei de barcadare. Jos apărațoarea de roți pusă în 1910.

Clișeul autorului.

curtea interioară. Nu s'au mai găsit decât picioarele și nașterea arcadei, lipsind toată partea de sus, în semicerc sau în ogivă (fig. 8). Aci șanțul este numai de 15 cm și are, spre Sud o adâncime de 1,53 m iar spre Nord, 1,57 adică cu circa 16—20 cm mai mult de 1,37 m, cât este jumătate din deschiderea porții de 2,74 m. Această diferență de 16—20 cm. reprezintă porțiunea de poartă care rămânea prinsă în zid, atunci când era închisă, în timp ce, la clopotnița

care lipsea, arhitectul care a descoperit-o, a presupus că această poartă « putea fi bine zăvorâtă pe dinlăuntru cu bărne vârate în găuri scobite în zid, sau cu un grătar, care se lăsa în jos »¹. Dar nici pentru

¹ După traducerea publicată de D. Alex. Lapedatu, *Cetatea Sucevei*, de K. A. Romstorfer. București, 1915, p. 39, unde poarta are numărul 17 și se află reprezentată în planșa II-a, în plan și în secția C-D. Cu aceeași explicație, are numărul 6 în Romstorfer, *Das alte Fürstenschloss in Suczawa*. Cernăuți, 1902, p. 10 și planșa II.

grătar cu lunecare verticală și nici pentru o baricadare cu bârne mobile șanțurile nu ar fi trebuit să aibă o adâncime simetrică atât de mare ¹, iar pentru bârne culisante, vedem că locașurile ar fi trebuit să fie nesimetrice, ca pentru bârna de baricadare descrisă mai sus.

Aceeași explicație ni se dă și pentru poarta clopotniței dela fosta Mănăstire Voroneț: « deschiderea

șanțuri —, adâncimea lor este egală cu jumătate din lărgimea deschiderii. Prin urmare și la Voroneț aceste șanțuri atât de adânci nu pot fi decât tot urmele unor porți culisante (fig. 9). Aci însă lipsește bârna de baricadare, care, de altfel, nu ar găsi o zidărie destul de adâncă pentru a putea intra în întregime.

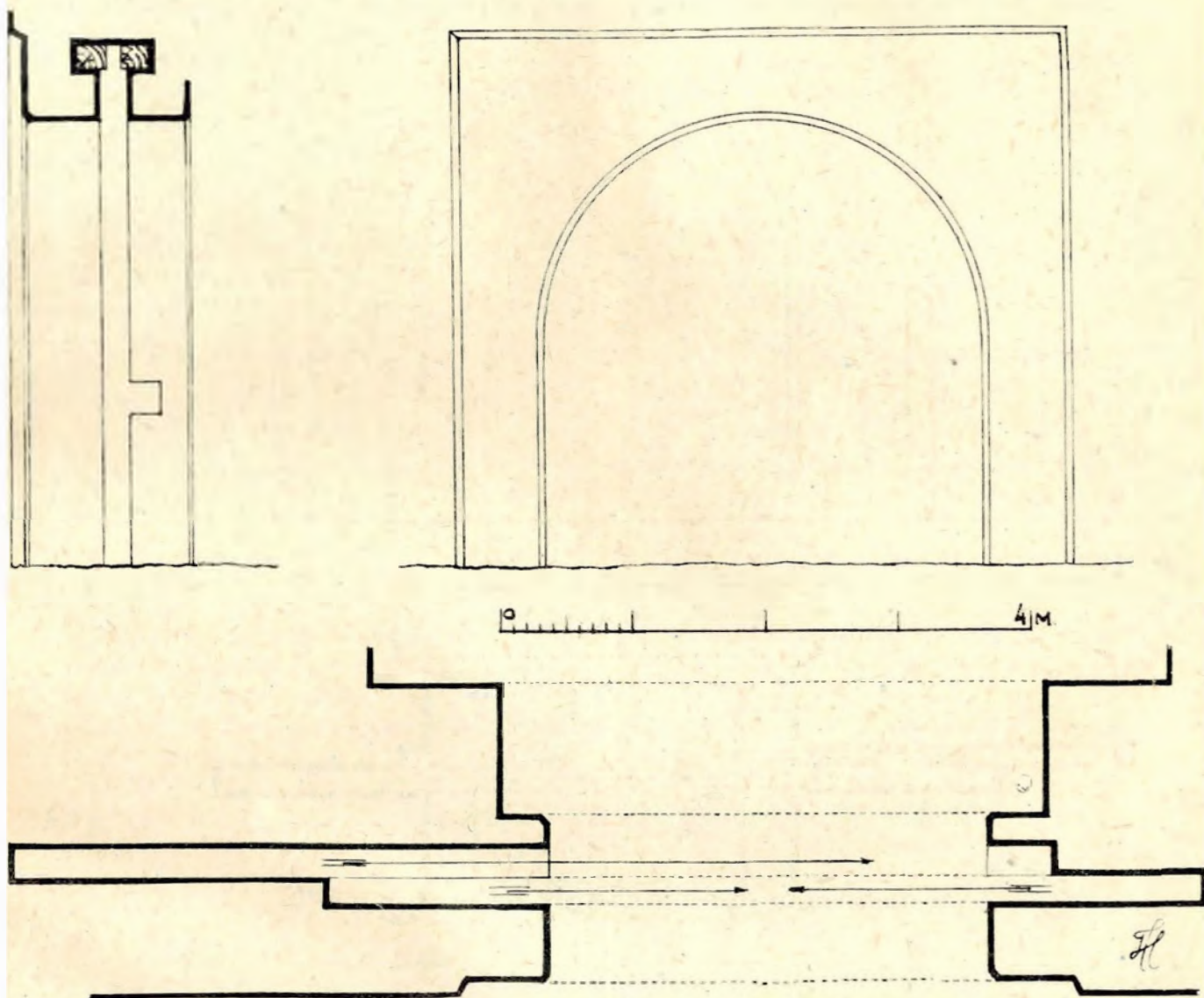

Fig. 7. — Clopotnița mănăstirii Sfântul Gheorghe din Suceava. Intrarea. Planul, elevația și secția

din spre Est, pe toată înălțimea, putea să fie temeinic închisă prin lungi bârne vârate în tăetura din ziduri », cu toate că, după planurile publicate ² — căci acum măsurătoarea nu s'ar putea face decât înlăturând tocul actualelor porți care e vârat chiar în vechile

¹ Vezi la Cașin și la Hlincea în planurile citate mai sus, unde șanțurile sunt foarte puțin adânci.

² Romstorfer, *Die griechisch-orientalische ehemalige Kloster, Kirche in Woronetz in Mitteilungen der k. k. Central Commission*. Viena, 1894, pp. 43—48.

Poarta cetății e fără îndoială cea mai veche și a servit ca model celorlalte două. Făcând parte din corpul propriu zis al cetății, a fost ridicată de unul din primii ei ctitori și în orice caz nu poate fi mai târzie decât puțin după mijlocul secolului al XV-lea, cunoscând grija deosebită cu care Ștefan cel Mare a desăvârșit întărirea ei ¹. Ar fi cazul să se facă amănunțite cercetări pentru a se vedea dacă, pe

¹ Alex. Lapedatu *op. cit.*, p. XXVI.

fundatii nu se găsesc urmele șinelor sau a roților de lunecare a porților și dacă, la început, înainte de a se fi făcut în fața acestor porți alte două rânduri de ziduri de întărire, nu se afla și un pod basculant în fața unicei intrări în castel.

Aceleași cercetări trebuiesc făcute și la poarta Mănăstirii. Nu știm dacă, în 1589, când a acoperit din nou biserica, Petru Șchiopul a ridicat-o din temelie sau dacă a terminat sau restaurat clopotnița

tivarea viitoare a restaurării nu va scoate la iveală niciun element contrariu de datare — că partea de jos a clopotniței cu poarta ei culisantă, să fi fost plănuită odată cu biserica. De altfel amândouă, prin dimensiunile lor neobișnuit de mari, depășesc în aceeași măsură monumentele de până atunci și sunt o imagine destul de fidelă a ambițiosului lor ctitor, Bogdan cel Orb. Au putut să aibă o soartă comună: știm că biserica a rămas la moartea ctitorului ridicată

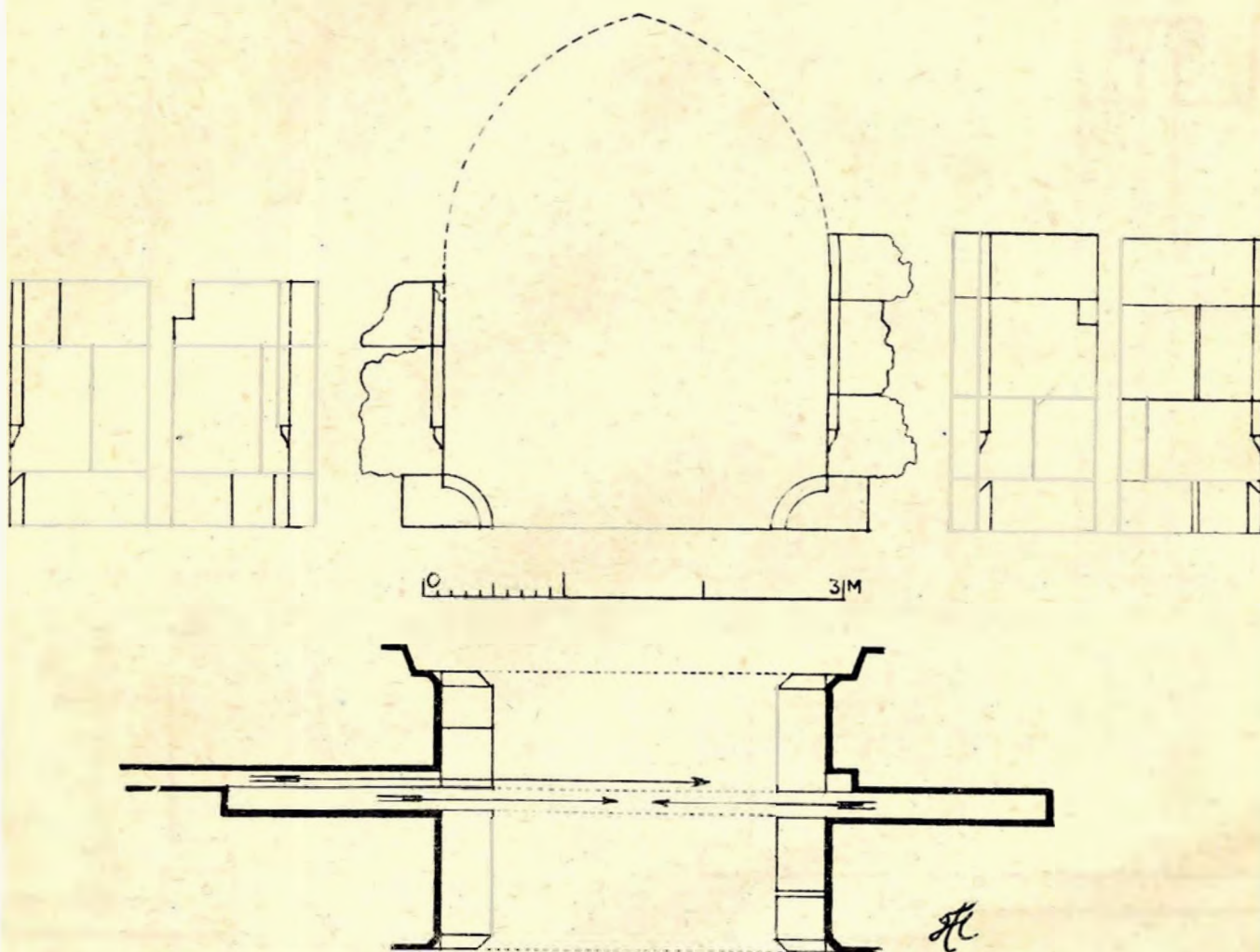

Fig. 8. — Cetatea Sucevei. Poarta castelului. Plan, elevație și secții.

începută de întemeietorii bisericii: Bogdan cel Orb și Ștefăniță. Paramentul caracteristic — câte trei rânduri de cărămizi între blocuri de piatră de talie — nu se găsește în partea de jos, ci numai la etajul superior, ridicat cu siguranță de Petru Șchiopul. La altă ctitorie de a sa, la Galata, urcarea în clopotniță nu se face cu o scară mobilă de lemn, ca la Mănăstire iar la altă clopotniță contemporană — dacă refacerea din 1660 a respectat dispozitivul vechi — la Hlincea, se renunțase la anevoioasa lunecare laterală, adoptându-se, pentru grătar, lunecarea verticală. S'ar putea deci presupune — mai ales dacă defini-

numai până la ferestre și că numai după 16 ani dela întemeiere a fost terminată de Ștefăniță. Petru Șchiopul va fi terminat clopotnița sau o va fi refăcut, dacă și ea a avut de suferit stricăciuni, ca biserica, pe care a trebuit să o acopere din nou.

La Voroneț, datarea clopotniței, până când nu se vor putea face, cu ocazia unei restaurări, cercetări amănunțite, este destul de dificilă pentru că a suferit mai multe prefaceri. Arcada intrării, de dimensiuni destul de vecine cu cea dela cetate, construită din blocuri de piatră de talie, este partea cea mai veche. Fără a considera prezența porților culisante, Gh.

Balș, după unele semne lapidare, care nu par a fi niște simple zgârieturi dar care nu seamănă cu cele ce ni s'au păstrat din timpul lui Ștefan cel Mare, crede că această clopotniță poate fi din secolul al XVII-lea (mai curând din prima jumătate)¹. Dar ținând seama că la acea epocă aflăm grătare cu lunecare verticală, (la Cașin), n'ar fi exclus ca acest

dispozitiv mai vechi să dateze chiar din timpul lui Ștefan cel Mare, care a întemeiat biserica, semnele lapidare datând dela una din prefacerile ulterioare.

Cele trei porți culisante ar putea fi aproape contemporane. Altfel ar fi greu de explicat cum un sistem al cărui lunecare laterală este atât de anevoioasă s'a putut menține timp de două secole fără a se fi răspândit mai mult.

¹ Gh. Balș, *op. cit.*, p. 331 și fig. 641.

HORIA TEODORU

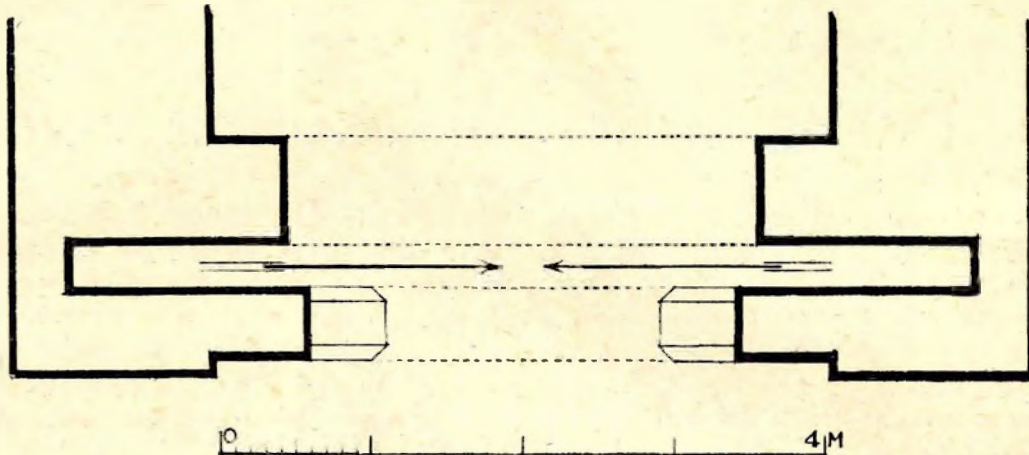

Fig. 9. — Voroneț. Poarta clopotniței. Planul (după Romstorfer și G. Balș)

R É S U M É

LES PORTES DE SUCEAVA

Une des portes, à moitié ruinée, du château de Suceava et la porte du clocher de Voroneț présentent de profondes rainures, dans lesquelles il a été supposé qu'on fixait les poutres en bois pour barrer le passage.

En enlevant l'enduit qui couvrait les murs du clocher du couvent de St. Georges de Suceava, on a trouvé les mêmes rainures et, dans la partie supérieure deux poutres en bois, parallèles, encastrées dans le mur. Dans les trois cas la profondeur des rainures est égale à la moitié de la largeur de l'ouverture. Ces

portes avaient donc des vantaux coulissants qui rentraient dans le mur en glissant latéralement entre les poutres signalées plus haut.

Ce système, ne permettant pas l'emploi des contre poids du glissement vertical des herses, devait être assez difficile à manœuvrer. Nous ne pensons pas qu'il ait pu jouir d'une longue fortune. Aussi ces trois portes ont du être fondées à des dates plus rapprochées qu'on ne le pense, à l'époque d'Etienne le Grand et de ses premiers successeurs.

DOUA GEME ANTICE DIN SCYTHIA MINOR

Cu ocazia campaniei arheologice din vara 1942, am dat în Mangalia de două obiecte mici de artă din piatră seminobilă.

Aceste obiecte merită toată atențiunea noastră.

După cât îmi pot da seama, este prima dată că se dau publicității două gemmae descoperite în pământul bogat în resturi antice al Mangaliei (vechiul oraș Callatis).

Astfel de obiecte mici gravate, dispar de obicei în Mangalia, îndată după descoperirea lor incidentală. Nu încap nicio îndoială că în cursul anilor din urmă au ieșit la iveală, prin săpături ocazionale, multe pietre gravate, dar ele au ajuns în mâinile unor colecționari și apoi, pe calea comerțului clandestin, în străinătate.

Aceste două gemmae, despre care va fi vorba în rândurile de jos, le-am primit, pentru publicare, una dela d-l Iancu Ionașcu, din Mangalia, cealaltă dela d-l Ion Tântu din comuna Peceneaga (jud. Constanța), amândoi membri corespondenți ai Societății numismatice din București, amândoi, amatori pasionați ai studiilor și obiectelor antice.

Țin să le mulțumesc și cu această ocazie pentru bunăvoința și pentru promptitudinea cu care m'au servit întotdeauna la studiile și lucrările mele din Mangalia.

Reproducerea de 5,2 ori mărime naturală, a acestor două pietre gravate (fig. 1 și 2), o datorez d-lui dr. Mircea Herovanu, București, str. Poenaru Bordea nr. 16, care singur a reușit să ne dea, cu un aparat Leyka și cu dispozitivul de mărire, copiile de jos.

Regretăm că nu mai putem publica aci și desenele făcute după original de maestrul nostru pictor Arry Murnu, bulev. Mareșal Averescu nr. 40, București. Aceste desene, pentru care țin să mulțumesc d-lui A. Murnu și cu această ocazie, s'au pierdut odată cu întreaga bibliotecă a Seminarului de Istorie Antică din clădirea Universității din

București, Str. Edgar Quinet, 7 de pe urma bombardamentului și incendiului din 15 Aprilie 1944.

Piatra gravată, proprietatea d-lui Iancu Ionașcu din Mangalia, este o piatră seminobilă, cunoscută sub numele de agată, care, după cum mă informează profesorul de mineralogie dela Facultatea de Științe din București, d-l Ionescu-Bujor, are gradul 7 de duritate.

Această gemă de culoare roșu-deschis, și de 0,315 gr. greutate, are forma ovală, aproape rotundă. Înălțimea acestei pietre este de 0,4 cm. Diametrul fețelor de sus și jos este de aproximativ 0,7 cm, sau dacă vream să fim preciși: cele două dimensiuni ale feței ovale de sus sunt de 0,8 cm și 0,7 cm, cele ale feței de jos, de 0,7 cm și 0,6 cm.

Fața de jos este într'un loc aschiată, în formă de unghiu ascuțit, dela centru spre margine. Dară reprezentarea feței de sus nu a suferit nimic prin această așchiere.

Gema aceasta a fost descoperită, în 1940, de tânărul Petrică Simionescu din Mangalia, într'unul din numeroșii tumuli din Mangalia și dela acest P. Simionescu a ajuns în proprietatea lui Iancu Ionașcu din Mangalia.

Gema de agată, roșu deschis, ne arată două ființe umane în picioare și în nuditate completă, cea din stânga puțin mai mare decât cea dela dreapta.

Pe cap poartă aceste ființe o coafură în formă de beretă cu marginea îngroșată în jurul capului.

Capul ne apare în profil pronunțat, fără ca să putem discrimina trăsăturile feței, amândouă, mai ales cea din stânga, se par a fi fără barbă.

Corpul lor este de factură rudimentară, mai mult cel al figurii din stânga. Scheletul uman și musculatura sunt mai mult decât dure. Pieptul are formă plată, dreptunghiulară. Brațele și picioarele ni se prezintă ca membrele împăiate ale unei păpuși, mai ales la punctele de legătură între trunchiu și coapsă.

În regiunea aceea nu se găsește niciun rest care ne-ar trăda sexul. Cunoștințele de anatomie a corpului uman nu se prea evidențiază. Genunchii nici că se remarcă.

La figura din stânga se trădează încercarea, puțin reușită, a artistului-gravor, de a da piciorului drept rolul de « Standbein, iar celui stâng cel de « Spielbein ».

Brațul stâng al figurei din stânga și cel drept al celei din dreapta, sunt indicate până aproape de înălțimea umerilor și ni se prezintă ca o singură linie, care s'ar părea că este traversată de alte două linii ridicate de jos, dela nivelul picioarelor până

să se evidențieze forma unui scut, a unei tolbe cu arc și săgeți sau a unei spade cu teacă.

Dară am putea să ne gândim aci și la o eșarpă-haină prinsă în jurul antebrațului și lăsată, în parte, în jos.

În ce privește inciziile paralele, care se găsesc la mică distanță una de cealaltă, la dreapta, respectiv la stânga fiecărei din aceste două figuri, ele ar putea să fie capetele de sus ale unui baston-sceptru pe care-l poartă persoanele reprezentate aci.

Gravorul trădează, prin felul cum a știut să prezinte grupul acestor două persoane, ca o unitate, puține cunoștințe în ale perspectivei.

Fig. 1.

puțin peste mărimea celor două figuri, după tot aspectul, bărbătești.

Aceste două linii am fi dispuși să le interpretăm ca lănci care se subțiază la capătul lor de sus și pe care le-ar ține fiecare din cei doi bărbați cu mâna sa ridicată. Este adevărat că lăncile nu sunt drepte. Lancea din stânga se pare la mijloc întreruptă, iar cea din dreapta la mijloc încovoiată. Aceste scăderi le-am putea lesne pune în contul neîndemânatului artist, dacă nu se va găsi altă interpretare mai plauzibilă. Îmi dau bine seama că s'ar putea explica și altfel pozițiunea mâinilor și atunci ar cade ipoteza lăncilor. S'ar ivi însă alte dificultăți dacă am încerca de ex. să ne gândim la o pozițiune rituală a mâinilor sau la ceva similar.

Cu celelalte două mâini, lăsate în jos, cele două personaje țin sau numai ating câte un obiect, a cărui formă este greu să o precizăm. Am aștepta

Ca tehnică și compoziție, lucrarea aceasta este extraordinar de simplistă, iar artistul neîndemânat și fără experiență.

Dacă interpretările atributelor acestor două personaje vor rămâne poate ipotetice, totuși postura acestor două ființe, cu înfățișare umană, ne face să ne gândim la doi bărbați care se găsesc înarmați, față în față, gata de luptă, gata de ajutor.

În perechea aceasta de bărbați-luptători suntem înclinați să recunoaștem pe acei « domni » gemeni a căror cea mai veche idee sau reprezentare, de tot generală și fără o raportare precisă la alte idei sau reprezentări, o găsim în numele « *Araxeș* » sau « *Araxe* », în Atena și « *Araxoi* »¹. Acești anakes al căror nume este și sub raportul lingvistic identic cu « *Araxteș* », sunt

¹ Jessen, *Pauly-Wissowa*, R. E., I, 2033 s. v. *Araxeș*; Cettl la W. H. Roscher, *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, I, 334, 2), s. v. « *Araxe* ».

zeități bărbătești, ocrotitoare la început și cu multă bunăvoință pentru lumea în necazuri și suferințe de tot felul. Fără a avea un nume special, ei au fost confundați, în cursul vremii, cu alte divinități, cum sunt Cabirii, Cureții, Soteres, *Θεοὶ μεγάλοι* și Dioscuroi¹. Din cauza ființei lor prea generale și prea puțin precise, acești anakes au putut să aibă o dezvoltare de tot variată și au putut, în vremurile de apoi, să ajungă și în făgașul cultului Dioscurilor atât de răspândit în regiunile Mării Negre, unde

Este regretabil că dela Dioscuri nu avem decât foarte rare reprezentări arhaice¹. Acestea sunt prea insuficiente pentru a lămuri mai de aproape fazele sincretismului religios al « Domnilor gemeni » și al Dioscurilor.

Această gemă, care este un monument de cult de acest fel, rar, se referă, fără îndoială, la un rest de străveche credință din părțile țărmului apusean al lui Pontos Euxeinos și merită toată atențiunea celor mai chemați să-și spună părerea.

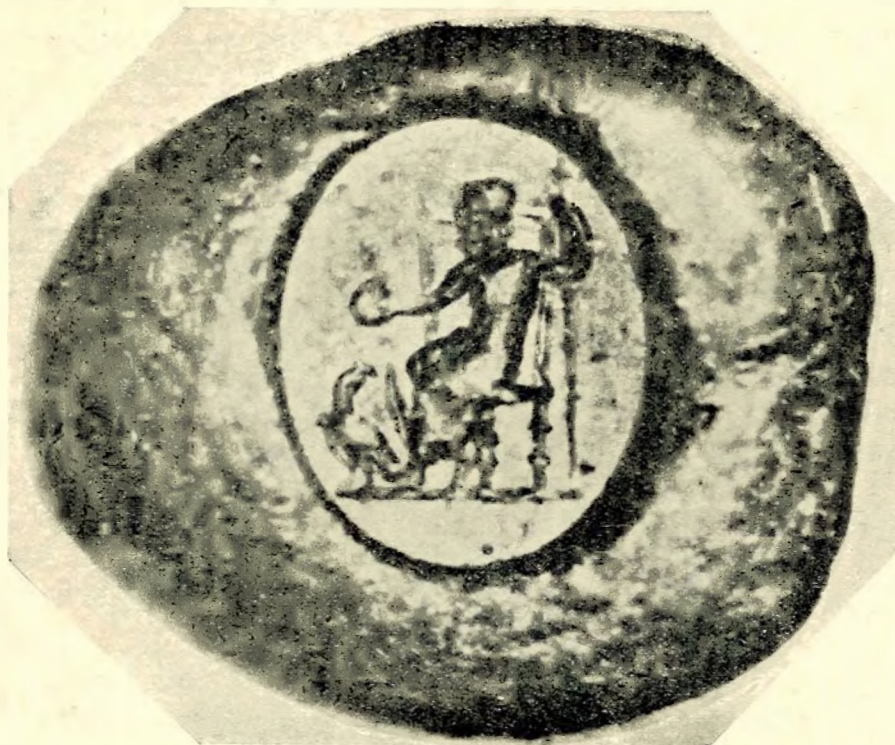

Fig. 2.

la Dunăre în La Tène s'a încheșat, după V. Pârvan, *Getica*, p. 520, 522 și 640, cel puțin din secolul III-a Chr. încoace, și plastic, conceptul zeului cavalier (dublat apoi în acela al « zeilor gemeni » irano-thraco-eleni, Acvinii-Dioscuri).

« Domnii-Anakes » ni se arată pe gema noastră în nuditate completă, cum de altfel îi vedem și pe Dioscuri — este adevărat că reprezentări arhaice ale Dioscurilor sunt rare — în artă, pe monete și terracotte din Tarent². Pe vasele atice îi vedem pe Dioscuri, mai târziu, cu o haină de *χλαμὸς* sau *χιτὼν*, iar pe cap un petasos (nu un pilos).

Nu ar fi fără interes de a ne gândi, în ce privește lucrul și execuția acestei geme, la compararea ei, cu reprezentări de pe sigile orientale vechi, egiptene și cretane-miceniene² sau cu imitații barbare³.

* * *

Cealaltă gemă, proprietatea d-lui Ion Țânțu din Peceneaga, este o agată, de culoare azuriu deschis, de formă ovală. Fața de sus are dimensiunile de 1,3 cm × 1,05 cm, cea de jos de 0,9 × 0,6 cm. Înălțimea gemei este de 0,4 cm. Latura de 0,5 cm lățime, care face legătură între fața de sus și cea de jos, este înclinată.

¹ Vezi E. Bethe, *Pauly-Wissowa*, RE, V, 1087, s. v. Dioscuren; M. Albert, s. v. Dioscuroi la Daremberg-Saglio, *Dictionnaire* II, 249 și urm. Cf. și Ferd. Chapouthier, *Les Dioscures au service d'une déesse*, 1936.

² Vezi Bethe, R. E., V, 1122.

¹ Vezi articolul lui A. Furtwängler despre Dioscuri în *arta veche la Roscher*, *Ausf. Lex.*, I, 1173 și urm.

² Cf. Dr. Otto Weber, *Altorientalische Siegelbilder*. Leipzig, 1920. T. I, Text. T. II Reproduceri.

³ Cf. D. Tudor, *Imitații barbare după monete imperiale târzii*, *Rev. ist. ron.* XV, III, p. 3 și 4, fig. B (din p. 2).

Gema aceasta a fost cumpărată, după cum mă informează d-l Ion Țânțu, dela un ceasornicar din Constanța, care ar fi primit-o dela un cunoscut din Mangalia.

Pe gema aceasta îl vedem pe Zeus cu barbă, cu coroana de frunze, probabil de laur sau de stejar, pe cap. El șade pe un tron cu spetează, privind la dreapta.

Cu mâna lui stângă ridicată până aproape de înălțimea umerilor, prinde, destul de sus, un sceptru care este de altfel neted și se subțiază în partea lui de jos. Zeus se reazimă pe sceptru în felul lui Zeus Aetophoros de pe tetradrahma lui Alexandru cel Mare din Macedonia. Vezi Kurt Lange, *Götter Griechenlands*, Meisterwerke antiker Münzkunst, 1941, Berlin, pl. 19 și p. 119, nr. 19.

Reprezentarea chipului lui Zeus pe tron de pe gema noastră, poate fi calificată de foarte reușită. Autorul acestui chip se dovedește stăpân pe meseria sa de gravor, dacă ne gândim că agata nu este un material care se lasă ușor lucrat. Cu toată duritatea materialului, artistul a scos, cum nu se poate mai bine, la iveală figura lui Zeus. El a știut nu numai să o contureze cu mâna sigură, ci să insiste și asupra unor amănunte care-l interesau.

Artistul a nimerit bine felul de a reprezenta chipul lui Zeus pe tron și a putut să o facă după atâtea modele, care erau în circulație în Grecia și în părțile Mării Negre.

Pozițiunea în care artistul încearcă să-l prindă pe Zeus, nu este una din cele mai ușor de executat. El i-a dat o mișcare de mai mult de 90° la dreapta, pentru a-l apropia cu mâna lui dreaptă și cu patera de vulturul care se găsește lângă picioarele lui.

Artistul cunoaște bine anatomia corpului uman. El îl face așa cum ni-l arată natura. Aceasta ne-o dovedește mai ales partea superioară a corpului, a cărui musculatură este bine și corect evidențiată.

Artistul a avut succes și cu efectul plastic moale al tehnicei sale de gravor. Zeus poartă o haină care-i acoperă partea dela șolduri în jos până la glesne.

Cu stânga întinsă înainte, Zeus ține o pateră deasupra unui vultur care se găsește jos înaintea lui.

Cu mâna stângă ridicată în sus în unghiul ascuțit, Zeus prinde destul de sus sceptrul, care la capătul său de sus se termină cu un decor, probabil vegetal (floare de trandafir, crin sau lotos), care, în stilizarea lui, se aseamănă cu forma crucii¹.

¹ Vezi A. Hug., s. v. *sceptrum* la Pauly-Wissowa-Kroll-Witte, R.E., ser. II a, al XI-lea semivol. 1921, sp. 368 și urm., precum și Sorlin Dorigny s. v. *sceptrum* la Daremberg-Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, IV, pp. 1115 și 1116, fig. 6170 și 6171.

Tronul pe care șade Zeus, este un scaun cu spetează, fără reazim pentru brațe. Picioarele tronului profilate, nu sunt legate între ele prin traverse, cum le găsim de altfel¹.

În ce privește reprezentarea vulturului, ni se pare, în detaliu, destul de îngrijită: artistul a reușit să evidențieze bine chiar mușchii lui și să desemneze penele aripilor tot atât de precis ca și cele de pe picioare.

La corpul vulturului, în partea lui de jos, se remarcă un defect prin așchiere. Dar în ce privește ansamblul reprezentării vulturului se constată o aberație: vulturul se aseamănă mai mult unui cocoș din cauza formei capului și a proporțiilor între cap și gât. Gâtul vulturului este prea lung, chiar dacă am vroi să ne-o explicăm lungimea lui disproporționată prin mișcarea pe care artistul îl lasă să facă, îndreptându-l spre Zeus, care-i întinde mâna cu patera. Este o insuficiență a artistului care se explică prin dificultatea problemei de a reda mișcarea vulturului.

Comparând capul acestui vultur cu cel al lui Zeus Aetophoros, la Kurt Lange, l. c., vom înțelege mai bine defectele vulturului nostru.

Artistul a vrut să ne arate și linia pământului, reușind să ne-o indice în mod cât se poate de sumar.

De reprezentarea lui Zeus de pe piatra noastră gravată, mi se pare a se apropie mai mult o gemă romană, pe care o găsim reproducă la Georg Lippold, *Gemmen und Kameen des Altertums und der Neuzeit*, Julius Hoffmann Verlag, Stuttgart. T. II, nr. 8. Acolo îl vedem pe Zeus șezând pe un tron similar, cu sceptru și cu patera, iar jos vulturul. Zeus se găsește și acolo, îndreptat în aceeași direcție ca la gema noastră.

Altă gemă, reproducă la Lippold, l. c., nr. 6 și semnalată ca romană, ni-l prezintă pe Zeus, la fel, șezând pe tron cu patera într-o mână și cu cealaltă rezemându-se pe sceptru. Numai că aci ni se prezintă partea superioară a lui Zeus mai mult drept înainte, iar nu într-o mișcare la stânga ca la gema noastră.

În Romula a fost găsită o piatră gravată de culoare roșie, care reprezintă pe Joe tronând cu sceptrul în stânga. În dreapta Zeus, lângă care se găsește la picioare o acvilă, nu ține o pateră, ci fulgerul. Vezi D. Tudor, *Monumente inedite din Romula*. Partea I-a (Extras din Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice), 1938, p. 15, nr. 61, fig. 21 e, unde sunt arătate la nota 3 din subsol și scene similare. Pentru Joe pe intagii vezi *Die Sammlungen des k. k. Münz- u. Antiken-Cabinetes*, beschrieben v.

¹ A. Hug, la Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus RE, zweite Reihe, elfter Halbband, sp. 613 și urm., sub voce *θρόνος*; Victor Chapot, s. v. *thronus* la Daremberg-Saglio, l. c., V, 278 și urm.

Dr. Eduard Freih. von Sacken u. Dr. Friedrich Kenner, Wien, 1866, Wilh. Braumüller, p. 434, nr. 255—273.

Obiceiul de a întrebuința pietre nobile și pietre seminobile, cum este agata, împodobite cu fel de fel de reprezentări, s'a întetit mai mult în epoca care urmează după moartea lui Alexandru cel Mare din Macedonia, decât în secolul al V-lea și IV-lea în. Hr. Dar mai răspândit era acest obicei în vremea dominațiunii romane. Vezi O. Rossbach, s. v. *Gemmen* la Pauly-Wissowa, RE, VII, sp. 1052 și urm. și 1073¹.

¹ Regretăm de a nu avea aci opera fundamentală a lui A. Furtwängler, *Antike Gemmen*, I—III, Leipzig și Berlin, 1900.

Gema aceasta, cu care se îmbogățește literatura noastră a antichității clasice și care dovedește tendința și reușita artistului, de a reda trupul omenesc și în general natura, cât se poate de sensitiv, are imaginea lui Zeus pe tron, adânc tăiată-gravată în materialul vârtos al agatei, pentru ca această gemă să poată fi reprodusă mai bine în alt material moale și ca să-și poată îndeplini astfel scopul.

Amândouă aceste geme gravate, descrise mai sus, aveau să fie întrebuințate ca sigile în formă de « Ringsteinsiegel ».

Prof. TEOFIL SAUCIUC-SĂVEANU

R É S U M É

DEUX GEMMES ANTIQUES PROVENANT DE LA SCYTHIE MINEURE

Deux gemmes découvertes à Mangalia, durant la campagne archéologique de 1942, l'une propriété de Mr. Iancu Ionașcu de Mangalia, l'autre de Mr. Ion Țânțu de Peceneaga, nous présentent deux sujets intéressants tirés de la religion païenne.

La gemme de Mr. Ionașcu, d'agate rouge représente deux hommes armés de lances, dans lesquels nous reconnaissons les princes « jumeaux » dénommés Anakes.

Cette gemme est un objet religieux qui se rapporte, sans aucun doute, à un reste de croyance

très ancienne sur les bords occidentaux du Pont Euxin.

L'autre gemme d'agate couleur azur clair, représente Zeus sur le trône avec un sceptre dans une main, dans l'autre une patère et à ses pieds un vautour.

L'image de Zeus se rapproche de beaucoup de la forme du Zeus d'une gemme romaine qui est reproduite par G. Lippold (*Gemmen und Kameen des Altertums und der Neuzeit*), T. II, nr. 8.

Cette même gemme devait servir de sceau en forme de « Ringsteinsiegel ».

CETATEA DÂMBOVIȚA

În județul Dâmbovița, cum mergi dela Voinești spre Gemenea, aproape de km. 30, la stânga și spre sud-est de satul Burlănești, la o depărtare de 360 m. de șoseaua județeană Târgoviște-Câmpulung și 220 m. de râul Dâmbovița, pe proprietățile locuitorilor Alexandru Popescu și Iosif Niculescu din Voinești, se află niște vechi ruine, cărora locuitorii din satele din apropiere le zic cetate, spre deosebire de alte ruine, ce se află pe o stâncă, în județul Mușcel, între Cetățeni și Stoenesti, cărora le zic: Cetățuia lui Negru Vodă¹. Fig. 1.

De lângă ruinele acestei cetăți, necunoscută de istorici, terenul începe să se înalțe din ce în ce mai mult, spre nord-est, către culmea Măgura, ce se coboară din culmea Leaota. Spre nord-vest, dincolo de râul Dâmbovița, se lasă spre sud-est ramificațiile culmei Tefeleicii. Spre nord, dincolo de Gemenea, la Capul Coastei², unde este linia de intersecție dintre regiunea deluroasă și aceea a munților³, cele două culmi, par a se împreuna și formează un semicerc de înălțimi păduroase. Numai, spre sud-est se vede o lungă deschizătură, făcută de râul Dâmbovița, ce pare a se închide dincolo de satul Gheboeni.

Pământul în această regiune este bogat nu numai în păduri și livezi cu pomi, ci și în aur, cărbuni și petrol. Pe teritoriul comunei Gemenea, în masivul păduros despre satul Oncești, se mai văd încă și astăzi gropile, de unde în vechime se scotea aur⁴. După o tradiție culeasă din popor⁵ de învățătorul

pensionar I. Dumitrescu R. Voinești, mort la începutul anului 1943, exploatarea minelor de aur, în acea localitate, se făcea încă din timpul Dacilor. După cucerirea și colonizarea Daciei de Traian, s'a încredințat exploatarea minelor de aur unui roman, Gemenide, care cu lucrători minieri s'a stabilit acolo, au făcut așezăminte de gospodărie potrivit cu ocupația lor și au înființat satul lui Gemenide, numit mai târziu Gemenea.¹ După o altă tradiție numele satului Gemenea se trage dela Legiunea XIII Gemina, «care era legiune de ocupațiune provincială în diviziuni speciale de exploatare aurifere și alte metale»². «Ea stăpânea aceste ținuturi și trimetea pe lucrători la exploatarea minei de aur. Acestora le zicea Gemeni. Dela ei ar fi rămas numele satului Gemenea»³. Deși, după tradiție, exploatarea minelor de aur dela Gemenea ar fi fost părăsită din cauza năvălirilor barbare⁴, totuși izvoarele istorice dovedesc, că a continuat mai departe chiar și după întemeierea Țării Românești. În secolul al XVI-lea sunt chemați la Brașov câțiva minieri dela minele de aur din Gemenea. În socotelile aceluia oraș, la anul 1541, se află scris: «S'a dat salar 16 aspri pentru patru zile lui Nicolae Chizar, care a chemat aici pe căutătorii de aur (cum se numesc) din Dâmbovița pentru nevoia cetății, înainte de venirea Turcilor și Românilor»⁵. «Unui căutător de aur, trimis în Dâmbovița pentru căutătorii de aur, chemați aici,

¹ I. Dumitrescu R. Voinești, *Vechituri, povești și legende legate de localitățile de pe valea Dâmboviței*. Manuscris, 1930, pp. 23—26 și 43—44.

² Sat care face parte din comuna Gemenea.

³ Deciziunea Nr. 105 din 2 Iulie 1933 a Comisiunii Silvice pentru stabilirea drepturilor indivize ale moșnenilor Gemeneni din comuna Gemenea, județul Dâmbovița. Câmpulung-Mușcel, 1933, p. 1.

⁴ *Ibidem*.

¹ I. Dumitrescu R. Voinești, *Vechituri*, pp. 10—11.

² Deciziunea Nr. 105 din 2 Iulie 1933 a Comisiunii Silvice, p. 1.

³ I. Dumitrescu R. Voinești, *Vechituri*, p. 11.

⁴ *Ibidem*.

⁵ «Nicolao Chyzar, qui auriquestores (ut nominant) ex Dombawycza ob necessitatis civitatis huc vocavit ante adventum Turcarum ac Valachorum, dedit salar 4 dierum asp. 16». (G. O. Teusch, *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*. Kronstadt, 1889, II, p. 646).

i-am dat cheltueli 18 aspri »¹. Mai târziu a încetat exploatarea minelor de aur, «câci lăcuiitorii de frica stăpânitorilor nu descoper asemenea avuții, pentru ca nu din cauza acestora să piarză și puținele răhnășițe de libertate, ce le-au mai rămas; iar stăpânitorii,

de ani și concesiunea este încă în vigoare¹. Dar, după puțină vreme, a lăsat lucrarea în părăsire, fiindcă nu renta².

Pentru apărarea minelor de aur dela Gemenea în contra năvălirilor barbare despre răsărit, credem, că s'a construit cetatea de lângă râul Dâmbovița, ale cărei ruine se mai văd și astăzi. Fig. 3—6.

Ruinele cetății au forma unui patruleter, cu laturile externe de câte 33,20 m fiecare. Lărgimea internă, între muchiile zidurilor este de 25 m. Temelia zidurilor, ce se mai păstrează, este construită din pământ, bolovani de piatră de râu și orasan³ și are o înălțime de 1,50—2 m și o grosime de 3—4 m. Poarta se află la sud și are o lărgime de 3 m. Fig. 2.

În partea de nord-est a cetății, dincolo de șoseaua județeană Târgoviște-Câmpulung, sunt niște fortificații de pământ, care probabil făceau parte din întăriturile care înconjurau cetatea. Ele au fața către gura văii și cetate și după ele se puteau adăposti ostașii⁴. De asemenea și la nord, la Capul Coastii, se mai văd urme de fortificații de pământ.

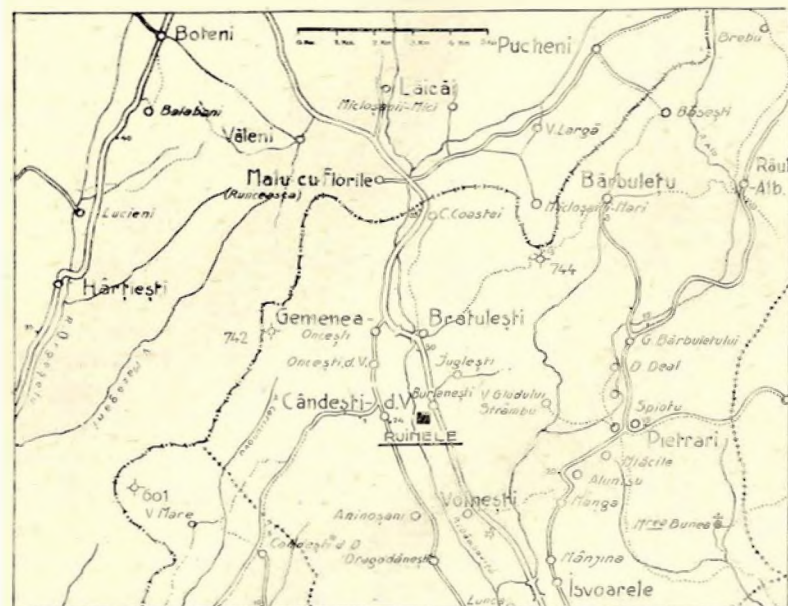

Fig. 1—Harta regiunii Voinești-Gemeenă.

din privire politică, pentru ca să nu arate vecinilor, că în plaiurile acestea se află metale prețioase, nu se apuca să le exploateze »². Numai țiganii domnești se mai ocupau cu meseria de a căuta aur în nisipul râului Dâmbovița și deaceia se numeau aurari. Ei erau obligați a da fiecare la domnie, venitul Doamnei, câte 3—4 dramuri de aur, iar restul, dacă găseau mai mult, era proprietatea lor și-l puteau vinde la orișicine³. Se pare, că nu le renta prea mult meseria de aurari. Deaceia se mai ocupau cu facerea âlbiilor, lingurilor și alte obiecte casnice din lemn de salcie și se numeau rudari. Țiganii aurari-rudari aveau sălașele în apropierea vechilor mine de aur, pe coasta numită de atunci «Râpa Rudarilor»⁴ sau «Ruda»⁵. În ajunul războiului de reîntregire a neamului, din 1916, acea râpă a fost concesionată lui Costaforu⁶ pe 50

¹ «Uni auriquestori in Dombawycza pro hac vocandis auriquestoribus misso expensas dedimus asp. 18» (Ibidem p. 650). Al. Lapedatu crede, că auriquestores înseamnă lucrători, pentru pavat drumuri, pentru săpat șanțuri de cetăți, pentru făcut poduri de piatră etc. (Al. Lapedatu, Două vechi cetăți românești, Poenari și Dâmbovița, în «Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice», București, 1910, III, pp. 186—187. De fapt auriquestores înseamnă numai căutători de aur.

² D. Fotino, *Istoria generală a Daciei*. Trad. G. Sion, București, 1859, III, p. 134.

³ Ibidem.

⁴ I. Dumitrescu R. Voinești, *Vechituri*, p. 12.

⁵ *Deciziunea Nr. 105 din 2 Iulie 1933 a Comisiunii Silvicei*, p. 11.

⁶ Ibidem; I. Dumitrescu R. Voinești, *Vechituri*, p. 12.

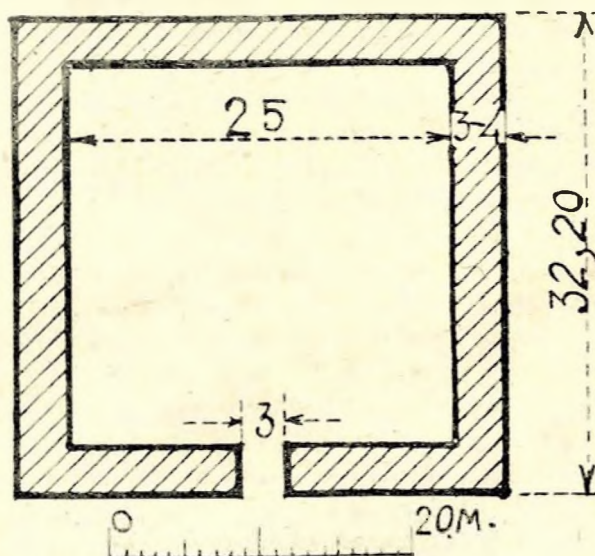

Fig. 2.—Planul ruinelor cetății.

¹ Comunicate de inginerul hotarnic expert Mihail Constantin, care a făcut planul de hotarnicie al moșnenilor din Gemenea.

² I. Dumitrescu R. Voinești, *Vechituri*, p. 12.

³ Orasan înseamnă un pietriș mai mare (comunicat de preotul Parnia-Corvin dela Mitropolia din Târgoviște, născut în Căndești din Vale și de locuitorii din Voinești). «ciment de cărămidă pisată cu var (Șăineanu). Se zice corasan» (turc. khorasan). Nota red.

⁴ I. Dumitrescu R. Voinești, *Vechituri*, p. 43.

La cetate s'au găsit oseminte omenești, arme și două clopote¹. Prezența celor două clopote dovedește, că la cetate se afla și o biserică sau capelă. Arme vechi s'au mai găsit și când s'a făcut actuala șosea județeană și ele au fost luate de cânducătorii

că s'a ales «capul dela apa Dâmboviții», apoi «mijlocul din piatra din drumul Câmpulungului a moșnenilor Gemeneni la vale pe drum» și în fine «capul despre răsărit pe slemnea dealului, cap în cap cu moșnenii Pietrari»¹.

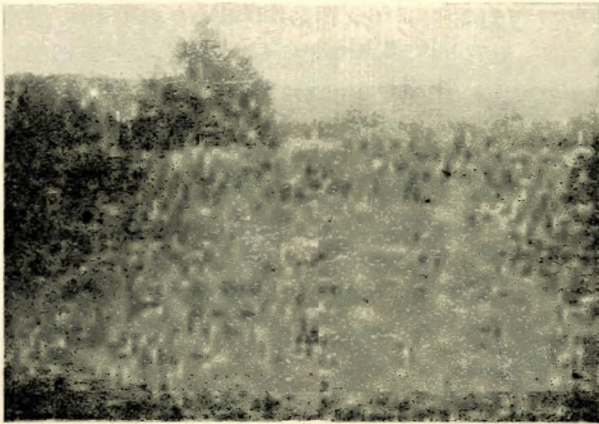

Fig. 3. — Zidul dinspre răsărit.

tehnici ai lucrărilor². La răsărit de satul Burlănești era un cimitir, în care se aflau îngropați ostașii morți în lupte³.

Drumul cel vechiu, după cum mi-a spus Constantin Bădoiu din Voinești, nu era pe unde este astăzi șoseaua județeană, ci trecea prin Voinești, pe la biserică și apoi înainta pe lângă râul Dâmbovița. Spusele sale sunt confirmate de documente istorice. Astfel într-o hotărnicie din 3 Septemvrie 1754, ce se află în posesia lui Gh. I. Baldeș din Gemenea, făcută de 24 hotarnici⁴, se afla scris: «*Însă la trăsura despre răsărit din hotarul Voineștilor dintr'un fag mare, ce este la marginea drumului Câmpulungului, unde s'au pus piatră, și merge mai sus alături cu Dâmbovița*»⁵. În secolul al XIX-lea drumul Câmpulungului nu mai trecea pe lângă Dâmbovița, ci la jumătatea distanței dintre râul Dâmbovița și culmea dealului despre răsărit, cam pe unde se află astăzi șoseaua județeană. Într-o hotărnicie din 3 Septemvrie 1825, făcută de Nicolae Andronescu și citată în hotărnicia din 3 Septemvrie 1851 de hotarnicul S. Zefchid, se arată,

¹ Comunicat de Grigore Dițescu din Voinești, că știe acestea dela învățătorul său Dumitru Rădulescu.

² I. Dumitrescu R. Voinești, *Vechituri*, p. 49.

³ Comunicat de Ion Dereuș din satul Burlănești, județul Dâmbovița.

⁴ Constantin Catargiu biv vel sârdar ispravnicul Târgoviștei, Onufrie egumenul mănăstirii Dealu, Dionisie proegumenul mănăstirii Nucet, drept 12 boieri hotarnici Badea și Iordache postelnici Văcărești, Constantin polcovnic, Lupoiianul, Andrei căpitan Stănescu, Anghelache logofătul, Șerban cupeșul, Toma cupeșul, Grigorașcu cupeșul, Tănase căpitan, Ștefan logofăt, Pană iuzbaș și Pană logofăt.

⁵ O copie, adevărită de Direcțiunea Generală a Arhivelor Statului din București în 5 Mai 1926, a fost expusă la Comi-

Tradiția întemeierii cetății

După tradiție, cetatea de lângă râul Dâmbovița din județul Dâmbovița a fost construită de Mihai II Voievod Viteazul după lupta dela Călugăreni din 13|23 August 1595, când s'a retras către munți. Atunci, construind cetatea, a lăsat în ea o parte din armata sa sub conducerea căpitanilor Voinea și Căndea, iar cu restul armatei s'a retras în sus spre Stoenеști în județul Mușcel.

Bulim Pașa, conducătorul unui detașament turcesc, urmărindu-l pe drumul din dreapta râului Dâmbovița, pe la Mănești-Tătărani-Căndești Vale, a trecut fără să observe cetatea, fiind bine ascunsă de pădurea din jurul ei. Dar, când a ajuns dincolo de Capul Coastii, unde valea începe a se strâmta, s'a înfricoșat și, temându-se de vreo cursă, s'a întors înapoi spre Târgoviște, pe drumul din partea stângă a râului Dâmbovița. Ajungând însă la satul Burlănești este atacat din față de ostașii români din cetate, iar din spate de trupele române, ce se retrăseseră cu Mihai II Voievod Viteazul spre Stoenеști. Neputând să reziste, Bulim Pașa s'a retras spre răsărit pe o

Fig. 4. — Zidul dinspre apus.

vale până aproape de satele Bărbuleț² și Pucheni³, unde s'a oprit să poposească sub un păr, numit și

siunea silvică pentru stabilirea drepturilor indivize ale moșnenilor gemeneni (Dos. 1927. vol. I, p. 1).

¹ Arhivele Statului Buc., Hotărnicii, Nr. 31. O copie legalizată se află în posesia avocatului Ilinca, originar din Gemenea.

² Comună în județul Dâmbovița.

³ Idem în județul Muscel, la nord-vest de Bărbuleț.

astăzi «părul lui Pașa», deși părul nu mai există. Însă fiind urmărit de ostașii celor doi căpitani, Voinea și Căndea, a fost prins și omorât în acel loc. Valea, pe unde s'a retras, s'a numit de atunci «valea lui Pașa Buliman» sau *Bulimanul*¹.

Fig. 5. — Zidul dispre sud.

După o altă versiune, Bulim a fost ceauș și atunci când a fost atacat, s'a ascuns pe valea menționată mai sus, cu gând, că poate ieși undeva din cursă. Însă «Românii l-au prins și l-au dus plocon, ca pe un curcan plouat, la Mihai Viteazul, care a aflat dela el tot ceea ce au făcut ceilalți Turci în țară. Armele găsite la facerea șcselii județeană Târgoviște-Câmpulung s'a zis, că sunt după timpul lui Mihai Viteazul, poate chiar dela Turcii lui Bulim»². Pentru a răsplăti vitejia celor doi căpitani, Voinea și Căndea, Mihai II Voievod Viteazul le-a dăruit moșii în jurul cetății. Se spune, că ei ar fi întemeiat sau reîntemeiat satele Voinești și Căndești³. Căndea ar fi rudă cu boierii Buzești⁴.

Cele arătate de tradiție sunt confirmate în mare parte, după cum vom vedea, de cronici și documente.

Cetatea de lângă râul Dâmbovița în secolul al XIV-lea. Luptele cu Ungurii.

De fapt cetatea de lângă râul Dâmbovița din județul Dâmbovița este cu mult mai veche, de cum arată tradiția. Ea apare pentru prima oară în cronicile și documentele ungurești din secolul al XIV-lea.

În timpul domniei lui Vladislav I Voievod (1365—1377) s'a născut un războiu între Români și Unguri, deoarece Ludovic I, regele Ungariei, ocupase Bul-

garia apuseană și luase captivi pe Țarul Srasimir și soția sa Ana, sora domnului Țării Românești¹.

Cronicarul ungur arhidiaconul Ioan de Kükülew, capelanul regelui, care și-a terminat cronica între anii 1387—1395², scrie: «Deasemenea însuș regele personal mergând prin Bulgaria către Țara Românească supusă sfintei coroane, din cealaltă parte, din Țara Săcuilor, a trimis pe Nicolae, voievodul Transilvaniei, cu armată puternică, cu nobili și Săcui din părțile transilvănene, cu Simion, fiul lui Mauriciu, și cu alții dintre ostașii săi mai buni, pentru a cerceta Țara Românească, contra lui Laic Voievodul zisei țări, care se revoltase în contra Majestății Regale. Acela stătea atunci la pândă cu o armată mare lângă Dunăre, în partea opusă a regatului Bulgariei, pentru a împiedeca trecerea armatei domnului rege. Totuș acel voievod Nicolae, trecând cu armata, mai sus menționată, râul Ialomița, unde erau cetățui și întărituri, făcute de Români, pe care le-a luat cu a alt, și începând războiul cu armata românească a însuș voievodului Laic, al cărei căpitan era comitele Dracul Românu, castelanul aceuia de Dâmbovița (castellanus ejus de Damboyka) și printr'o luptă foarte înverșunată a obținut victoria și, după ce mulți a u fost omoriți, pe însuș căpitan l-a pus pe fugă. Însă după aceea, înaintând mai departe fără precauțiune printre întărituri și mărăcinișuri dese, când se infundase prin niște trecători foarte înguste, a fost atacat de mulțimea Românilor, din păduri și din

Fig. 6. — Zidul dinspre nord.

munți, chiar în acel loc a fost ucis împreună cu sânguitorul bărbat Petru, vicevoievodul său, cu Deseu

¹ Tradiția comunicată de elevul Grigorie C. Dumitrescu din comuna Voinești.

² I. Dumitrescu R. Voinești, *Vechituri*, p. 49.

³ Tradiția comunicată de elevul Grigorie C. Dumitrescu.

⁴ I. Dumitrescu R. Voinești, *Vechituri*, p. 13.

Ana este fiica lui Nicolae Alexandru Voievod. S'a căsătorit cu Sracimir, țarul bulgar din Vidin, înainte de 1360, când publică un «sinaxar» sau o culegere de vieți ale femeilor sfinte (C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, ed. II, București, 1935, I, p. 390).

² I. Lupaș, *Lecturi din izvoarele istoriei române*, București, 1928, p. 66 notă.

zis Vas și Petru Ruffu, castelanul de Cetatea Balta, cu Săcun Petru și Ladislau, bărbații viteji și cu alți numeroși ostași și nobili mai însămnați. Și când Ungurii din acea armată au întors, spatele și au fost puși pe fugă, fiind înconjurăți în locuri noroioase și mlăștinoase întărite, m lți din ei au fost uciși de Români și câțiva au scăpat cu mare primejdie a vieții și pagubă a avutului. Și corpul neînsușlețit al celui Nicolae voievod, fiind scos cu mare luptă din mâinile Românilor, l-au adus în Ungaria, pentru a fi înmormântat în Strigoniu în mănăstirea Fericitei Fecioare ¹.

Cronicarul ungar arhidiaconul Ioan de Kükülew pune această luptă după alegerea și încoronarea lui Ludovic I, regele Ungariei, și ca rege al Poloniei ², care au loc după 5 Noemvrie 1370, când a murit Casimir III ³. Însă I. Ch. Engel scrie, că lupta a fost în 1367 ⁴. Gh. Șincai nu admite această dată, ci bazat pe o diplomă a lui Ludovic I, din 1 August 1370, crede, că în acel an a fost războiul ⁵. N. Bălcescu stabilește, că lupta a fost în 1342 la Cetatea lui Negru Vodă ⁶. Gr. G. Tocilescu este de părere, că prin toamna anului 1369 sau primăvara anului următor, «catastrofa întâmplată oștirea ardeleni a trebuit să aibă loc nu departe de București, prin bugetul acela de păduri mari și seculare, cu locuri înguste, mlăștinoase și neumblate din preajme-i. Nu admite însă părerea lui D. Berendei, că Cetatea Dâmbovița să fi fost pe locul, unde era Curtea Veche, ci socoate, «că trebuie căutată pe malul drept al râului, deasupra și în jurul unuia din cele trei dealuri: Mihai Vodă, Mitropolia și Radul Vodă» ⁷. G. I. Ionescu-Gion admite părerile lui Gr. G. Tocilescu ⁸. D. Onciul stabilește, că lupta a fost în 1369, primăvara, pe la Sf. Gheorghe ⁹. N. Iorga admite timpul, primăvara

anului 1369, dar crede, că lupta a fost la Cetatea Dâmbovița, care era unul din scaunele domnești ¹, adică la București ². Totuș într'o altă lucrare istorică, scrie, că lupta aceasta, care se dădu în primăvară, avu ca teatru smârcurile Ialomiții în preajma Târgoviștii, pe care încercau s'o cucerească Ungurii. Că nicio altă parte nu s'ar potrivi cu descrierea precisă și exactă ³. Dr. I. Mineu, deși admite indentificarea Cetății Dâmbovița cu Bucureștii, «făcută de Gr. G. Tocilescu», totuș scrie, că lupta n'a putut fi lângă București, ci aproape de Târgoviște, în ținutul mlăștinii dintre Ialomița și Dâmbovița în toamna anului 1368, între 14 Sept. și 7 Dec. ⁴. Al. Lapedatu admite această dată, dar pune lupta în județul Mușcel, la Cetatea Neamțului dela Podul Dâmboviții, între Rucăr și Bran ⁵. Crede, că au fost două cetăți Dâmbovița, una Cetatea Dâmbovița de sus lângă Rucăr și alta Cetatea Dâmbovița de jos dela București ⁶. Aceste păreri le admite D. Caselli ⁷. V. Motogna scrie, că «expediția nenorocită a voievodului Nicolae a trebuit să fie înainte de 7 Iunie 1369» ⁸. Și adaogă: Din descrierea terenului de luptă putem deduce, că a fost Martie-Aprilie, în timpul ploilor de primăvară. Părerea aceasta, în parte a fost admisă de C. C. Giurescu ⁹.

Dacă însă se cercetează cu atenție cronica arhidiaconului Ioan de Kükülew, se vede destul de clar, că luptele lui Nicolae, voievodul Transilvaniei, cu Dragomir, pârcălabul Cetății Dâmbovița, n'au avut loc nici la București și nici între Rucăr și Bran, ci între râul Ialomița și munții dela nord-vestul celui râu, adică pe valea râului Dâmbovița, dealungul vechiului drum comercial Târgoviște-Câmpulung. Armata ungurească, condusă de voievodul Nicolae, din Țara Săcuilor a trecut munții Carpați,

¹ Ioan de Thurocz, *Chronica Hungarorum ab origine gentis, inserta simul Chronica Ioannis Archidiaconus de Kükülew*, in I. G. Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum veteres ac genuini Tyrnaviae*, 1765, pp. 311—312.

² *Ibidem*, p. 311.

³ I. Dlugosz, *Historiae Polonicae*, Lipsiae, 1711, col. 1162.

⁴ I. Ch. Engel, *Geschichte des ungarischen Reiches und seine Lebensländer*, IV, *Moldau und Walachei*, Halle, 1804, pp. 153—154.

⁵ Gh. Șincai, *Chronica Românilor și a mai multor neamuri*, ed. II, București, 1886, I, p. 536.

⁶ N. Bălcescu, *România sub Mihai Vodă Viteazul*, ed. Al. Lapedatu, București, 1908, p. 98.

⁷ Gr. G. Tocilescu, *Cetatea București sau Cetatea Dâmboviții*, în revista «Tinerimea Română» București 1898, I, pp. 6—9. Mai în urmă crede, că lupta a fost în regiunea Târgoviștei (Gr. G. Tocilescu, *Manual de istoria Românilor*, ed. II, București, 1900, p. 143).

⁸ G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, pp. 16—17.

⁹ D. Onciul, *Originile principatelor române*, București, 1899, pp. 193—194.

¹ N. Iorga, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului în 1365—1369*, în *Revista Istorică*, București, 1923, IX, p. 19.

² N. Iorga, *Istoria Românilor*, București, 1937, III, p. 237.

³ N. Iorga, *Istoria armatei românești*, ed. II, București, 1929, I, p. 81.

⁴ Dr. I. Mineu, *Relațiunile politice dintre Țara-Românească și Ungaria în timpul Ludovic I*, în «Convorbiri Literare», București, 1910, XLIV, pp. 1132—1136.

⁵ A. Lapedatu, *Donă vechi cetăți românești*, Poenari și Dâmbovița, în «Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice», III, 1910, p. 178.

⁶ *Ibidem*, pp. 178—180.

⁷ D. Caselli, *Cum au fost Bucureștii odinică, București*, 1935, pp. 6—8.

⁸ V. Motogna, *La războai l lui Vlaicu-Vodă cu Ungurii*, 1368—1369, în «Revista Istorică», București, 1923, IX, p. 19.

⁹ C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, p. 395.

pe la Buzău ¹ sau pe la Cheia și Teleajăn ² sau pe la Predeal ³, și a înaintat spre Târgoviște și Argeș, care erau pe atunci reședințe ale Domnului Țării-Românești. Luptele s'au dat între râul Ialomița și munți, fapt care înlătură părerea acelor, cari cred, că au fost la București, deoarece în jurul Bucureștilor nu sunt munți. Luptele n'au putut să fie nici între Rucăr și Bran, deoarece acel teritoriu, în acel timp, depindea de Transilvania. Hotarul era la Rucăr (Ruffa Arbor), unde era vama. Acolo « se lua » « tributul » « regelui » și « deci locul era pe teritoriul acestuia » ⁴. Abia în 19 Noemvrie 1377 se constată, că teritoriul dintre Rucăr și Bran se află în posesiunea Țării-Românești și hotarul de astădată se afla la trecătoarea Bran, unde Ludovic I, regele Ungariei, construiește « o nouă cetate pe stânca Terciului (novum castrum in lapide Tydrici aedificare), cu ajutorul Brașovenilor, căroia le promite, că, dacă Țara-Românească va ajunge cu voia lui Dumnezeu în stăpânirea sa, cum spera, « de atunci tributul, obișnuit a se da pentru Majestatea noastră lângă Rucăr, incredințăm, că se va cere lângă noua cetate » ⁵. Dar speranța nu i s'a realizat. Cronicarul ungur arhidiaconul Ioan de Küküllő scrie și el, că, la câțiva ani după înfrângerea și omorîrea lui Nicolae, voievodul Transilvaniei, Ludovic I a zidit « o cetate foarte puternică, spre Brașov, numită Terciu (Bran), lângă hotarul Țării-Românești și o au ținut-o în stăpânirea sa, întărind cetatea cu oameni înarmați, cu pedestrași și cu arcași din Anglia » ⁶. Luptele deci n'au putut avea loc decât între râul Ialomița și munți sau mai precis între Târgoviște și Cetatea de lângă râul Dâmbovița din județul Dâmbovița. Dintre cetățile, care pe acea vreme flancau Târgoviștea, una era la Cucuteni, iar alta între Lazuri și Comișani ⁷. Terenul se aseamănă cu cel descris de cronicarul ungur. Intr'o descriere din 1515, se arată, că Târgoviștea, reședința domnească, era inacce-

sibilă, fiind înconjurată nu cu zid, nici cu meterezuri, ci cu un șanț, val și parapet, pe care se aflau în fipti pari de lemn, ascuțiți în partea de sus, și așezată între mlaștinile, ce o înconjoară, cu păduri noroioase și bălți în așa fel, că în timpul iernei aproape întreaga regiune din împrejurimi este de neumblat » ¹. Iar valea Dâmboviții, între Dragomirești și Gemenea, este o capcană tot așa de bună, ca și vestita vale a Codrului Cosmin din Moldova. Chiar și astăzi pământul este mlăștinos, mai ales în timpul ploilor de primăvară și toamnă, iar tufșurile de mărăcini și pădurile ocupă încă suprafețe întinse. Dragomir Românul credem, că a fost nu numai pârcălabul Cetății de lângă râul Dâmbovița din județul Dâmbovița, dar și mare proprietar pe acea vale. Satul Dragomirești trebuie să fi fost proprietatea sa.

În ceea ce privește data, când au avut loc luptele, se poate și ea stabili. La începutul anului 1368 relațiunile dintre Țara Românească și Ungaria, încep iarăși a se înrăutăți. Vladislav I, domnul Țării Românești, nu-și îndeplinește obligațiunile de a trimite trupe și provizii în Banatul Vidinului, stăpânit de Unguri, fiindcă Țarul Sracimir, care fusese detronat, era cumnatul său. Pe lângă aceasta lui nu-i convenea, ca Ungurii să stăpânească Bulgaria apuseană, deoarece puteau ocupa și Oltenia. În 26 Martie, Ludovic I, regele Ungariei, scrie lui Benedict Hemffy, banul Bulgariei, că a dat ordin să i se trimeată ajutor în Bulgaria ². Totdeodată îi face cunoscut: « acum am hotărât a trimite la Laic, voievodul Țării Românești, pe magistrul Nicolae, fiul lui Grigore, ostașul nostru, în soliile noastre, pentru a-i face cunoscut, că din acelea, ce ați voit, ca noi să le anunțăm acelui voievod, trebuie să fie spuse de el. Deaceia orice ați voi să se spună numitului voievod, puteți să le comunicați însuși magistrului Nicolae » ³. În aceeași zi și în același sens îi scrie și Ladislav, duce și palatin, adăogând: « Așa dar, ceea ce ni se pare, că Ma-

¹ N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, Gotha, 1905, I, p. 272; *Carpații în luptele dintre Români și Unguri*, în « Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist. », seria II, București, 1915, XXXVIII, p. 85.

² N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, p. 237.

³ Gr. G. Tocilescu, *Manual de istoria Românilor*, p. 142.

⁴ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc, Epoca veche*, București, 1925, p. 48.

⁵ « ...et tunc tributum, iuxta Rustam Arborem pro nostra Maestate dare consuetum, circa ipsum novum castrum exigimus committimus ». (E. Hurmuzaki-N. Densușianu, *Documente privitoare la istoria Românilor*, București, 1890, I, 2, p. 243.

⁶ « ...et post aliquorum annorum curricula castrum in Brasso fortissimum, Terch vocatum, circa terminos transalpinos, aedificavit, gente armata brigantiis et balestrariis Anglicis custodiam castrum muniendo in potestate sua reservavit (Ioan de Küküllő, p. 313).

⁷ Despre aceste cetăți mă voi ocupa în alt studiu.

¹ « Tragoviscus, metropolis Valachorum et sedes peculiaris principum, inaccessibilis non muro, non moenibus cincta, sed fossa, vallo et aggeribus tantum cum sudibus praecutis exterius positus, sita inter paludes obductas, lutosus sylvis et lacunis aquarum ita, quod hieme tota, pene circumfinitima, regio immeabilis sit » (Dr. A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia* vol. I, 1468—1540, în « Fontes rerum Transylvanicarum », Budapest, 1914, IV, p. 111).

² Századok a magyar Történelmi Társulat Közlönye, Pesten, 1900, pp. 603—604.

³ « Nunc autem duximus transmittendum ad Layk voyvodam Transalpinum magistrum Nicolaum, filium Gregorii militem nostrum in legationibus nostris committentes sibi ut ea quae nos eidem voyvode nunciare volueritis, se ipsum referre debeat. Quare quicquid volueritis ipsi magistro Nicolao committere poteritis referenda voyvode prenominato » (Ibidem, p. 604).

gistrul Nicolae trebuie să trateze cu acela, faceți fără grije, dacă nu atinge onoarea voastră »¹. Vladislav I, domnul Țării Românești, a asigurat pe solul ungar, că va face tot ce i s'a cerut. În 17 Iulie, Ludovic I, regele Ungariei, scrie din nou lui Benedict Hemffy, banul Bulgarilor, « că magistrul Nicolae, fiul lui Grigorie comite de Heves, ne-a încredințat și asigurat, sub pierderea capului și a posesiunilor sale, că Laic, voievodul nostru, va îndeplini pe deplin dorința noastră și toate obligațiunile sale și va trimite provizii suficiente în Vidin fără nicio îndoială »². Însă Domnul Țării Românești nu-și ține nici de astă dată promisiunea, fiindcă lui nu-i convenea să stăpânească Ungurii Vidinul.

Dintr'o scrisoare a doi Raguzeni din Vidin, din 25 Septemvrie, se vede că la acea dată izbucnise o revoltă acolo³. În luna următoare revolta se întinsese în tot Banatul Bulgariei. Cetatea Billograd-cic este asediată de răsculați, cari fac întărituri și șanțuri în jurul ei și împiedecă aprovizionarea garnizoanei. Însă Petre Hemffy, care conducea Banatul Bulgariei în locul fratelui său Benedict, izbutește să trimeată în ajutorul acelei cetăți 60 de arcași și provizii⁴. În 17 Octomvrie, el scrie fratelui său Benedict, comandantul Vidinului și al Bulgariei: « Aproape toți locuitorii, adică țăranii, ăstui regat s'au întors la oamenii Țarului din Târnova și s'au unit cu aceia. Se spune, că mai sus numitul Țar din Târnova ar fi trimis în aste părți șapte boieri ai săi cu șapte banderii »⁵. Și adaugă: « Prea iubite frate, stăruie ca Vladislav, voievodul Țării Românești să trimeată, dacă nu mai multe, măcar trei sau patru banderii ale sale, de care să ne putem servi cu ajutorul lui Dumnezeu ».

Însă, în acel timp, Ludovic I, regele Ungariei, aflând probabil, că răscoala din Banatul Vidinului n'a fost pusă la cale de Șisman, țarul bulgar din Târnova, ci de Vladislav I, Domnul Țării Românești, hotărăște să-l scoată din domnie. Deaceea, în timp ce el în fruntea unei armate înainta prin Banatul

Timișoarei, spre Bulgaria, spre a potoli răscoala de acolo și să atace apoi din acea parte pe Vladislav I, o altă armată, sub conducerea lui Nicolae, voievodul Transilvaniei, caută să treacă Carpații. În 14 Septemvrie 1368, judele Curții regale amână un proces « din cauza prezentei mobilizării a armatei a aceluiaș domn al nostru, plecată în contra lui Laic voievod »¹, iar la 22 Septemvrie amână alt proces, din cauza, că pârîtul era « în prezenta armată regească, ce se afla în contra lui Laic voievod »². În 16 Septemvrie adunarea mănăstirii Fecioara Maria din Cluj încredințează, că Nicolae, fiul lui Ioan și nepotul lui Gyula, având nevoie de bani, ipotechează moșiile sale lui Nicolae, fiul lui Iosif Mackkas, « fiindcă el însuș trebuia să plece în prezenta expediție regală, deja începută către Țara Românească în contra lui Laic, împreună cu slăvitul domn Nicolae, voievodul Transilvaniei și comite de Zonuc, comandantul acelei expediții regală, și magistrul Ioan zis Lepes, castelan de Deva »³. La 13 Octomvrie această armată de sub conducerea voievodului Nicolae nu trecuse încă Carpații, fiindcă vicevoievodul Petru, care ia parte și moare în luptă, se afla încă în Transilvania, după cum se constată dintr'o diplomă⁴ și nici armata de sub conducerea regelui Ludovic I nu trecuse Dunărea, căci se afla la Curim în sud-vestul Banatului Timișoarei⁵. Abia după această dată voievodul Nicolae trece « dinspre Țara Săcuilor » peste Carpați în Țara Românească, iar regele Ludovic I trece Dunărea. La 1 Noemvrie regele Ungariei Ludovic I se afla în Bulgaria aproape de cetatea Socol⁶ și în 12 Noemvrie « în coborîrea noastră cu oastea în regatul Bulgariei lângă Dunăre în fața cetății Severin »⁷. Pe

¹ « ...propter motum presentis exercitus eiusdem domini nostri contra Layk Woyvodam moti ». (Zichy-Család Okmánytára, Budapesta, 1888, IV, p. 634; Temesmegye Oklevéltára, I, p. 106).

² « ...in presentem regium exercitum contra Layk woyvodam habitam ». (Temesmegye Oklevéltára, I, p. 106).

³ « ...quod quia ipse in presentem regium exercitum, contra Lajkonem versus partes Transalpinas iam inchoatum una cum magnifico domino Nicolao Woyuoda Transsilvano et comite de Zonuk capitaneo scilicet eiusdem exercitus regalis ac magistro Iohanne dicto Lepes castellano de Dewa... profiscisci, oporteret ». (I. Minea, Relațiunile politice dintre Țara-Românească și Ungaria, în « Conv. Literare », XLIV, p. 1134, nota 3).

⁴ Ibidem, p. 1135.

⁵ Pesty Frigyes, Eltűnt vármegyék. Budapesta, 1880, pp. 380 și 425.

⁶ « ...in Bulgaria prope castrum Zokol » (Századok, 1869 pp. 127—128).

⁷ « ...in nostro descensu exercituali in regno Bulgarie penes Danubium ex opposito castris Zeurini esistenti ». (A nagymihályi és sztarai gróf Sztáray Család oklevéltára, kiadja gróf Sztáray Antal, szerkeszti Nagy Gyula, Budapesta, 1887, I, pp. 354—355).

¹ « Igitur quicquid vobis videretur cum eodem magistro Nicolao tractando secure faciatis, si quod vestrum honorem non cedat ». (Ibidem).

² « Quod magister Nicolaus filius Gregorii comitis Hevesvariensis nos affidavit atque assecuraverit sub amissione capitis et possessionum suarum, ut Layk woyvoda nostrum votum et sua assignata pleno cum effectu adimpleret, virtualiaque sufficientia in Bodonium transmitteret, dubio procul moto » (Ibidem, p. 605).

³ Történelmi Tár, 1898, pp. 365—366.

⁴ Századok, 1900, pp. 605—606.

⁵ « Frater carissime, sollicitemini in eo, ut Ladislaus woyvoda transalpinus, si non plura, tamen dimittat tria vel quatuor sua banderia, cum quibus nos, Domino auxiliante, servire possemus » (Ibidem).

acolo voia el să treacă în Țara Românească. Deaceia, cu o zi mai înainte, în 11 Noemvrie, scrisese lui Benedict Hemffy, banul Vidinului, trimis înainte ca să înăbușe revoluția, « *întru cât astă expediție a noastră în care activați acum cu armata noastră în țara Bulgariei, fiind terminată și liniștea restabilită pretutindeni, în cetatea noastră Vidin și în ținutul ei, vă ordonăm, ca voi în persoană să veniți la noi. Deasemenea să permiteți să se întoarcă la noi armata noastră și toți ostașii noștri, dacă nu vor fi necesari pentru apărarea acelei cetăți sau a districtului ei* »¹. Putea să rețină acolo numai pe George, fiul răposatului Andrei voievod și pe Tomplin cu trupele lor².

Prima încercare a regelui Ludovic I de a trece Dunărea în Țara Românească n'a izbutit, deoarece Vladislav I « *stătea atunci la pândă cu oaste mare pe lângă Dunăre, în partea despre Bulgaria, ca să împiedece trecerea armatei domnului rege* », cum scrie cronicarul ungar Ioan de Kükülle³. După această încercare neizbutită îi mai sosește știrea despre dezastrul suferit în Țara Românească de armata ungurească condusă de Nicolae, voievodul Transilvaniei. Noroc însă că-i vine în ajutor Nicolae de Gara, banul de Machow. « *În sfârșit, după ce s'a întâmplat o asemenea nenorocire a soartei protivnice și s'a schimbat din nou norocul* », scrie cronicarul ungar, « *cu ajutorul lui Nicolae de Gara, banul de Machow, bărbat puternic și războinic și victorios în luptă, acea armată regală fiind trecută dincolo peste Dunăre în corăbii întărite cu meterezi și cetățui, în contra atacurilor luptătorilor și arcașilor lui Laic voievodul Românilor, cari slobozeau săgețile ca niște ploi furtunoase, dușmanii, fiind puși pe fugă, s'au împrăștiat ca fumul și rămășițele oastei întregi au intrat în țara Severinului și o au ocupat. Și atunci regele a zidit mai întâi acolo cetatea Severinului* »⁴. Succesul acesta credem, că a avut loc înainte de 4 Dechemvrie 1368, când Ludovic I scrie lui Benedict Hemffy, banul Bulgariei, care nu venise cu oastea sa în ajutor, că nu-l va pedepsi⁵.

Dar bucuria lui Ludovic I, regele Ungariei, a fost de scurtă durată. La începutul anului următor 1369,

după plecarea lui, Vladislav I, venindu-i în ajutor armata victorioasă condusă de Dragomir, pârălăbul cetății Dâmbovița, a alungat trupele de ocupație ungurești din Țara Severinului și a reocupat cetatea Severin. Ceva mai mult trece Dunărea și în 12 Februarie, « *cu voia unora dintre cetățeni* », cuprinde Vidinul¹. Din cauza aceasta, în primăvară, Ludovic I pleacă din nou în contra Domnului Țării-Românești La Sfântul Gheorghe (23 Aprilie) procesele sunt amânate din cauza « *expediției regale, plecată în contra lui Laic voievod* »². Amânarea proceselor s'a făcut din cauza celei de a doua expediție a regelui Ungariei, iar nu din cauza expediției voievodului Nicolae, care era mort în acel timp. În 20 și 26 Februarie și 10 Martie 1369 aflăm în locul lui, ca voievod al Transilvaniei, pe Emeric (Emericus Woyvoda Transsylvanus)³. La cea de a doua expediție a regelui fac mențiune cnezii și Românii din districtul Sebeșului într'o cerere a lor, scriind: « *domnul rege a refăcut armata în contra necredincioșilor săi din Țara Românească și noi, începând din ora, în care s'a produs discordia, întotdeauna am ținut cel puțin 200 oameni ziua și noaptea, până în timpul iernei. Pe lângă aceasta noi cu 50 oameni aleși ca cei mai buni de asemenea am stat acolo în Mehadia până la reîntoarcerea domnului nostru și dări ostășești am dat* » și « *domnului rege i-am oferit ospitalitate* »⁴.

Niciun izvor istoric nu arată, că Ludovic I ar fi avut în anul 1369 lupte cu Domnul Țării Românești și ar fi cucerit cu armele Vidinul. Din contră documentele precizează, că s'a ajuns la o învoială⁵, prin mijlocirea lui Dobrotici, mai înainte de 22 Iunie, când Ludovic I acordă un privilegiu lui Benedict Hemffy, banul Vidinului, și fraților săi, Nicolae și Petru⁶. Vladislav I își retrage trupele din Vidin fără lupte, dar nu și din Țara Severinului și cetatea

¹ Fermendzin, *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis S. Francisci Seraphici*, în « *Starine* », Zagreb, 1890, XII, p. 11.

² « *exercitus regalis contra Layk Woyuodam moti* » (E. Hurmuzaki-N. Densușianu, *Documentele*, I, 2, pp. 150—151).

³ Dr. I. Minea, *Relațiunile politice dintre Țara-Românească și Ungaria pe timpul regelui Ludovic*, I, p. 1135.

⁴ « *dominus rex contra infideles suos Transalpinos exercitum restauravit et nos, ab illa hora incipiendo, qua illa discordia extitit mota, in montibus Alpium semper ad minus ducentos homines, propter illorum die ac nocte usque ad hiemem conservavimus. Insuper nos cum quingentis hominibus, collectis melioribus, similiter usque ad reversionem domini nostri regis ibi in Mihald mansimus ac expensas exercitiales dedimus... Nec non domino regi... hospitalitatem prebuimus* » (Századok, 1900, p. 609).

⁵ N. Iorga, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului în 1365—1369, și politica lui Vladislav-Vodă față de Unguri*, în « *Convorbiri Literare* », XXXIV (1900), p. 987.

⁶ G. Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae*, IX, 4, pp. 172—174.

¹ « *mandamus, quatenus ista via vestra, in qua pro nunc cum gente nostra in terra Bulgaria laboratis expedita, dimissaque in tutto stato civitate nostra Bidiniense et eius districtu, vos personaliter ad nos veniatis, gentem autem nostram et milites nostros omnes, si pro ipsius civitatis aut eius districtus tuitione non fuerint necessarii, ad nos reverti permittatis* » (Századok, 1900, pp. 606—607). Localitatea « *Themusvar* » trebuie să fie citată greșit.

² Ibidem, p. 607.

³ Ioan de Kükülle, p. 311.

⁴ Ibidem, pp. 312—313.

⁵ Történelem Tár, 1898, p. 366.

Severin. Ungurii reocupă Vidinul, dar îl redă Țarului, Sracimir, fapt care măhnește pe comandanții trupelor ungurești de ocupație. În 29 August 1368¹, regele Ungariei, scrie din Dömös, lui Petre Hemffy: « Noi am dat drumul Țarului din Vidin pe chezășia lui Laic voievod și a lui Dobrotici și am hotărât să-i dăm înapoi țara, cu condiție, ca el să ne încredințeze, ca ostateci, două fete ale sale. Și iată banul Benedict și Nicolae de Gara deasemenea ban de Machow pleacă la noi, în ajutorul nostru, ca să vă aducă aici »². Dar banul Benedict Hemffy s'a temut probabil să nu fie acuzat mai târziu el și fratele său Petre Hemffy de cedarea Vidinului. Din această cauză nu voiește să-l redea Țarului Sracimir. Dar Ludovic I intervine și în 17 Septembrie îi scrie, din Vișegrad, o scrisoare prin care îi face cunoscut, că trimite la el pe Ștefan, arhiepiscopul de Colocsa, ca să trateze cu tine atât în privința înapoierii cetății Vidin și a districtului ei, cât și asupra altor chestiuni »³; iar în 25 Septembrie semnează un act, prin care apără de orice răspundere pe frații Benedict și Petru Hemffy, « că au încredințat, predat și dat în mâinile lui Ștefan, arhiepiscopul de Colocsa, pe Sracimir, țarul din Vidin, în cetatea noastră Vidin deodată cu posesiunile sale de pretutindeni »⁴. Numai așa frații Benedict și Petru Hemffy au cedat și a putut fi restabilit pe tron Țarul Sracimir. De cedarea Țării Severin și a cetății Severin către Vladislav I nu se face nicio mențiune, fapt care dovedește, că ele fuseseră deja ocupate de Domnul Țării-Românești mai înainte de a începe tratativele pentru retragerea trupelor ungurești din Banatul dela Vidin. În 25 Noembrie 1369 el se întitulează: « Vladislav, din mila lui Dumnezeu și a regelui Ungariei, voievod al Țării-Românești și ban al Severinului și duce al Făgărașului »⁴, ceea ce ne arată, că recunoscuse din nou suzerani-

tatea regelui Ungariei. Totuș, în 7 Decembrie, armata ungurească nu fusese încă demobilizată. De aceea procesele, amânate la Sf. Gheorghe din cauza războiului în contra lui Laic voievod, sunt din nou amânate la 30 Aprilie 1370¹.

Din cele arătate mai sus² se constată, că războiul dintre Țara Românească și Ungaria, descris de arhidiaconul Ioan de Küküllew, a avut loc în toamna anului 1368. La 14 Septembrie începuse mobilizarea celor două armate ungurești, dar abia după 13 Octombrie armata condusă de Niculae, voievodul Transilvaniei, trece munții Carpați în Țara-Românească, iar armata condusă de regele Ludovic I trece Dunărea în Bulgaria. După 12 Noembrie, pe când regele Ludovic I se afla în Bulgaria în fața cetății Severin, pe unde voia să treacă Dunărea în Țara-Românească, îi sosește știrea despre dezastrul suferit de a doua armată ungurească la Cetatea Dâmbovița. Sosindu-i însă ajutor el poate să treacă Dunărea și ocupă Țara Severinului (Oltenia) și cetatea Severin, mai înainte de 4 Decembrie 1368. De alungarea Ungurilor din Țara și Cetatea Severin, de cucerirea Vidinului de Vladislav I în 12 Februarie 1369, de noua expediție a lui Ludovic I în contra lui « Laic voievod » și de restabilirea pe tron a lui Sracimir, țarul din Vidin, constatate prin documente, cronicarul ungar arhidiaconul Ioan de Küküllew nu scrie nimic, deoarece sau a uitat să le scrie sau mai probabil intenționat nu le-a scris în cronică sa, fiind defavorabile lui Ludovic I, regele Ungariei, și foarte favorabile lui Vladislav I, domnul Țării-Românești, care, după cum se vede, a fost nu numai un domn viteaz, ci și un iscusit diplomat.

Pretendentul Vlad voievod și Cetatea Dâmbovița în timpul domniei lui Mircea I cel Bătrân.

În timpul domniei lui Mircea I cel Bătrân, tocmai în epoca în care acel mare și viteaz domn purta cu Sultanul Baiazit I Fulgerul lupte crâncene, imortalizate de cronicarul Mihail Moxa și geniul poetic al lui Mihail Eminescu, un pretendent Vlad încearcă, cu ajutorul Turcilor, să-l gonească și să ia domnia. Acest pretendent, deși nu era domn, trebuie să fi închinat Turcilor Țara Românească în anul 1393. De aceea în hăti-humaiunul, prin care Baiazit I fixează, în Nicopole, în anul turcesc 805 luna Rabiul-ewel, tributul ce urma a plăti Țara Românească: « în fiecare an câte 3000 bani d'ai țării sau 500 lei

¹ « Nos imperatorem de Bodinio sub fideiussione Layk Voyvode et Dobratich liberum commisimus et suam terram eidem reddere assumpsimus, ita tamen quod duas filias suas idem imperator nobis in obsides huc transmittet. Et e Benedictus Banus et Nicolaus de Gara, de Machow similiter banus ad vos proficiscuntur, in adiutorium vestrum, ut vos huc conducant » (Századok, 1900, p. 607).

² « Et omnia que idem dominus archiepiscopus, tam in facto resignationis civitatis Bydiniensis et ejus districtus, quam etiam super aliis negotiis tecum tractandis » (Századok, 1900, p. 608).

³ « Strazmerium imperatorem bidinyensem in civitate nostra bidinyense simul cum suis pertinentiis universis, ad manus... Stephani, archiepiscopi colocensis... tradiderunt, resignaverunt et... assignarunt » (Tö.tenelmi Tár, I, pp. 366—367).

⁴ « Ladislaus, Dei et regis Hungariae gratia, vajuoda Transalpinus et Banus de Zewerino, nec non Dux de Fogaras ». (E. Hurmuzaki-N. Densușianu, Documente, I, 2, pp. 148—149) N. Iorga crede că documentul este fals. (N. Iorga, Istoria Românilor, III, p. 230).

¹ ... ad octavas festi beati Andree apostoli proxime preteriti proclamate super facto expeditionis... ad octavas festi beati Georgy martyris nunc venturi duximus prorogandam ». E. Hurmuzaki-N. Densușianu, Documente, I, 2, pp. 150—151).

² Vezi mai sus, pp. 29—33.

de argint în moneda noastră », nu este trecut numele lui Mircea I cel Bătrân, domnul titular, ci numai al țării¹. Pentru a-l așeza pe tron, Baiazit I trece Dunărea în anul următor, dar este învins la Rovine, lângă Craiova², în 10 Octomvrie 1394³.

La începutul anului 1395, Baiazit I, după cum precizează Sigismund I, regele Ungariei, în o diplomă din anul 1404, trece din nou Dunărea cu o puternică armată de Turci și o mulțime de națiuni barbare, devastează și depopulează o mare parte din Țara Românească și cucerește cu forța dela Mircea Voievod cetatea Nicopolul Mic (Turnul Măgurele), unde lasă o garnizoană⁴. Despre o înfrângere la Argeș și alungarea din domnie a lui Mircea I cel Bătrân documentele nu fac nicio mențiune. Din contră se constată, că Mircea I cel Bătrân, fiind stăpân pe restul țării, cheamă în ajutor pe Unguri, în baza tratatului de alianță, încheiat, în Brașov, în 7 Martie acelaș an⁵, « în condițiuni de perfectă egalitate »⁶, desigur ca domn victorios, nu ca învins și pribeag, cum greșit se crede⁷, căci în acest caz n'ar mai fi putut obține condițiuni așa de favorabile și ajutor așa de repede. La 6 Aprilie Sigismund I dă ordin lui Grigorie de Bethlen, ca să meargă în Țara-Românească împreună cu Ștefan de Losoncz, Francisc Bebek și alți baroni, ostași nobili, în contra Turcilor⁸. Expediția, după cum se constată din documente⁹, este condusă de Rege. În 15 Mai armata era « pornită »¹⁰ și se afla în Țara-Românească, unde avea să lupte nu numai cu Turcia, ci și cu Românii răzvrățiți, partizani ai pretendentului Vlad,

cari încercau să lărgescă capul de pod dela Nicopolul Mic. Însă « pe acei Români și Turci, cu șefi și căpeteniile lor, îi pun pe fugă »¹. Apoi, scrie Sigismund I, regele Ungariei, în diplomele din 8 Dechemvrie 1397² și 17 Februarie 1401, « am cucerit cetatea Nicopolul Mic ocupată, ce se afla în Țara-Românească, și era în mâinile lor, prin asediu și cu multă vărsare de sânge a unor nobili credincioși ai noștri și mai ales a slăvitului bărbat Ștefan de Canisa » și « cu ajutorul lui Christos » și « am dat-o în mâinile castelanilor noștri pentru a o întări și a rămâne »³ acolo, dar pentru scurt timp, căci a fost restituită lui Mircea voievodul Țării-Românești, care participase la cucerire cu oastea sa⁴. În lupte s'au mai distins Nicolae de Gara⁵ și Ioan de Maroth, banul de Machowa⁶.

Letopisețul Țării-Românești descrie mai amănunțit această luptă, dar o pune greșit în anul 1361 în timpul domniei lui Dan voievod. Prima ciocnire a fost « la loc limpede la șăs, unde era Turci și Muntenii tăbăriți ». Sigismund I trimite mai întâi în contra lor « patru stoluri de voinici în patru muchii » și apoi « și pe cei înzoați i-au pornit înaintea oștirilor de strălucia ca soarele. Aceasta văzând Turcii și Muntenii s'au speriat foarte și nu mai așteptară să se lovească, ci îndată au plecat fuga. Deci Jăcmont craiu alege o seamă de oaste, călăreți ușori, și începură a-i goni și unde ajungea ori Turc, ori Muntean, tot îi tăia, și i-au gonit până la Dunăre și a doua zi au pornit Jăcmont craiu toate oștile spre Nicopoiul cel Mic, ce iaste în țărmurile Dunării, și l-au ocolit și în cetate erau Munteni⁷, iar în oraș erau Turci. Și începu a-i bate foarte tare și din

¹ D. Fotino, *Istoria generală a Daciei*, tradusă de G. Sion, Tom. III, p. 216. Faptul că imediat după ce se încheie acest tratat de vasalitate, Baiazit I atacă Țara-Românească, este o nouă dovadă, că nu Mircea I cel Bătrân a închinat-o Turcilor, ci pretendentul Vlad.

² Don Mauro Orbin Raguseus, *Historia il regno degli Slavi*, Pesaro, 1601, p. 279; Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Ragusa*, Veneția, 1605, p. 72.

³ Glasnik, Belgrad 1883, LIII, p. 75; Spomenik, Belgrad, 1890, III, pp. 126, 132 și 140.

⁴ Bajzath dominus Turcorum... cum valido ipsorum exercitu Turcorum et aliarum barbararum nationum caterua fulcitus, partes nostras transalpinas hostiliter subintrasset, easdem fere in maiori parte deuastando et depopulando, castrum nostrum minoris Nicopolis a Merche Wajwoda familiaris nostro vi obtinuisset et eodem gentem suam pro conseruando reliquisset (E. Hurmuzaki-N. Densușianu, *Documente*, I, 2, p. 431).

⁵ *Ibidem*, pp. 351—361.

⁶ C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, p. 457.

⁷ *Ibidem*; N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, pp. 299—300.

⁸ E. Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, București, 1913, XV, 2, pp. 1821—1822.

⁹ E. Hurmuzaki-N. Densușianu, *Documente*, I, 2, pp. 383—384, 395, 414—415, 431, 460 și 640.

¹⁰ Zichy-Okmányár, IV, pp. 596 și 612.

¹ «... ipsos Olahos et Turcos cum eorum praecessoribus et capitaneis in fugam conuertentes ». (E. Hurmuzaki-N. Densușianu, *Documente*, I, 2, pp. 384 și 415).

² *Ibidem*, p. 384.

³ «... uersus castrum Nicopoli nuncupatum, in dictis partibus Transalpinis situatum, erga manus ipsorum habitum, expugnando et cum maxima cruoris effusione quorundam nostrorum fidelium nece, praesertim ipsius magnifici viri Stephani de Kanisa... Christo adminiculante, obtinuimus et nostrorum Castellanos manibus prorsus duximus applicandum et reliquendum » (*Ibidem*, p. 415).

⁴ «... Merch etiam Vaiuoda nostro Transalpino, qui per ipsos Turcas oppressus exstiterat, in nomine ipsorum fidelium nostrorum suo D(ominio) restituto ». (*Ibidem*, p. 460). În diploma lui Albert, regele Ungariei, din 23 Iunie 1438, partea dela sfârșit a textului e astfel scris: «... iuuamine ipsorum fidelium suorum, suo Dominio restituto » (*Ibidem*, p. 640), care însemna, că a fost cucerit și cu ajutorul credincioșilor lui Mircea I cel Bătrân.

⁵ *Ibidem*, pp. 395, 460 și 640.

⁶ *Ibidem*, pp. 430—431.

⁷ În diplomele lui Sigismund I se arată, că în cetate se afla o mulțime de Turci (ubi Turcarum multitudo residebat) (*Ibidem*, pp. 460 și 640).

lăuntru încă să apăra bine. Iar dacă sfărâmară zidul orașului și al cetății, făcură mare năvală și îndată luară cetatea și orașul și i-au tăiat și i-au robît foarte rău și au pus oaste în cetate, iar cu o seamă de oști s'au întors înapoi cu multă dobândă și cu multă veselie »¹. La cucerirea acestei cetăți a fost omorât, în 17 Mai 1395, sârbul Constantin Dragușevici, care se afla în armata turcească². În aceeași zi, în Ungaria, moare regina Maria, într-o Lunie³, fără ca soțul ei să știe, fiindcă pe acea vreme știrile se comunicau mult mai greu decât astăzi. Deaceia moartea reginei n'a avut niciun efect asupra expediției, care de fapt se terminase în acel timp prin cucerirea Nicopolului Mic⁴. Din această cauză Sigismund I menționează, în diplomele sale, moartea reginei după această expediție și înaintea invaziei lui Vladislav Iagelo, regele Poloniei, în Ungaria⁵.

De acolo, dela Nicopolul Mic, întorcându-se către Ungaria « cu laurii victorioși » și pe când urca cu armata peste vârfurile Carpaților, printre întărituri și poteci închise de o mare cantitate de crengi, Sigismund I a fost atacat la Posada, în județul Mușcel⁶, de « o mulțime de Români », din desele și întunecatele păduri « cu lănci aducătoare de moarte și cu săgeți muiate și infectate cu otravă ». Dar scapă prin vitejia lui Nicolae de Gara, banul Dalmației, Croației și Sloveniei, căruia i se dăduse însărcinarea « pentru paza noastră personală, trecerea fără teamă și primejdie a întregii armate », cu trupele sale și cu armele în mâini respingând cu putere « pe numiții Români întinzători de curse » și « și-a dat toată silința să ne apere pe noi cu supușii noștri de blestematele lovituri și dușmănoasele curse ale numiților Români, nu fără moarte »⁷. Bunele rela-

țiuni ce se constată, că au fost după atac, în anii 1395—1397, dovedesc că nu partizanii lui Mircea I cel Bătrân, ci acei ai pretendentului Vlad au atacat pe Sigismund I în prima jumătate a lunii Iunie, căci abia la 21 ale acestei luni îl aflăm cu armata lângă Brașov¹, de unde pleacă spre nordul Ungariei². Prezența sa la 24 și 25 August la Orșova³ n'are nicio legătură cu expediția dela Nicopolul Mic, cum se crede⁴, ci cu expediția, anunțată la 6 Iulie, în contra Banului Bosniei și altor dușmani ai regatului⁵.

La începutul anului 1396 Turcii năvălesc din nou în Țara Românească. Acum, la trei ani după închinarea pretendentului Vlad, și nu în 1394, cum se crede⁶, înving pe Mircea I cel Bătrân la Argeș⁷ și pun domn pe protejatul lor. Eroul dela Rovine se retrage în Oltenia, unde avea mai mulți credincioși și organizează acolo rezistența. În 21 Martie, Vlad domnea în partea țării dela răsărit de Olt. La această dată, Maternus, episcopul Transilvaniei, scrie Sibiienilor, că regele a trimis în anumite și solemne solii la Vlad voievod pe Ioan Tătarul, client al Curții regale, și-i roagă să trimeată un om, care știa limba română (idiomate olachali suffultum), pentru a

nostros sequaces et subditos, de densis et opacis siluis crudeliter feriens insidiabatur, memoratus Nicolaus Banus cum uexillo et compluribus suis me... pro tuicione nostre persone et tocius comitue securiori pertransitu et libera securitate... et prefatos Olahos insidiantes manibus armatis vi repellendo, nos cum nostris subditis a prefatorum Olachorum detestabilibus insultibus et hosticis insidijs non sine interitu... tueri et defensare viriliter satagit (E. Hurmuzaki-N. Densușianu, *Documente*, I, 2, p. 395—396). În altă diplomă Sigismund I scrie, că se întorcea « cu fericit triumf (cum felici Triumpho) » (*Ibidem*, p. 460). Aceste două diplome dovedesc că Sigismund a participat personal la expediție.

¹ F. Zimmermann-K. Werner-G. Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Sibiu, 1902 III, p. 151.

² I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, p. 66.

³ Thallöczy Laios, *Mautorat Követjárás Budán 1395-ben*, p. 35.

⁴ I. Minea, *Principatele Române și politica orientală a împăratului Sigismund*, p. 67. Este imposibil ca Sigismund I, care la 18 August se afla la Neugrad, să fi mers în șase zile prin Bulgaria în Țara-Românească « să-și vadă trupele, ce înaintau spre Turnu » și să se fi întors, pentru ca la 24 August să fie la Orșova, întors din expediția în Țara-Românească ».

⁵ G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae*, XI, 2, pp. 310—311.

⁶ C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, p. 457; N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, pp. 299—300.

⁷ Leunclavius, *Historiae musulmanae*, Frankfurt, 1591, p. 319 și *Annales sultanorum othmanidarum*, Frankfurt, 1596, p. 15. J. Leunclavius scrie greșit, că în timp de trei ani Mircea I cel Bătrân ar fi plătit tributul. În acel timp, 1393—1396 a avut lupte cu Turcii în fiecare an. Afirmatia greșită o face și Seadeddin (*Chronica dell'origine et progressi della casa Ottomana*, trad. Vincenzo Bratutti, Viena, 1849, I, p. 165—166).

¹ Letopisețul Țării-Românești, ediția St. Nicolaescu, în « Revista pentru istorie, arheologie și filologie », București, 1910 XI, 1, p. 108.

² Georges Sp. Radojicić, *La Chronologie de la bataille de Rovine*, în « Revue historique du sud-est européen » Bucarest, 1928, V, pp. 136—139.

³ I. Dlugosz, *Historiae Polonicae*, Frankfurt, 1711, Lib. X, col. 147.

⁴ I. Minea (*Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București 1919, p. 67) și N. Iorga, (*Istoria Românilor*, III, p. 302 și nota 1), cred greșit, că moartea reginei « a întârziat expediția și poate mai mult participarea personală a lui Sigismund ».

⁵ E. Hurmuzaki-N. Densușianu, *Documente*, I, 2, p. 384, 415.

⁶ B. P. Hașdeu crede greșit, că atacul a fost la muntele Pasărea, în județul Mehedinți. (B. P. Hașdeu, *Istoria critică*, București, 1875, p. 74.

⁷ Abhincque uersus climata ipsius regni nostri Hungarie cum Palma victoria regrediendo, dum Alpium cacumina vulgo Pazzata dicta indagibus strictis et semitis, non modica arundine compressis ascendissemus ubi multitudo Olachorum pestiferis iaculis et intoxicatis venenoque infectis sagittis

merge cu Ioan Tătarul la Vlad voievod și să-i comunice acelui trimis, ca în secret și pe ascuns să cerceteze și să afle despre faptele Turcilor și a altor noutăți, pe care ni le veți comunica ¹.

Însă pretendentul Vlad, deși luase domnia cu ajutorul Turcilor, a căutat să obțină și sprijinul lui Vladislav Iagelo, regele Poloniei, care se afla în relații dușmănoase cu Sigismund I ². De aceea se închină Polonilor. În 28 Mai 1396, « Vlad, voievodul Basarabiei ³, și comite al Severinului (Wlad Woyewoda Bessarabie necnon comes de Severinio) etc. », « în orașul Argeș (in opido Argisch) » dă un hrisov, prin care face cunoscut, că « prea strălucirii principii și domni ai noștrii, domnii Vladislav, rege al Poloniei și principe suprem al Lituaniei și moștenitor al Rusiei etc. și soția sa Hedviga, regina Poloniei și moștenitoare a regatului Ungariei, fica vestitului Ludovic, odinioară rege al Ungariei, pe noi și dregturile noastre de stăpânire le-au susținut și mai ales în așa fel însuși domnii, regele și regina, de curând ne-au dat și ratificat prin scrisorile lor și perpetuu ne-au confirmat voievodatul Basarabiei (Țării Românești) și ținuturile pe care le-am obținut în Ungaria ». De aceea « din știința noastră sigură, din buna credință, fără viclenie și înșelăciune, de acum, prin cuprinsul celor prezente, noi cu toate domeniile și supușii noștri vom fi supușii acelor domni, ai Regelui Vladislav și ai reginei Hedviga și ai copiilor lor moștenitori, regi și regine ai regatelor Ungariei și Poloniei, și făgăduim, că vom fi vasali perpetui Promițând cu aceeași bună credință însuși domnilor, regelui Vladislav și reginei Hedviga și copiilor lor și moștenitorilor mai sus ziși, că noi, domeniile și supușii noștri deja amintiți, din ziua datei celor prezente ne supunem lor cu credință perpetuă, îi vom ajuta cu sfatul, ajutorul și sprijinul în contra tuturor inamicilor și adversarilor lor, ori când și ori de câte ori vom afla, noi cu toată puterea noastră ne vom împotrivi. Pe inamicii lor nu-i vom primi. Regatele lor și orice posesiuni nu le vom ataca și nu le vom cere fără voia lor și chiar pricinile și neînțelegerile și neajunsurile făcute sau puse la cale, cu vorba și cu fapta, în contra lor de oricari adversari ai lor le vom îndepărta și vom face totul din partea noastră, ca ei să poată avea de pretutindeni slavă și sporirea onoarei și a celor folositoare » ⁴. Dar această

închinare nu i-a fost de niciun folos, fiindcă Polonii erau prea departe și preocupați de alte probleme politice. De aceea nu s'a putut menține în domnie, când Mircea I cel Bătrân îl atacă cu ajutorul Ungurilor.

În același an, către sfârșitul verii, pe când « noi », scrie Sigismund I într-o diplomă, « am înaintat cu o armată puternică prin Timișoara către Bulgaria » ¹ în contra Turcilor, Stibor, voievodul Transilvaniei, aducând o puternică ceată și o armată de bărbați credincioși negreșit din părțile noastre transilvănene și ostași din alte neamuri ale sale și nobili, având o cohortă personală, formată din o mulțime numeroasă a numitelor neamuri, înarmată îndeajuns cu arme de războiu, înaintând pe o altă cale, prin părțile noastre transalpine (Țara-Românească), unde dușmanul Vlad voievod, care pe atunci fusese introdus și impus la voievodatul numitelor părți transalpine ale noastre (Țara Românească), se afla cu o numeroasă armată de Români și Turci, ieșindu-i în cale și începând cu bărbăție cu acela o mare luptă, nu fără o gravă pierdere a clienților și rudelor și lucrurilor și pericolul morții și stând la dreapta a Celui Prea Înalt, l-a învins în mod triumfal și l-a întrecut pe numitul Vlad voievod în lupta personală dată și între cele două armate, a pus capăt îndrăzelii aceleia, punându-l pe fugă pe el și pe partizanii săi. Care Vlad, pretinsul voievod, chiar în acel loc într'adevăr a fost grav rănit » ². După alungarea acestui pretendent, Stibor, voievodul Transilvaniei, s'a dus la Nicopolul Mare, unde se afla regele Sigismund I cu cealaltă armată ³.

¹ În 13 August era la Orșova (Pesty-Ortvay, *Oklevélek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez*, Pojon, 1896, I, p. 263). Iar în 18 August îl aflăm « în regatul nostru al Bulgariei, aproape de Neugrad ». (E. Hurmuzaki-N. Densușeanu, *Documente*, I, 2, pp. 378—380).

² « ...valido instaurato exercitu, nosque per Themeswar versus Bulgariam castra metati fuimus, prenominate vero dominus Styborius Wayvoda, aggregato virorum fidelium, videlicetparcium nostrarum transilvanarum et aliarum suarum gencium militancium et nobilium valido cetu et agmine, proprium vexillum numerosa multitudine dictarum gencium armis bellicis suffultum sufficienter habens, per reliquam viam, utpote per partes nostras transalpinas, castra metatus, ubi iniquus Wlad Wayvoda, protunc per dictos Turkos ad Wayvodatum dictarum parcium nostrarum transalpinarum intrusus fuerat et promotus, cum copiosa cohorte Walachorum et Turcorum versabatur, eidem in obviam veniens, cum quo magnum prelium, non sine gravi suorum clientum et proximorum ac rerum dispendio et mortis periculo viriliter committendo, destituit Altissimi eidem assistente, dictum Wlad Wayvodam in personali pugna utrimque commissa devicit triumphaliter et superavit, eius protervie cornu subpeditavit ipsum cum suis sectatoribus in fugam convertendo. Qui quidem Wlad, pretensus Wayvoda, ibidem fuit acriter vulneratus » (E. Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente*, XV, 2, p. 1824).

³ *Ibidem*.

¹ E. Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 6.

² E. Hurmuzaki-N. Densușeanu, *Documente*, I, 2, pp. 384, 388, 396, 415.

³ Polonii numeau Țara-Românească Basarabia, după ținutul cu acel nume dela sudul Moldovei și Basarabiei de astăzi, pe care îl stăpâneau Muntenii. (B. P. Hașdeu, *Istoria critică a Românilor*, pp. 61—83).

⁴ E. Hurmuzaki-N. Densușeanu, *Documente*, I, 2, pp. 374—375.

Mircea I cel Bătrân ia și el parte la expediția în contra Turcilor, nu ca pribeag, cum se crede ¹, ci ca Domn al Țării-Românești ². Cu 1000 oameni din armata sa face recunoașteri și aduce știri foarte prețioase privitoare la armata turcă ³. A cerut să înceapă el atacul, dar ducele Burgundiei s'a opus. Poate că Turcii ar fi fost învinși, dacă Ștefan, despotul Serbiei, nu venea în ajutorul lor ⁴. În 28 Septembrie 1396 creștinii sunt învinși ⁵. Regele Sigismund I scapă cu fuga pe Dunăre și Marea Neagră la Constantinopol ⁶ și de acolo prin Dalmatia și Croația se întoarce în Ungaria ⁷, pe la începutul anului 1397 ⁸.

După aceasta strălucită victorie, Turcii reiau ofensiva și dau ajutor pretendentului Vlad, ca să reia domnia, mai înainte de întoarcerea regelui Sigismund I în Ungaria ⁹. Însă Mircea I cel Bătrân cere ajutor dela aliații săi Unguri. Stibor, voievodul Transilvaniei, care avea însărcinarea să apere regatul în lipsa regelui ¹⁰, «strângând o mare armată de bărbați înarmați, nobili și ostași», a trecut munții Carpați probabil pe la Turnul Roșiu și a atacat pe pretendentul Vlad la Argeș. Acesta scapă cu fuga și se îndreaptă spre răsărit către Târgoviște. Dar, ieșindu-i în cale trupele lui Mircea I cel Bătrân, s'a închis și întărit în cetatea Dâmbovița. Deaceea Stibor, voievodul Transilvaniei, «a înaintat în Țara-Românească până la cetatea numită Dâmbovița și a asediat cu trupele sale numita cetate, în care zisul Vlad voievod fiind împins și fugărit, și o asedie cu stăruință acea cetate cu trupele sale atâta timp, până ce în fine numitul Vlad voievod și din cetatea menționată fiind constrâns și forțat de însuș domnul Stibor, care l-a înfruntat. Și ieșind, de acolo cu soția, copiii și toată familia, a predat cu totul însuș cetatea Dâmbovița în mâinile și supunerea noastră», scrie

Sigismund I într-o diplomă. «Și scoțându-l din numita cetate pe acel Vlad voievod, care s'a întors la supunerea și credința noastră, l-a adus și prezentat în fața strălucirii noastre, pentru a primi mila și iertare de cele făptuite. În care asediu al cetății chiar, cu multă vărsare de sânge, cu ucideri ale ostașilor săi, ale clienților și altor credincioși ai maiestății noastre», Stibor «s'a arătat vrednic» ¹. Deaceea în 8 Deceembrie 1397 Sigismund I regele Ungariei răsplătește pe Stibor, voievodul Transilvaniei și comite de Pojoni și Solnoc, pentru faptele lui vitejești ².

Pretendentul Vlad, fiind dus prizonier în Ungaria, a isbutit să strice relațiunile politice, făcându-l pe Sigismund I să creadă, că nu el, ci Mircea I cel Bătrân l-a atacat la Posada. Deaceea, în diploma din 12 Iulie 1408 Sigismund I scrie, că «mulțimea Românilor a fost condusă de însuș Mircea Voievod, întors la vechea necredință și ingratitude» ³, acuzație ce se menține și în 23 Iunie 1438, în timpul domniei regelui Albert, urmașul său ⁴.

La cetatea Dâmbovița din județul Dâmbovița era vama Dâmbovița.

Documentele ne arată, că cetatea Dâmbovița și vama Dâmbovița se aflau în acelaș loc, între Rucăr și Târgoviște, la trecerea peste râul Dâmbovița. În anii 1416—1418, pe când Mircea I cel Bătrân trăia, fiul său Mihail Voievod, pe care îl asociază la domnie ⁵, printr-o poruncă, fără dată, scrie «slugilor domnii mele din cetatea Dâmbovița (WT ДЖЕВОНЦА

¹ N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, p. 304.

² K. Fr. Neumann, *Reisen des Johannes Schiltberger in Europa, Asia, Africa von 1394 bis 12 zum ersten Mal nach der gleichzeitigen Heidelberger Handschrift herausgegeben und erläutert*, München, 1859, p. 52.

³ Recunoașterea a făcut și a adus știri și Ioan Maroth (Șt. Katona, *Historia critica regum Hungariae*, IV, p. 427; E. Hurmuzaki-N. Densușianu, *Documente*, I, 2, pp. 431—432), pe care în 17 Februarie 1401 îl aflăm ban de Machowa (*Ibidem*, p. 417).

⁴ K. Fr. Neumann, *Reisen des Johannes Schiltberger*, pp. 52—53.

⁵ N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, Gotha, 1908, I, p. 294.

⁶ K. Fr. Neumann, *Reisen des Johannes Schiltberger*, pp. 53—54.

⁷ E. Hurmuzaki-N. Densușianu, *Documente*, I, 2, pp. 377—378, 388, 416, 460 și 640.

⁸ N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, p. 296.

⁹ E. Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente*, XV, 2, p. 1825.

¹⁰ *Ibidem*.

¹ «...dominus Styborius, aggregato magne pluralitatis cetu virorum armigerorum, nobilium et militarium, in dictas partes transalpinas usque ad castrum Dombovicha vocatum castra metatus est, et dictum castrum in quo predictus Wlad Wayvoda impulsus erat et affugatus, cum suis gentibus obsedit, et tandiu in obsidione ipsius castri perseverando gentes suas reliquit, donec prefatus Wlad Wayvoda coactus et compulsus de dicto castro per ipsum dominum Styborium exceptus et abinde, simul cum coniuge, nec non prolibus et tota familia egressus, ipsum castrum Dombovicha manibus et dicioni nostre penitus resignavit et eunden Wlad Wayvodom a dicto castro excipiendo, ad obedienciam et fidelitatem nostram conversum, in nostre claritatis conspectum adduxit et presentavit, misericordiam et gratiam de commissis propicius recepturum. In qua eciam obsidione castri, multa sanguinis effusione interempcionibus suorum militarium, clientum et aliorum, fideles nostre maiestati exhibuit famulatus». (*Ibidem*, p. 1825).

² *Ibidem*, pp. 1822—1826.

³ «...in Alpibus Pazata... multitudo Wlachorum per ipsum Merche Waiwodam in pristinae infidelitatis, ingratitude vique viam relapsam». (E. Hurmuzaki-N. Densușianu, *Documente*, I, 2, p. 460).

⁴ «in Alpibus Pazata dictis... multitudo Walachorum per ipsum Merche Wayvodom in pristinae infidelitatis, ingratitude vique vitium relapsam» (*Ibidem*, pp. 640—641).

⁵ Alex. A. Vasilescu, *Urmașii lui Mircea cel Bătrân până la Vlad Țepeș*, București, 1925, I, pp. 6—7.

грѣхъ) și vameșilor dela Rucăr și dela Bran și astfel vă poruncește domnia mea, să nu vă atingeți de Brașoveni și să nu-i prădați, ci să le luați vama dreaptă și, mai mult încă, să fiți îngăduitori cu ei. Și pentru bucățile de postav, de va fi călțuni tăiați sau câte trei-patru coți, să nu-i vămuiți, ci să umblați drept și să trăiți frumos și bine cu ei, ca să nu se mai plângă de voi părintelui domniei mele, ca până acuma, sau domnii mele, căci de voi mai auzi niscaiva vorbe dela părintele domnii mele, din pricina vorbelor voastre, domnia mea are să facă mare rău celui ce îi va fi supărat pe nedrept, măcar cât un fir de păr»¹.

Acest document este foarte important, căci el dovedește, că în secolul al XV-lea cetatea Dâmbovița se afla pe drumul comercial Brașov—Bran—Câmpulung—Târgoviște—Brăila, dincoace de Rucăr și că acolo, la cetatea Dâmbovița, era vama Dâmbovița. Intre Rucăr și Târgoviște drumul comercial trece râul Dâmbovița în două locuri, la Dragoșlave, în județul Mușcel, și la Gemenea în județul Dâmbovița, unde se află ruinele cetății. Prin aceasta se înlătură părerea acelor, cari cred încă, că cetatea Dâmbovița se află la București² sau între Târgoviște și București³ și în special părerea lui N. Iorga, care a scris: «O cetate dâmbovițeană în munți nu e admisibilă; acolo sus era numai o vamă»⁴.

Alte documente precizează, că cetatea Dâmbovița și vama Dâmbovița se aflau în partea de apus a Târgoviștei, pe drumul comercial către Brașov. Astfel Mircea I cel Bătrân, în 6 August 1413⁵, Radul II Pleșuvul în 21 Noemvrie 1421⁶, Dan II în 23 Octomvrie 1422⁷, 10 Noemvrie 1424⁸ și 30 Ianuarie 1431⁹ și Vlad I Dracul în 8 Aprilie 1437¹⁰, în privilegiile comerciale ce acordă Brașovenilor, stabilesc taxele vamale, ce plăteau, la întoarcere, la Brăila, Târgșor, Târgoviște și Dâmbovița. În aceste privilegii, scrise în limba slavă, se spune că vama

se află «la Dâmbovița (на Дѣбовицѣ)»¹. Numai în privilegiul din 10 Noemvrie 1424, scris în limba latină, se afla scris: «in Dâmbovița (in Domboycha)»² adică în cetatea Dâmbovița³. Această specificare se află și în unele documente scrise în limba slavă. Astfel Dan II, într-o poruncă către Brașoveni, fără dată, stabilește: «vama în Dâmbovița (вѣма въ Дѣбовицѣ) dela un car 1 pește, dela un ham 1 ducat, dela o povară 3 bani, dela pedestru 1 ban. Iar voi, vameșilor din Dâmbovița (вѣмешѣ въ Дѣбовицѣ) de altă marfă să vă feriți și să nu îndrăzniți a le lua vamă, nici dela postav, nici dela fier, nici dela funii, nici dela în, nici dela cânepă, nici dela pânză, nici dela sabie, nici dela orice altă marfă; numai dela porci, și dela oi, și dela caii ce-i duc spre vânzare, pentru acestea vamă să luați, dar de altă marfă să vă feriți»⁴. Printr-o altă poruncă, fără dată, Dan II scrie «vameșilor din Dâmbovița (вѣмешѣмъ въ Дѣбовицѣ)», ca «ori câți Brașoveni vor avea să treacă pe acolo, să nu le luați mai mult decât: dela un car, câți cai atâția bani, și dela fiecare car un pește, dela un cal citov⁵ 1 ban și dela un cal încărcat 3 bani, iar mai mult să vă feriți, nicio vamă să nu aibă»⁶.

În acel secol drumul comercial nu trecea pe la răsărit, cum trece astăzi, ci pe la apusul cetății, dealungul râului Dâmbovița. Printr-o poruncă, fără dată, Radul II Pleșuvul scrie vameșului⁷ Ale-

¹ Ibidem.

² I. Bogdan, *Documente*, I, p. 26; E. Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente*, XV, I, p. 13.

³ Ar mai fi două interpretări: în râul Dâmbovița, ceea ce este o imposibilitate, sau în județul Dâmbovița, dar nu se lua vamă în județ.

⁴ I. Bogdan, *Documente*, I, pp. 17—19; Gr. G. Tocilescu, *534 documente*, pp. 15—16.

⁵ Un cal neîncărcat. (I. Bogdan, *Documente*, I, p. 396).

⁶ I. Bogdan, *Documente*, I, pp. 27—28; Gr. G. Tocilescu, *534 documente*, p. 21.

⁷ În documentele interne din secolul al XV-lea, este întrebuințat, în Țara-Românească, cuvântul царина (vamă). Astfel Mircea I cel Bătrân întărește mării Tismana stăpânirea peste «Bistrița cu vamă (Бистрица съ царина)» (Arh. Stat. Buc., Secț. ist., Tismana, org. slov.; St. Nicolaescu, *Documente inedite dela Mircea cel Bătrân*, București, 1936, pp. 30—36, traduce greșit царина prin țarină; P. P. Panaitescu, *Documentele Țării-Românești, Documente interne*, 1369—1400, București, 1938, I, pp. 88—89), iar Dan II, în 5 August 1424, i-o confirmă: «Bistrița cu vama (Бистрица съ царина)» (Arhiv. Stat. Buc., secț. ist., Tismana, VII, 3, orig. slav.; B. P. Hașdeu, *Arhiva Istorică a României*, București, 1862, I, pp. 19—21; P. P. Panaitescu, *Documente*, I, pp. 135—139). Dela cuvântul царина (vamă) derivă cuvântul царинарно (vameș), prescurtat царю. Traducerea acestui cuvânt prescurtat prin țar (Jirececk, *Archiv für slavische Philologie*, vol. XIX, p. 609; I. Bogdan, *Documente*, I, pp. XXVIII și 14; Gr. G. Tocilescu, *534 documente*, pp. 12—13), este o greșală. De altfel cuvântul царъ are vocativul în Σ. În textele sârbo-croate cuvântul царина înseamnă, ca și azi la Sârbi și Croați, taxă de vamă. Din acest cuvânt s'a format în vechime cuvântul

¹ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării-Românești cu Brașovul și cu Țara-Ungurească în sec. XV și XVI*, 1413—1508, București, 1905, I, pp. 6—7; Gr. G. Tocilescu, *534 Documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova, privitoare la legăturile cu Ardealul*, 1346—1603, Viena, 1905—1906, pp. 7—8.

² Vezi mai sus, p. 29.

³ N. D. Popescu, *Schițe din viața și rezumat din faptele lui Ștefan cel Mare*, în «Calendarul pentru toți fii României», București, 1904.

⁴ N. Iorga, *Istoria Bucureștilor*, p. 23.

⁵ I. Bogdan, *Documente*, I, pp. 3—6; Gr. G. Tocilescu, *534 documente*, pp. 4—6.

⁶ Ibidem, pp. 11—13; Ibidem, pp. 10—11.

⁷ Ibidem, pp. 15—17; Ibidem, pp. 13—15.

⁸ Ibidem, pp. 21—27; Ibidem, pp. 18—20.

⁹ Ibidem, pp. 32—36; Ibidem, pp. 23—27.

¹⁰ Ibidem, pp. 71—73; Ibidem, pp. 53—55.

xandru: «ori cine Ția va fi vameș în Rucăr, poruncește-i să ia vamă, precum e obiceiul, iar altfel să nu îndrăznească a face. Și cine va fi vameș sub Dâmbovița (под Дамбовица) și acela tot așa să le ia»¹. «Sub cetate» nu putea să fie în partea de răsărit, unde terenul se înalță din ce în ce mai mult, ci în partea de apus a cetății Dâmbovița, unde terenul se lasă în jos până în râul Dâmbovița. Pe acolo a fost vechiul drum până în secolul al XIX-lea².

Faptul că cetatea Dâmbovița se afla pe drumul comercial, care trecea pe la Câmpulung spre Târgoviște, înlătură părerea lui C. Rădulescu-Codin, care a identificat cetatea Dâmbovița cu cetățuia lui Negru-Vodă, dintre Cetățeni și Stoenesti, din județul Mușcel³.

Cetatea Dâmbovița și vama Dâmbovița nu se aflau pe drumul comercial Bran—Rucăr—București—vadul Dunării.

În privilegiul comercial acordat Brașovenilor, în 10 Noembrie 1424, Dan II scrie, că «Brașoveanul, care va vrea să meargă la vadul Dunării, ca să treacă cu marfa, să dea vamă numai la Rucăr și la vad, iar (într'alt loc) nicăeri în țara domniei mele»⁴. Reinovind privilegiul comercial, în 30 Ianuarie 1431, Dan II precizează și mai mult: «Și trecând Brașovenii peste Dunăre cu marfa, fie la Dârstor, fie la Giurgiu sau la Nicopol, să dea dela o sută trei și, întorcându-se la Rucăr, dela o sută trei»⁵.

Aceste două documente dovedesc, că cetatea Dâmbovița și vama Dâmbovița nu se aflau pe drumul comercial Bran-Rucăr-București, de unde se ramifica către Silistra, Giurgiu și Turnul Măgurele. Ele înlătură părerea aceloră, cari cred, că cetatea Dâmbovița se afla pe dealul Orășii, la Podul Dâmbovița, între Rucăr și Bran⁶, sau la București⁷, sau mai jos de București,

царинарь, care înseamnă vameș. Aceste cuvinte în scriere apar prescurtate: црна în loc de царина și црю în loc de царинарь, ca бѣ și бѣгъ în loc de вогъ și га în loc de господъ (Ilie Bărbulescu, Studii privitoare la limba și istoria Românilor București, 1902, pp. 109—110).

¹ I. Bogdan, Documente, I, p. 14; Gr. G. Tocilescu, 534 documente, pp. 12—13.

² Vezi mai sus, p. 27.

³ C. Rădulescu-Codin, Muscelul nostru, Câmpulung, 1922 p. 22.

⁴ I. Bogdan, Documente, I, pp. 21—27; Gr. G. Tocilescu, 534 documente, pp. 18—20.

⁵ Ibidem, pp. 32—36; Ibidem, pp. 23—27.

⁶ Al. Lapedatu, Două vechi cetăți românești, Poenarii și Dâmbovița, p. 178; D. Caselli, Cum au fost Bucureștii odinioară, pp. 7—8.

⁷ Gr. G. Tocilescu, Bucureștii sau Cetatea Dâmboviței, pp. 6—24 și Manual, p. 143; G. I. Ionescu-Gion, Istoria Bucureștilor, pp. 16—25; N. Iorga, Istoria Românilor, III, p. 237 și Istoria Bucureștilor, p. 23; Dr. I. Minea, Relațiile politice dintre Țara-Românească și Unguri, p. 11—32 nota 1.

pe drumul către Giurgiu¹, sau că ar fi fost două cetăți, una la Podul Dâmboviței, în județul Muscel, și alta în București, în județul Ilfov². Însă cetatea dela Podul Dâmboviței este numită cetatea Neamțului, fiind construită de Cavalerii Teutoni³ sau Nemți, cum le-a zis poporul, cărora Andrei II, regele Ungariei, le dăruiește, în 1211, Țara Bârsei⁴, iar în 1222 și teritoriul dela sudul Carpaților, spre răsărit de o linie, care se cobora dela izvorul râului Bârsa până la Dunăre și apoi pe acest râu până la râul Siret și de acolo până la Carpați, la cetatea Cruceburg⁵. Identificarea Cetății Dâmbovița cu Bucureștii, se bazează, după cum am văzut⁶, pe o interpretare greșită a cronicelor. În documentele din secolul al XV-lea nu se face niciodată o asemenea confuzie și nici nu se arată, că ar fi fost în acel timp la sud de București, spre Giurgiu și nici că ar fi fost două cetăți Dâmbovița, ci că a fost o singură cetate Dâmbovița, între Câmpulung și Târgoviște.

Cetatea Dâmbovița scaun domnesc

În secolul al XV-lea Domnul Țării-Românești n'avea o singură reședință domnească, ci două: Argeș și Târgoviște în prima jumătate și Târgoviște și București în a doua jumătate a secolului, cu caracter permanent și altele cu caracter temporar de o durată mai lungă sau mai scurtă. O reședință domnească cu caracter temporar, dar cu o durată mai lungă a fost Gherghița, unde aflăm scaunul domnesc al lui Vladislav II în 30 Septembrie 1451⁷ și 2 August 1453⁸, Vlad II Țepeș în 25 Mai 1458⁹, Radul III cel Frumos în 25 Ianuarie 1471¹⁰, 16¹¹ și

¹ I. Donat, Bucureștii și Cetatea Dâmboviței, în Revista Bucureștii » citat de St. Nicolaescu, Istoricul orașului București, 1939, p. 7.

² Al. Lapedatu, op. cit., pp. 178—180.

³ I. Pușcariu, Cetatea Neamțului dela Podul Dâmboviței în Muscel, în Analele Academiei Române, seria II, Tom. XXX, București, 1907, pp. 111—115 și extras, pp. 1—5.

⁴ E. Hurmuzaki-N. Densușianu, Documente privitoare la istoria Românilor, București, 1887, I, 1, pp. 56—58.

⁵ Ibidem, pp. 74—76.

⁶ Vezi mai sus, p. 29—30.

⁷ Acad. Rom., Msse., LXXVI, 23, copie slavă; P. P. Panaitescu, Documente, I, pp. 227—228.

⁸ Arhiv. Stat. Buc., sect. ist., Dint'r'un lemn, VII, 1, orig. slav.; P. P. Panaitescu, Documente, I, pp. 232—234.

⁹ I. Bogdan, Documente, I, pp. 319—320; E. Hurmuzaki-N. Iorga, Documente, XV, 1, p. 49.

¹⁰ Acad. Rom., Msse., XC, 1, orig. slav.; F. Venelin, Българскія или Даро-Варшавскія Грамоты, St. Peterburg, 1840, pp. 95—96; P. P. Panaitescu, Documente, pp. 273—274.

¹¹ Arhiv. Stat. Buc., sect. ist. Episcopia Râmnic, CI, 1, orig. slov.; P. P. Panaitescu, Documente, I, pp. 278—279.

28 Iulie 1472¹, Basarab III cel Bătrân Laiotă în 16 Ianuarie², 28 Februarie³ și 4 Iulie 1476⁴ și Basarab IV cel Tânăr Țepeluș în 23 Martie 1482⁵. Deaceia N. Iorga a scris, că « Gherghița este o veche reședință a țării din secolul al XV-lea⁶. În 19 Martie 1534 Vlad VI Vintilă Voievod arată, că Gherghița este oraș domnesc⁷. În 19 Mai 1765 Ștefan Mihail Racoviță Voievod închină biserica domnească din Gherghița bisericii Sf. Ștefan din București⁸. O altă reședință domnească cu caracter temporar și de o durată mai scurtă, a fost cetatea Giurgiu, unde aflăm pe Mircea I cel Bătrân în 13 Mai 1403⁹, 11 Mai 1409¹⁰ și 10 August 1411¹¹. În 17 Martie 1517 Basarab V Neagoe Voievod, dând voie Brașovenilor să facă comerț în Târgoviște, Câmpulung și Târgșor, adaugă:

« în aceste mai sus zise trei scaune (на трѣхъ купереченъ три стола) să negiătorească Brașovenii și bătrânii Bârseni¹².

Cetatea Dâmbovița, fiind așezată într'un punct strategic și într'o pitorească poziție, a fost și ea reședință domnească cu caracter temporar. Lui Vlad II Țepeș i-a plăcut să stea în acest scaun domnesc, construind un palat și o biserică. În 13 Iunie 1458 el scrie Brașovenilor de « lângă râul apei Dâmbovița (iuxta fluvium aque Domboviche) », făcân-

du-le cunoscut că trimite pe Petru Sor în solie la Brașov¹. Probabil că pe atunci palatul domnesc și biserica erau în construcție. Peste doi ani erau terminate, căci în 4 Iunie 1460 le scrie Brașovenilor « din cetatea râului Dâmbovița (ex castro fluvii Dombovicha) », făcându-le cunoscut că trimite pe Voicu Dobrița, consilierul său special, pentru a cere pe pribegii și adversarii săi, cari voiesc să i se supună. ² În 10 August acelaș an, tot « din cetatea Dâmbovița (ex castro fluvii Dombovicha) » intervine pe lângă Brașoveni într'un proces pentru niște porci vânduți ³.

Când însă Vlad II Țepeș stă în cetatea București, citează acea cetate cu numele ei. Astfel, în 20 Septembrie 1459 « în cetatea București (въ градъ Букѣрѣшти) », întărește lui Andrei, Iova și Drag stăpânirea peste părțile lor de moșie din Ponor, cumpărate ⁴, iar în 10 Februarie 1461, « din cetatea București (с градъ Букѣрѣшти) » întărește lui Băra și Boda stăpânirea peste satul Glodeni, căci jumătate era veche moșie, iar jumătate era cumpărată ⁵. Această deosebire, așa de clar specificată, este o nouă dovadă, că în București nu era cetatea Dâmbovița, ci cetatea București și confuzia făcută trebuie părăsită.

Cetatea Dâmbovița, scaunul domnesc al lui Radul III cel Frumos, cucerită de Ștefan cel Mare, Domnul Moldovei

Deși nu s'a găsit până acum niciun act scris de Radul III cel Frumos în cetatea Dâmbovița, totuș el a stat acolo, deoarece analele și cronicile moldovenești numesc cetatea Dâmbovița scaun domnesc ⁶. Cronicarul polon Martin Cromer arată, că « Dâmbovița era cetatea cea mai de frunte « (Dambroviciam arcem primariam) » a lui Radul III cel Frumos⁷. Deaceia, când a început lupta cu Ștefan cel Mare,

¹ Acad. Rom., Msse. 5235, ff. 75—77, copie slavă; N. Iorga, Studii și documente cu privire la istoria Românilor, București, 1904, VII.p. 269; P. P. Panaitescu, Documente, I, pp. 279—280.

² I. Bogdan, Documente, I, p. 331; E. Hurmuzaki-N. Iorga, Documente, XV, 1, p. 87.

³ Ibidem, pp. 331—332; Ibidem, pp. 87—88.

⁴ J. Venelin, pp. 118—119; P. P. Panaitescu, Documente, I, pp. 297—298.

⁵ Arh. Stat. Buc., secț. ist., Snagov, II, 1, orig. slav.; L. Miletici și I. Agura, Дако Романитѣ и тѣхната славянскѣ писмености, Sofia, 1893, pp. 128—129; P. P. Panaitescu Documente, I, pp. 321—327.

⁶ « Gherghița, einer alten Landesrezidenz aus dem 15. Jahrhundert ». (N. Iorga, Geschichte des osmanischen Reiches, Gotha, 1910, III, p. 317).

⁷ Arhiv. Stat. Buc., secț. ist., Mitropolia București, VI, 1, orig. slov.

⁸ Ibidem, VI, 37, orig. rom.

⁹ E. Hurmuzaki-Dr.-E. Kaluzniacki, Documente, I, 2, p. 824.

¹⁰ Arh. Stat. Buc., Sect. ist., orig. slov.; J. Venelin, pp. 18—19; B. P. Hașdeu, Arhiva Istorică, I, 1, p. 97 cu data 6907 (1399); L. Miletici și I. Agura, pp. 119—121; Dinu Arion, Din hrisoavele lui Mircea cel Bătrân, București, 1930, pp. 119—120; St. Nicolaescu, Documente inedite dela Mircea cel Bătrân, București, 1936, pp. 19—21; P. P. Panaitescu, Documente, I, pp. 104—107.

¹¹ E. Hurmuzaki-Dr.-E. Kaluzniacki, Documente, I, 2, pp. 825—826. Scrisoarea lui Mircea I cel Bătrân către Vladislav Iagelo, regele Poloniei, n'are dată. S'a stabilit însă că a fost scrisă în 1411 (I. Minea, Principatele Române și politica orientală a împăratului Sigismund, p. 123, nota 2).

¹² Gr. G. Tocilescu, 534 documente slavo-române, pp. 261-264.

¹ I. Bogdan, Documente, I, p. 320; E. Hurmuzaki-N. Iorga, Documente, XV, 1, p. 49.

² Ibidem, pp. 320—321; Ibidem, p. 56.

³ Ibidem, pp. 322; Ibidem, p. 57.

⁴ Acad. Rom., Msse., CLXX, 2, orig. slav.; P. P. Panaitescu, Documente, I, pp. 240—242; Șt. Nicolaescu, Istoricul orașului București, pp. 7—8.

⁵ Acad. Rom., Msse., 5236, ff. 64—65; P. P. Panaitescu, Documente, I, pp. 244—245; Șt. Nicolaescu, Istoricul orașului București, pp. 8—9.

⁶ I. Bogdan, Vechile cronici moldovenești până la Urechia, București, 1891, pp. 146 și 195; Cronici inedite atîngătoare de istoria Românilor, București, 1895, pp. 39 și 54 și Letopisețul lui Azarie, în Analele Academiei Române, seria II, București, 1909, Tom. XXXI, pp. 148—149 și 184; M. Kogălniceanu, Cronicile Romaniei seau Letopisețele Moldaviei și Valahiei, a doua edițiune, București, 1872, I, pp. 158—159; C. Giurescu, Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă (1359—1595), București, 1916, p. 53—55.

⁷ Martin Cromer, De origine et rebus gestis Poloniarum, Lib. XXVIII, Coloniae Agripinae 1589, p. 413.

domnul Moldovei, și-a așezat familia și toate averile în cetatea Dâmbovița, crezând că acolo sunt în deplină siguranță, mai ales că era în relațiuni foarte bune cu Ungurii ¹.

Letopisețul moldovenesc dela Bistrița scrie, că în anul 6981 (1473), după ce Ștefan cel Mare a bătut pe Radul III cel Frumos la Cursul Apei, în zilele de 18—20 Noemvrie, « Sâmbătă spre Duminecă lăsa Radul voievod toate ale sale în tabără și fugi cu toată oștirea sa în scaunul său numit Dâmbovița (къ настоянїи града скон нарицаемїи Дѣмбовица). În 23 sosi Ștefan voievod cu toată oștirea sa și impresură cetatea Dâmbovița (и вксамде града Дѣмбовица). Radul voievod fugi în aceeași noapte din cetate (изъ града). În 24 ale aceleiași luni, într-o Miercuri, luă Ștefan voievod cetatea și intră într'insa (прїѣхъ Стефанъ коивода града и вѣннде къ нм) și luă pe doamna lui Radul voievod și pe fica lui, unica sa fiică și toate comorile lui și toate hainele lui și petrecu acolo 3 zile în veselie și apoi se întoarse la scaunul său la Suceava » ². « Pe Băsărab îl lăsa să domnească în Țara Muntenească și domni o lună, iar Radul voievod fugi la Turci și luând cu sine 15.000 Turci, îl lovi pe Băsărab într-o Joi, Decemvrie 28, și-l birui pe Băsărab împreună cu toate oștile lui » ³. Aproape la fel povestesc Analele

Putnene ¹ și Cronica Moldo-Polonă ². Însă Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă atribuit de unii lui Grigore Ureche ³, iar de alții lui Simion Dascălul sau lui Grigore ⁴ Ureche și Simion Dacalul ⁵, adaugă: « Însă Ștefan-Vodă, dacă au sosit la scaunul său la Suceava, au trimis la craiul leșesc soli, vestindu-i de războiu cu noroc, ce au făcut împotriva Radului Vodă, fălindu-se că și cetatea și scaunul Dâmbovița, cu toată averia i-au luat, dimpreună și doamna și fica sa. Și au trimis și la craiu din dobânda sa, nu pentru că doară au fost dator să-i trimeată, cum zic unii, că au fost supus Leșilor, ci pentru ca să-l aibă prietin la nevoe și la treabă, că aceia de-i va veni asupra, cum s'au și tâmplat, că atunciși i-au venit veste, cum Radul-Vodă au intrat în Țara Muntenească cu oaste turcească și aciași au trimis alți soli de au poftit oaste într'ajutor împotriva Radului Vodă » ⁶.

Aceste ultime știri sunt luate din cronicarii poloni. Ioan Dlugosz scrie la anul 1474: « Pe când Casimir, regele Poloniei, sta în orașul Visliției, au venit la el Sâmbătă după Bobotează soli distinși ai lui Ștefan, voievodul Moldovei, Ștefan Turculeț și alții, prin cari l-au înștiințat, că au scos din domnie pe Radul, voievodul Țării-Românești, dușmanul său, care luase tronul chiar cu ajutorul Turcilor și pe soția sa cu două fete ⁶ și tot tezaurul și le-au adus din cetatea Dâmbovița (în castro Dabrouicza), unde fugise Radul și de unde pe ascuns scăpase și a luat în stăpânire cea mai mare parte din posesiunile lui. Drept mărturie a tuturor acestea au prezentat regelui Casimir, Duminecă 16 Ianuarie, 28 steaguri luate dela dușman. Însă după aflarea unei așa de mari știri și bucurie, după trei zile sosind pe neașteptate un alt sol, a produs mâhnire, comunicând regelui Casimir, că Radul, voievodul Țării-Românești, dându-i ajutor Turcii, a reluat Țara-Românească și cetățile fiind cucerite, a omorât pe pârcașii cetăților, pe cari îi pusese Ștefan, și că a devastat cu foc în cea mai mare parte pământul moldovenesc și cerând ca să ajute cu armata polonă pe Ștefan, voievod, care fusese răzbit în luptele sale » ⁷. Casimir IV, regele

¹ Încă dela începutul domniei, Radul III cel Frumos încheie pact cu Ungurii, după cum arată Albert de Istenmezo, vice-comite al Secuilor, într-o scrisoare către Brașoveni și castelanii dela Bran din 15 August 1462 (E. Hurmuzaki-N. Iorga, Documente, XV, 1, p. 58). La începutul anului 1463, Radul III cel Frumos comunică lui Ioan de Pongracz de Dengelegh știri despre Turci (Ibidem, p. 59). În 31 Iulie 1468 Matei Corvin, regele Ungariei, scrie « credinciosului nostru, strălucitului și slăvitului Radul voievodul Țării-Românești (fidei nostro spectabili et magnifico Radwl Wayvode transalpino) », ca să nu mai judece pe Brașoveni în țara lui (Ibidem, pp. 68—69). În 18 Februarie 1470 Radul III cel Frumos amenință pe Brașoveni că-i va pâri la Maiestatea Sa regele (ad regem (=Regiam) Maiestatem, că dau lui Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, arme și-i țin spioni (Ibidem, pp. 75—76). În 6 Martie același an însă le scrie, că « a venit acum dela domnul craiul un boier anume Peșciani Mihai și ne-am învoit după vorba domnului craiului; că nici eu nu voiam să calc vorba domnului craiului, ci (voiam) să rămâie obiceiul, cum a fost și mai înainte: să umble săracii mei slobozi la voi și ai voștri tot slobozi ori unde în țara ». Și vă dau această carte sub pecetea mea ». « Dați-mi dar și voi cartea voastră sub pecetea orașului » (I. Bogdan, Documente, I, pp. 107—109; Gr. G. Tocilescu, 534 documente, pp. 76—77). În urma acestei împăcări el le scrie, făgăduindu-le bună prietenie și le cere stiri despre voievodul Ardealului, despre Ștefan cel Mare și despre Secui (E. Hurmuzaki-N. Iorga, Documente, XV, 1, pp. 78—79). În același an, intervenind pentru niște pribegi, le scrie: « eu sunt sluga craiului și slujesc craiului și sfîntei coroane cu toate slugile (mele) » I. Bogdan, Documente, I, pp. 110—111; Gr. G. Tocilescu, 534 documente, pp. 78—79.

² I. Bogdan, Cronici inedite, pp. 39—40 și 53—54.

³ Ibidem, pp. 40 și 54.

¹ I. Bogdan, Vechile cronici moldovenești până la Urechia, pp. 146 și 195—196.

² Ibidem, pp. 176 și 226 și Cronici inedite, p. 123.

³ M. Kogălniceanu, Cronicile Romaniei sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei, I, p. 159.

⁴ C. Giurescu, Letopisețul Țării Moldaviei până la Aron-Vodă, pp. 54—55.

⁵ C. C. Giurescu, Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă (1359—1595), întocmit de Grigore Ureche Vornicul și Simion Dascălul, ediția III, pp. 36—38.

⁶ Letopisețul moldovenesc, după cum am văzut, precizează, că Radul III cel Frumos a avut o singură fiică.

⁷ I. Dlugosz, Historia Polonicae, Lipsie, 1712, Lib. XIII, p. 507, col. II.

Poloniei, trimite în ajutor armata din Podolia sub comanda lui Mihail Buciățchi, căpitanul din Sniatin. În același timp a trimis pe Dobeslav Vissoveca, castelanul Belzului, și pe Egidie Suhodolechi, ca să împace pe cei doi Domni, fiindcă avea nevoie de ajutorul lui Ștefan voievod, domnul Moldovei, în contra regelui Ungariei. Însă Ștefan cel Mare n'a primit să se împace, deoarece Radul III cel Frumos «dăduse toate cetățile în mâinile Turcilor»¹. A-proape la fel scrie și Martin Cromer².

Gh. Șincai, care a utilizat aceste izvoare, precizează, că cetatea Dâmbovița n'a fost la București³. Totuși istoricii de mai târziu au crezut, că cetatea Dâmbovița unde a fugit Radul III cel Frumos, după lupta dela Cursul Apei, și de unde a luat Ștefan cel Mare pe soția și fiica celui învins, ar fi Bucureștii⁴. Atâta timp cât documentele din secolul al XV-lea nu erau cunoscute, o asemenea părere putea fi acceptată. Astăzi însă, când se cunosc multe documente din acel secol și se constată, că în afară de scaunul domnesc cu caracter permanent, Târgoviștea, mai erau și alte scaune domnești, cu caracter temporar. identificarea trebuie părăsită fiind greșită.

Radul III cel Frumos, ca și fratele său Vlad II Țepeș, nu arată niciodată, că cetatea Dâmbovița ar fi în București, deși stă foarte des în acel oraș, pe care în documentele sale îl numește întotdeauna «cetatea București și niciodată «cetatea Dâmbovița». Acolo «în cetatea București (оу град Букѹрешн sau in castro Bokoresth)» îl aflăm, în 12 Noemvrie 1463⁵, 30 Mai⁶, 10 Iulie⁷, 12 August⁸ și 28 Octom-

vrie 1464¹, 5 Noemvrie 1465², 15 Ianuarie³ și 11 Iunie 1467⁴, 18 Mai 1468⁵, 17 Ianuarie⁶, 4 Februarie⁷, 28 Iunie⁸ și 25 August 1469⁹, 12 Decemvrie 1471¹⁰, 12 Iunie 1472¹¹ și 16 Septemvrie 1473¹². O singură dată, în 14 Octomvrie 1465, scrie: «în cetatea de scaun București (у настолини град Букѹрешн)»¹³, fapt care a făcut pe unii istorici să stabilească, că abia dela acest Domn¹⁴ Bucureștii sunt scaun domnesc. De fapt Bucureștii sunt scaun domnesc în timpul lui Mircea I cel Bătrân¹⁵ și Vlad II Țepeș¹⁶,

¹ Arh. Stat. Buc., sect. ist., Snagov, I, 3, orig. slov.; P. P. Panaitescu, *Documente*, I, pp. 255—260; Șt. Nicolaescu, *Istoricul orașului București*, pp. 13—15.

² Acad. Rom., Msse., CXXXIV, 12, orig. slov.; P. P. Panaitescu, *Documente*, I, pp. 261—264; Șt. Nicolaescu, *Istoricul orașului București*, pp. 17—18.

³ Arh. Stat. Buc., sect. ist. Cozia, XL, 2, orig. slav.; L. Miletici și I. Agura, *Дело-Романнѣ и тѣхната славянека писимостн*, Sofia 1893, pp. 124—125; P. P. Panaitescu, *Documente*, I, pp. 264—266; Șt. Nicolaescu, *Istoricul orașului București*, pp. 18—19.

⁴ I. Bogdan, *Documente*, I, pp. 327—328; E. Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente*, XV, I, p. 64.

⁵ Muzeul Târgu-Jiului, orig. slov.; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade, documente slavo-române*, Iași, 1906, I, pp. 283—284; Al. Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, 1406—1665, Târgu-Jiului, 1908, p. 18—19; P. P. Panaitescu, *Documente*, I, p. 267.

⁶ Acad. Rom., Msse., CLXX, 3, orig. slav.; P. P. Panaitescu, *Documente*, I, pp. 267—268; Șt. Nicolaescu, *Istoricul orașului București*, pp. 19—20.

⁷ I. Bogdan, *Documente*, I, p. 328; E. Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente*, XV, I, p. 70.

⁸ Arhiv. Stat. Craiova, I, 1, orig. slav.; Arhivele Olteniei, Craiova, 1923, II, pp. 301—302; P. P. Panaitescu, *Documente*, I, p. 269; Șt. Nicolaescu, *Istoricul orașului București*, pp. 20—21.

⁹ I. C. Filitti, *Arhiva Ghl. Gr. Cantacuzino*, București, 1919, p. 16; P. P. Panaitescu, *Documente*, I, p. 270—272.

¹⁰ Acad. Rom., Msse., Fot. 29; P. P. Panaitescu, *Documente*, I, pp. 274—277.

¹¹ Acad. Rom., Msse., 3236, ff. 74—75; P. P. Panaitescu, *Documente*, I, pp. 277—278.

¹² P. P. Panaitescu, *Documente*, I, pp. 281—282.

¹³ Arhiv. Stat. Buc., sect. ist., Cozia, IV netreb., 2, orig. slav.; L. Miletici și I. Agura, pp. 124—125; P. P. Panaitescu, *Documente*, I, pp. 260—261.

¹⁴ Șt. Nicolaescu, *Istoricul orașului București*, p. 7.

¹⁵ Gr. G. Tocilescu, *Bucureștii sau Cetatea Dâmboviței*, pp. 18—20 cu data: «Datum in arce nostra Bukurest, die 20 Iuly, anni a creatione mundi 6060 octavo centesimo quinquagesimo octavo»; I. Pușcariu, *Fragmente istorice despre boerii din Țata Făgărașului*, Sibiu, 1907, IV, pp. 43—45: «Datum in arce . . . 6908»; P. P. Panaitescu, *Documente*, I, pp. 65—67.

Datum in arce nostra Arges, die 20 Iuly, anni a creatore mundi 6908 (1400)», combinând cele două date și punând Argeș în loc de București.

¹⁶ Vezi mai sus, p. 40.

¹ Ibidem.

² Martinus Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum*, Lib. XXVIII, p. 413.

³ Gh. Șincai, *Chronica Românilor și a mai multor neamuri*, ediția II, București, 1886, Tom. II, p. 90.

⁴ Gr. G. Tocilescu, *Bucureștii sau Cetatea Dâmbovița*, p. 22 și *Manual*, p. 215; Gh. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, p. 25; A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ediția II, București, 1914, IV, p. 53; D. Onciul, *Din istoria României*, în Biblioteca Socec, ediția II, București, 1913, p. 52; N. Iorga, *Istoria Românilor*, București, 1937, IV, p. 170 și *Istoria Bucureștilor*, p. 27; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, București, 1937, II, 1, p. 58 și *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă*, p. 36, nota 108 și 37, nota 110.

⁵ Acad. Rom., Msse., CVIII, 26, orig. slav.; P. P. Panaitescu, *Documente*, I, pp. 246—247; Șt. Nicolaescu, *Istoricul orașului București*, pp. 9—10.

⁶ Arh. Stat. Buc., Sect. ist., Cozia, XIV, 1, orig. slav. și *Condica Brâncovenească*, Nr. 266, f. 399, copie slavă; P. P. Panaitescu, *Documente*, pp. 247—248; Șt. Nicolaescu, *Istoricul orașului București*, p. 10.

⁷ Arhiv. Stat. Buc., sect. ist., Tismana, VII, 164, orig. slav.; P. P. Panaitescu, *Documente*, I, pp. 248—253.

⁸ Acad. Rom., Msse., CCI, 1, orig. slav.; D. Caselli, *Cum au fost Bucureștii odinioară*, p. 54; P. P. Panaitescu, *Documente*, I, pp. 253—255; Șt. Nicolaescu, *Istoricul orașului București*, pp. 11—13.

dar cu caracter temporar. Abia după domnia lui Radul III cel Frumos, capătă un caracter permanent din ce în ce mai pronunțat ¹.

Vlad II Țepeș, cu ajutorul Ungurilor, bate pe Basarab III cel Bătrân Laiotă și cucerește cetatea Dâmbovița.

Basarab III cel Bătrân Laiotă, deși ajutat de Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, nu a putut să ia domnia decât în anul 1474, după moartea lui Radul III cel Frumos ², pe la sfârșitul verei. În 4 Septemvrie acel an el întărește mănăstirii Bolintin stăpânirea peste satul Bolintin, moara de pe Neajlov, viile dela Aninoasa și Bucșani la Argeș și peste Țigani ³. Dar el a fost silit să se închine și să se unească cu Turcii. Deaceea, în 25 Ianuarie 1475, Ștefan cel Mare face cunoscut principilor creștini că în lupta dela Podul Înalt a luat parte alături de Turci « și Domnul Țării Muntenesti cu toată puterea lui » ⁴, iar în 20 Iunie comunică solilor săi din Ungaria, că va veni asupra Moldovei sultanul Turcilor « cu toată oastea lui și cu toată oastea Țării Românești (et cum tota potentia terre Valachie) » ⁵. Din aceste cauze a căutat să-l scoată din domnie și s'a înțales cu Matei Corvin, regele Ungariei, ca să pună din nou domn pe Vlad II Țepeș ⁶. Acesta este trimis dela Buda în Transilvania, unde îl găsim în 4 August la Arghiș lângă Cluj ⁷ și în 13 Octomvrie 1475 la Bălcaci comitatul Târnavei Mici ⁸. Însă în acel timp Basarab III cel Bătrân Laiotă, care, în 11 Iulie, întărise Brașovenilor « așezământul vostru cel vechiu, precum a fost și în zilele tatălui domniei mele, Dan voievod și pre cum a fost și pe vremea altor domni bătrâni » ⁹, trăia bine « cu toată țara dom-

nului craiului » ¹. Ceva mai mult, în 10 Ianuarie 1476, Ioan Pongracz, voievodul Transilvaniei, face cunoscut Brașovenilor, « că serenissimul domnul nostru rege are alianță cu Basarab, voievodul Țării Românești, și voi veți căuta să țineți pacea cu acel Basarab » ². Dar participarea lui Basarab III cel Bătrân, Laiotă în acel an, la noul atac al Turcilor în contra Moldovei ³, convinge pe Matei Corvin, regele Ungariei, de ne-sinceritatea lui. Deaceea, în 22 Iulie, vine pe la Oradea Mare o armată, condusă de Ștefan Bathori, și în care aflăm nu numai pe Vlad II Țepeș, fostul domn, și un nou pretendent Basarab cel Mic ⁴. Această armată stă de pază în sud-estul Transilvaniei, ca nu cumva Turcii să treacă din Moldova în Ungaria. În 6 Septemvrie Matei Corvin dă ordin Sașilor din Transilvania să ajute expediția lui Ștefan Bathori, care urmează a trece în Țara-Românească (ad partes regni nostri transalpinas transire) ⁵. Brașovenii caută să profite de situația în care se afla Vlad II Țepeș și obțin un nou privilegiu comercial. În 7 Octomvrie 1476, « în marea cetate Brașov (ay велики град Брашов) », Vlad voievod dă județului și celor doisprezece pârgari « din marea cetate a Brașovului, și tuturor prietenilor mei celor buni din toată Țara Bârsei », « ca să le fie lor după vechiul așezământ, cum a fost și în zilele de mai nainte, încă din vremea marelui Mircea voievod și până în zilele părintelui doamniei mele, ale marelui Vlad voievod și apoi și în zilele domniei mele ». « De acum înainte scala ⁶, ce au fost, să nu mai fie nicăeri în țara domniei mele, ci să fie slobod și volnic fiecăru om să facă negoț și să cumpere și să vânză fără scală ». « Și iarăși cu privire la vamă lor, cum a fost așezământul cel vechin și (cum a fost) în zilele domniei mele de mai nainte, tot așa să fie și acum și de-acum înainte, fie prin târgurile din țara domniei mele, fie sub vămile de plaiuri: să plătească vamă dreaptă, cum au plătit dela început și în zilele domniei mele; iar vămii mai mari niminea să nu îndrăznească a le pune sau a-i băntui, nici părcălabii de orașe, nici vornicii, nici vameșii dela orașe, nici vameșii ce sânt la vămile plaiurilor, nici la Dunăre, nici altcineva dintre dregătorii sau slugile domniei mele » ⁷.

¹ Arhiv. Stat. Buc., sect. ist., orig. slav. (1474—1660); Acad. Rom., Msse., orig. slav. (1474—1660); J. Venelin, pp. 111—337; L. Miletici și I. Agura, pp. 126; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, I, pp. 285—357 și VI, pp. 52—219; Al. Ștefulescu *Documente slavo-române privitoare la Gâj*, pp. 20—570.

² « Eodem (6982—1474) obiit Radul Ugrovlachorum Voyvoda » (N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria Românilor*, București, 1901, III, p. 2).

³ Arhiv. Stat. Buc., Mihai-Vodă, VIII, 70, rez.; I. Brezoianu, *Vechile instituții ale României*, București, 1882, I, p. 238; *Revista istorică română*, București, 1937, VII, p. 333; P. P. Panaitescu, *Documente*, I, p. 285.

⁴ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, 1913, II, pp. 319—323.

⁵ *Ibidem*, pp. 324—327.

⁶ C. Esarcu, *Ștefan cel Mare. Documente descoperite în Arhivele Veneției*, București, 1874, pp. 63—67; E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, București, 1894, VIII, pp. 23—25; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, pp. 344—345 și 349.

⁷ I. Bogdan, *Documente*, I, pp. 322—323; E. Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente*, XV, 1, pp. 84—85.

⁸ *Ibidem*, p. 323; *Ibidem*, p. 86.

⁹ I. Bogdan, *Documente*, I, pp. 118—119; Gr. G. Tocilescu, 534 *documente slavo-române*, pp. 87—88.

¹ *Ibidem*, pp. 125—126; *Ibidem*, p. 93.

² E. Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente*, XV, 1, pp. 86—87.

³ I. Bogdan, *Cronice inedite*, pp. 41—42 și 55—56, *Vechile cronici moldovenești până la Urechidă*, pp. 146, 176, 196 și 226, *Letopiseșul lui Azarie*, pp. 149 și 184 și *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, pp. 344—348.

⁴ E. Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 93.

⁵ *Ibidem*, p. 94.

⁶ Vama.

⁷ I. Bogdan, *Documente*, I, pp. 95—97; Gr. G. Tocilescu, 534 *documente slavo-române*, pp. 95—97.

Basarab III cel Bătrân Laiotă, cunoscând intențiile dușmanilor săi, a strâns o armată destul de puternică cu care voia să reziste. Însă Vlad II Țepeș și Ștefan Bathori izbutesc a trece munții Carpați, pe la Brașov, îl înving și-l alungă din domnie. Într-o scrisoare din 1476, fără lună și zi, Matei Corvin, regele Ungariei, scrie Papei Sixt IV: « După fuga rușinoasă a Sultanului Turcilor din Moldova, o armată a mea, pe care o aveam împotriva însuș Sultanului Turcilor, mai înainte de a veni voievodu' Moldovei, a năvălit asupra lui Basarab, voievodul Țării-Românești, care avea armată turcească și mulți ostași străini, în număr ca de 18.000 oameni, pregătiți de luptă, pe cari însăș Basarab îi strânsese atât din imperiul turcesc, cât și din Bulgaria. Și, după ce însuș Basarab a fugit, armata lui a fost împrăștiată asemenea de a mea, încât puțini au putut scăpa, cari au fost uciși sau luați prizonieri. Care Basarab, după fuga lui și înfrângerea a lor săi, s'a închis într-o cetate a sa, care era în țară mai întărită cu meșteșug și de natură (in quandam arcem suam, qua in regno illo et arte et natura munitior erat). Simțând însă că-l urmăresc cu inverșiumnare căpitanii mei, neîncercându-se în acea cetate și lăsând garnizoana în ea, a fugit pe ascuns din ea și a trecut la Turci. Armata mea, care era cam de 60.000 oameni, a împresurat îndată acea cetate și în puține zile a luat-o (absque ulla cunctatione arcem ipsam obsidione cunxit et paucis admodum diebus eam obtinuit). Și, astfel, bătând pe Basarab, a pus stăpânire pe acea țară, prin care Turcii aveau drum slobod în Moldova și Drăculea, căpitanul meu, bărbat întru toate dușman Turcilor și tare războinic, din voința și dispozițiunea mea a fost primit voievod de locuitorii acelei țări cu solemnități obișnuită »¹. Într-o altă scrisoare, din 4 Decembrie același an, către legatul din Agria, Matei Corvin scrie: « Deoarece Basarab, voievodul Țării-Românești, care, având o mare oaste dela Sultanul Turcilor se pregătea în contra noastră, a fost alungat mai înainte de a se uni Moldoveanul cu acei (ostași ai mei). Pe lângă acestea, cetatea care este cea mai puternică a acelei țări (castrum quod illius terrae fortissimum est) a fost asediată în timp de două săptămâni (duabus septimanis) și cucerită cu forță de ai noștri și deja acea țară se află în stăpânirea noastră »². Giustiniano Cavitello arată, că cetatea avea întărituri, multe arme și munițiuni, o mulțime de corturi foarte frumoase, în care stăteau ostașii turci și ai lui Basarab, mulți călăreți și un mare număr de cămile³. Dar nici el nu arată numele

cetății. Totuș, pe baza altor documente, se poate stabili, că luptele, cucerirea cetății și fuga lui Basarab III cel Bătrân Laiotă la Turci, au avut loc în regiunea Bran-Târgoviște și mai înainte de 7 Noembrie 1476. La acea dată Vlad II Țepeș scrie « din Târgoviște (с Тръговици) », « credincioșilor și bunilor, dulcilor și cinstiților prietini ai doamnei mele, județului și pârgarilor din Brașov » făcându-le cunoscut, « că am răstornat pe vrăjmașul nostru Laiotă și a fugit la Turci, (како нашего вражмана Лакта развалихмо и побѣгъ ет с Търчи) »⁴. Pe acea vreme cetatea cea mai puternică, după cum am văzut, era cetatea Dâmbovița dintre Câmpulung și Târgoviște, scaun domnesc în timpul celei de a doua domnie a lui Vlad II Țepeș (1456 — 1462) și Radul III cel Frumos (1462 — 1474)². Deci acolo a căutat să reziste Basarab III cel Bătrân Laiotă și de acolo a fugit la Turci, probabil de teama să nu-i taie Ștefan cel Mare retragerea spre Dunăre. Faptul, că la 7 Noembrie Basarab III cel Bătrân Laiotă fusese învins și deja fugise la Turci, înlătură părerea acelora, cari mai cred încă³ că cetatea cea foarte puternică era în București și de acolo ar fi fugit domnul învins la Turci. Armata ungurească, la acea dată, înaintase numai până la Târgoviște. De aici pleacă la 9 sau 10 Noembrie. În 11 Noembrie, comitele Ștefan Bathori, judecătorul curții maiestății regale și căpitan suprem al trupelor regale din Țara Românească, scrie Sibienilor « din castrele oștirilor regale de lângă București (ex castris gencium regalium prope ipsam Bokoyschya) », comunicându-le, « că prin ajutorul lui Dumnezeu am alungat pe perfidul Basarab din Țara Românească și deja cea mai mare parte a țării este la noi, fiindcă toți boierii sunt cu noi, afară de doi, cari de asemenea vor veni în scurt timp. Și astfel, fiind înălțat un bun castel în Târgoviște (erecto uno bono castello in Thergavischya), ne-am îndreptat către București (ad Bokoryschya divertimus), în apropierea căruia suntem (cui in propinquo sumus) »⁴. În 17 Noembrie, Crăstian părcălabul din Târgoviște scrie, din Târgoviște, Brașovenilor, că « cetatea București a fost cucerită în ziua de Sâmbătă cea mai apropiată », adică în 16, Noembrie (castrum Bocoehst lucratus in die Sa-

¹ I. Bogdan, Documente, I, pp. 97—98; Gr. G. Tocilescu, 534 Documente slavo-române, p. 97.

² Vezi mai sus, p. 42.

³ Gr. G. Tocilescu, Bucureștii sau Cetatea Dâmboviței, p. 23 și Manual, p. 227; I. Bogdan, Vlad Țepeș, București, 1896, p. 35; N. Iorga, Istoria lui Ștefan cel Mare, București 1904, p. 185, Istoria Românilor, IV, p. 192 și Istoria Bucureștilor, p. 29; D. Caselli, Cum au fost Bucureștii odinioară, pp. 21—23 și O luptă în jurul Bucureștilor la 1476, în Gazeta Municipală, an. V, Nr. 242 din 20 Sept. 1936, pp. 1—2.

⁴ E. Hurmuzaki-N. Iorga, Documente, XV, I, p. 95.

¹ C. Esarcu, Ștefan cel Mare, p. 80.

² Monumenta Hungariae historica, Acta externa, Budapest 1877, V, p. 335.

³ N. Iorga, Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor, București, 1897, III, pp. 101—102.

bathi proximi (16 novembris) ». « *Deaceea vă rog pe domniile voastre, ca să lăudați pe Dumnezeu atotputernic cât voiți, cu instrumente și cu cântece și cu clopote, precum am făcut și noi, în țara noastră, care este ca și a voastră. Și să știți, domnia voastră, că domnii și boierii întregii țări s'au supus domnului Ladislau voievod »*¹. Tot atunci scrie și Vlad II Țepeș Brașovenilor: « *cu voiea lui Dumnezeu mi s'a închinat toată Țara Românească și toți boierii »*².

Faptul, că cetatea București a fost cucerită în 16 Noemvrie și în mai puțin de cinci zile sunt noi dovezi, cari fac imposibilă identificarea ei, cu acea cetate foarte puternică, întărită cu meșteșug și de natură, din care fugise Basarab III cel Bătrân Laiotă și fusese cucerită după un asediu de două săptămâni, înainte de 7 Noemvrie 1476. Deaceea se poate preciza, că Vlad II Țepeș și Ștefan Bathory au cucerit două cetăți: Cetatea Dâmbovița din județul Dâmbovița mai înainte de 7 Noemvrie și cetatea București în 16 Noemvrie.

Din scrisoarea lui Matei Corvin, regele Ungariei, din 4 Decemvrie 1476, către legatul din Agria, citată mai sus³, se vede, că la restabilirea pe tron a lui Vlad II Țepeș a luat parte și Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, care însă a sosit abia după ce acțiunea de restabilire pe tron fusese terminată de armata ungurească. Totuș precizează, că « *Moldoveanul* » a luat contact cu ostașii regelui Ungariei. Nu credem însă ca Ștefan cel Mare să se fi mărginit la un asemenea rol. Cronicarul polon Ioan Długosz scrie, că « *regele Matei pe Vladislav Dracula, voievodul Țării Românești, pe care l-a ținut aproape 12 ani pe lângă el, unindu-se oștile cu ale lui Ștefan, voievodul Moldovei, iarăși l-au pus domn în Țara Românească* »⁴. Aceasta dovedește, că Ștefan cel Mare a jucat un rol însemnat în restabilirea în domnie a lui Vlad II Țepeș. Putem chiar preciza, că a jucat un rol principal. În 8 Mai 1478, Ștefan cel Mare comunică senatului venețian prin solul său Ioan Țambalac: « *Eu cerusem, ca voievodul Basaraba să fie alungat din cealaltă Țară Românească și să fie pus acolo un alt domn creștin, anume Drăculea, cu care să ne putem înțelege împreună. Am înduplecat chiar la acest lucru pe Măria Sa craiul unguresc, ca să îngrijească și el, din partea sa, ca Vlad Drăculea să ajungă domn. Și înduplecându-se în sfârșit, el a trimis să-mi spuie, ca să-mi adun oastea și să merg să pun pe numitul domn în Țara-Românească. Și astfel repede am făcut și am mers, eu dintr-o parte și căpitanul Craiului dintr'alta și ne-am unit*

și am pus în domnie pe zisul Drăculea. Isprăvind aceasta, el m'a rugat să-i las, pentru paza lui, oameni de-ai noștri, fiindcă în Români nu se prea încredea; și i-am lăsat 200 de oameni dintre curtenii mei. Și făcând aceasta am plecat »¹. Din această expunere să vede, că Ștefan cel Mare vine din Moldova pe la Focșani, în timp ce Ștefan Bathori, căpitanul armatei ardelenesti, se cobora pe la Bran. El a căutat să-i taie retragerea lui Basarab III cel Bătrân Laiotă la Dunăre. Deaceea acela n'a rezistat mult în prima ciocnire cu armata ungurească în regiunea Bran-Câmpulung, iar din Cetatea Dâmbovița se retrage mai înainte de a începe asediul, lăsând armata să-i țină pe loc pe acei dușmani, iar el se duce să ceară ajutor dela Turci, spre a respinge atacul Domnului Moldovei și apoi și pe acela al căpitanului ungur. Planul a fost bine alcătuit, dar n'a putut fi executat la timp.

Faptul că Matei Corvin, regele Ungariei, în scrisorile sale mai sus citate, menționează numai cucerirea unei cetăți foarte întărită, adică a Cetății Dâmbovița, și nu face nicio mențiune de cucerirea Cetății București, dovedește, că acolo s'au întâlnit armata lui Ștefan Bathori și Vlad Țepeș cu armata lui Ștefan cel Mare. Nu voia, ca gloria armatei sale să fie întunecată de prezența lui Ștefan cel Mare și a armatei moldovenești. Cele întâmplare după victoria lui Ștefan cel Mare la Podul Inalt în contra Turcilor la 10 Ianuarie 1475 îl fac să fie mai prudent².

Dar Cetatea București n'a opus nicio rezistență. Deaceea nu se face nicio mențiune în Letopisețul dela Bistrița și Analele Putnene despre această expediție a lui Ștefan cel Mare în Țara-Românească din Noemvrie 1476, mai ales că după plecarea lui: « *Numaidecât necredinciosul Basaraba se întoarse și-l găsi singur și-l omori; și împreună cu el fură omoriți toți oamenii mei* », spune Ștefan cel Mare, « *afară de zece* »³. Acestea s'au petrecut mai înainte de 10 Ianuarie 1477⁴.

¹ C. Esarcu, *Ștefan cel Mare*, pp. 64—65; E. Hurmuzaki, *Documente*, VIII, pp. 23—25; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, pp. 344—345 și 349.

² După lupta dela Podul Inalt din 10 Ianuarie 1475, Matei Corvin, regele Ungariei, scrie Papei, împăratului german și altor regi, că acea victorie a fost câștigată « *de trupele sale, al căror comandant era Ștefan, domnul Moldovei, atribuindu și, cu obișnuita vanitate, meritele altora* », după cum scriu cronicarii poloni (Długosz, *Historiae*, II, p. 527; M. Miechowski, *Faptele lui Ștefan cel Mare*, în B. P. Hașdeu, *Arhiva Istorică*, I, 2, p. 36). Bonfinius, cronicarul lui Matei Corvin, « *au tăcut* » pentru că Ștefan cel Mare « *au întrecut cu vitejia, nu numai pe Matiaș craiul, ci pe Ioan Huniad, tatăl lui Matiaș* » (Gh. Sincai, *Chronica Românilor*, II, p. 96).

³ C. Esarcu, *Ștefan cel Mare*, pp. 64—65; E. Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 24; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 345 și 349.

⁴ *Ibidem*.

¹ *Ibidem*.

² I. Bogdan, *Documente*, I, p. 98; Gr. G. Tocilescu, 534 *documente slavo-române*, pp. 97—98.

³ *Vezi mai sus*, p. 44.

⁴ Ioan Długosz, *Historiae*, II, Lib. XIII, p. 551.

Cetatea Dâmbovița în secolul al XVI-lea. Rezidirea ei de Mihai II Viteazul. Luptele cu Turcii în Septembrie 1595.

La începutul secolului al XVI-lea Cetatea Dâmbovița este menționată de analele și cronicile moldovenești cu ocaziunea morții Doamnei Maria a lui Radul III cel Frumos. « În anul 7008 (= 1500) luna lui Mai în 11, Lunia », scrie Letopisețul dela Bistrița, « răposă roaba lui Dumnezeu Maria Despina, doamna domnului Radului voievod, domnul Țării-Românești, care fusese adusă de Ștefan voievod, când a fost luat cetatea Dâmbovița (ДѢМБОВИЦОКЪ ГРАДЪ) și au îngropat-o cu cinste în mănăstirea sa dela Putna; vecinica ei pomenire »¹.

După această dată Cetatea Dâmbovița nu mai este citată în cronici și în documente. Probabil că a fost dărâmată cu ocaziunea luptelor dintre Basarab III cel Bătrân Laiotă și Vlad II Țepeș și n'a mai fost reparată de domnii următori. În luptele pe care le-a avut cu Turcii și cu Vladislav III în 1522—1525, Radul V dela Afumați citează numai: cetatea București (ГРѢДЪ БУКРЕЩИ), cetatea Târgoviște (ГРѢДЪ ТЪРГОВИЩЕ) și cetatea Poenari (ПОЕНАРИ ГРѢДЪ)², deși în cursul atâtor lupte a trecut de mai multe ori pe valea râului Dâmbovița dintre Câmpulung și Târgoviște. Deasemenea, călătorii cari trec pe acea vale, menționează numai cetatea lui Negru-Vodă³.

Cetatea Dâmbovița a fost dărâmată, dar vama Dâmbovița a rămas. În jurământul de credință către Ludovic II, regele Ungariei și privilegiul comercial ce acordă Brașovenilor și Țării Bârsei, Basarab V Neagoe voievod, în 17 Martie 1517, scrie « si să plătească » vama « precum ei au plătit și în timpul altor domnitori, foști mai înainte de noi, iar domnia mea altă vamă nouă lor să nu le punem și altă lege lor să nu le rânduim, ci să neguțătorească unde este scaunul domniei mele în Târgoviște și în Câmpulung și în Târgșor ». « Dară să tocmească cu bucata și ridicata cu oamenii domniei mele,

iar prin alte orașe să nu fie slobozi să umble cu marfă nicăeri ». Această restricție provine din cauză că Brașovenii nu aprobaseră, ca negătătorii români să facă comerț, nu numai în Brașov, ci și « prin țara înălțimei craiului pretutindeni și la Oradea și la Cluj și la Timișoara, și în Râjnov, și în Țara Bârsei », cum ceruse domnul Țării-Românești². În orice caz, Brașovenii și cei din Țara Bârsei, mergând cu mărfurile lor până la Târgșor, trebuiau să plătească vamă și la Dâmbovița, așa cum plătiseră în secolul precedent. De acolo dela Dâmbovița se aduc, în 1541, în Brașov « căutători de aur (auri questores (uti nominant) ex Dombawycza) »³, de sigur dela mina de aur dela Gemenea din apropiere⁴.

Către sfârșitul secolului al XVI-lea bătrâna Cetate Dâmbovița, după cum arată tradiția populară⁵, este rezidită, după lupta dela Călugăreni, de Mihai II Viteazul.

Baldazar Walther, care în 1597 a fost la curtea domnească din Târgoviște, scrie că în 1595, după lupta dela Călugăreni, din 13 23 August, Mihai II Viteazul s'a retras în 14 24 August la râul Argeș și la 15/25 August la Văcărești, lângă București. În 16/26 August pleacă spre Târgoviște, unde ajunge la 17 27 August. Aici se oprește câteva zile (dies aliquot haeret), punând străji în toate părțile⁶. Dar se retrage și din această cetate spre munți dealungul râului Dâmbovița⁷, căci Turcii pleacă din București la 25—26 August⁸. Orășenii fug. Dar inamicii înaintează încet de teamă să nu cadă în curse și alte pericole⁹. Trebuie să fi întâmpinat multă

¹ I. Bogdan, *Cronici inedite*, pp. 47—48 și 62. Data 1500, Mai 11 se afla și în Letopisețul lui Azarie (I. Bogdan, *Letopisețul lui Azarie*, pp. 151 și 186). În Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă este greșit Martie 11 (Simion Dascălu, *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă (1359—1515)*, ed. C. Giurescu, p. 85; Grigorie Ureche Vornicu și Simion Dascălu, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. C. C. Giurescu, ed. III, p. 57).

² Gr. G. Tocilescu, *Biserica episcopală a mănăstirii Curtea-de-Argeș*, București, 1886, p. 46; N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, București, 1905, I, pp. 148—149; Șt. Nicolaescu, *Documente istorice cu privire la Radul dela Afumați sau Radul-Vodă cel Viteaz, 1522—1529*, București, 1909, pp. 6—7.

³ Iacob Bongars în 1585 (E. Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente, privitoare la istoria Românilor*, București, 1900, XI, p. 191).

⁴ I. Bogdan, *Documente și registre privitoare la relațiile Țării Rumânești cu Brașovul și Ungaria în sec. XV și XVI*, București, 1902, pp. 151—152; Gr. G. Tocilescu, *534 documente slavo-române*, pp. 261—264.

⁵ *Ibidem*, pp. 80—82, unde este atribuit greșit lui Basarab III cel Bătrân Laiotă; *Ibidem*, pp. 256—258.

⁶ G. O. Teusch, *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, II, p. 646.

⁷ *Vezi mai sus*, pp. 25—26.

⁸ *Idem*, pp. 27—28.

⁹ Baldassar Walther, *Brevis et vera descriptio rerum ab illust. ampliss. et fortiss. militiae contra patriae suae rei. pub. christianae hostes duce ac dn. dn. Ion Michaelē Moldaviae, Transsalpinae sive Walachiae palatino gestarum. In eiusdem aula Tervisana fideliter collecta*, Gorlic, 1599, in A. Papiu Ilarian, *Tesauru de monumente istorice*, București, 1862, I, pp. 4, 29—31. În alt izvor se spune, că a stat patru zile (illinc natour diebus exactis) (Claudiu Isopescu, *Alcuni documenti inediti della fine del cinquecento, secundo serie*, in *Diplomatarium Italicum*, Roma, 1925, I, p. 431).

⁷ Baldassar Walther, p. 31.

⁸ Dr. A. Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan Pașa din 1595*, în *Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii istorice*, seria III, București, 1925, IV, p. 140 și extras, p. 76.

⁹ Baldassar Walther, p. 31.

rezistență, căci abia la 12 Septembrie Sinan Pașa și Hasan Pașa se apropie de Târgoviște cu trupele ¹.

Retrăgându-se dela Târgoviște, Mihai II Viteazul s'a oprit « la un miliar dela poalele munților, lângă râul Dâmbovița (ad montium radices unum milliare juxta Dembowicem fluvium) » și « la patru miliare de cetate (Târgoviște) (quatuor a ciuitate milliaria) », unde așteaptă ajutoare ² dela Sigismund Bathori, principele Ardealului. Locul unde s'a oprit, la un miliar sau 7,420 km ³ depărtare de poalele munților și patru miliare sau 29,680 km ⁴ depărtare de Târgoviște, lângă râul Dâmbovița, este exact Cetatea Dâmbovița, ale cărui ruine se află astăzi aproape în dreptul km 30 ⁵. În timpul cât a stat acolo « peste opt zile (ultra octiduum commoratur) » ⁶, a rezidit cetatea ⁷ și a pus înaintea ei trupa de apărare până la 3 leghe ⁸ departe de Târgoviște ⁹, adică până dincoace de Gheboeni. Prin dese incursiuni ia prăzi și prizonieri, dela cari află planurile dușmanilor ¹⁰. Acolo îl aflăm în 12 Septembrie 1595, când ex castris ad Dembovizam » scrie castelanului polon din Liov, comandantul armatei de câmp, căruia îi comunică știri despre luptele sale cu Turcii. « Să se știe astfel », scrie Mihail II Voevod, « că noi ne-am luptat cu Turcii, cu trei săptămâni mai înainte în țara noastră la Călugăreni, în care luptă blândul Dumnezeu strașnic ne-a fost binevoitor nouă creștinilor. Au fost uciși, între primii, trei Pași și alți mulți Ciauși, din cari câțiva chiar au fost prinși vii. Însă dela prizonierii recentii am aflat că în această luptă au fost uciși 7.000 Turci; ceilalți, între cari însuș Sinan Pașa, cu sufletele îngrozite, se pregăteau să se retragă către Dunăre. Însă noi înșine i-am lăsat calea liberă în țara noastră și aceasta din acea cauză, fiindcă în acel timp, pe lângă că moralul armatei a fost micșorat, Turcii aveau intențiunea, ca să se îndrepte către București. Și astfel deja trupele acelora astfel s'au divizat: cu Ferhart

Pașa sunt 10.000 în București, fiind astfel ocupați cu construirea unei cetăți acolo, iar cu Sinan Pașa și Hasan Pașa sunt aproape 30.000, cari astăzi s'au apropiat de Târgoviște (qui hodierna die ad Targouistum applicarunt). În toată armata, care nu trece de 40.000, dacă sunt 12.000 luptători, căci știm sigur, că ienicerii abia sunt 1200, între cari sunt numărați chiar și cruzii agemoglani ¹. Și sigur, chiar înainte de sosirea Turcilor la Târgoviște », în 11 Septembrie ², « au fost aduși la noi patru căpitani, între cari unul era ciauș înșămnat ³, cari au fost siliți cu cazne și cercetați, ce este, din ce pricină Sinan Pașa și ceilalți au atacat cu o armată așa de mică ținuturile noastre. Unul câte unul au răspuns la fel. Astfel trupele până acum ar fi fost puține ⁴, deoarece se spera în ajutorul viitor al Hanului Tătarilor, căruia i s'ar fi poruncit în mod serios de Sultanul Turcilor. Dar acela până acum a lipsit. Aceste fapte l-au turburat foarte mult pe Sinan Pașa. Adesea ori a cerut ajutor dela Marele Sultan, dar nu i s'a trimis, căci marea armată, care îi era necesară lui, a fost trimisă în contra Perșilor, cari atacă foarte bine. Încă o armată mare a fost trimisă în contra Frâncilor, cari au nimicit forțe mari ale aceluia pe mare. Acestea, pe care le avem ca sigure, le comunicăm domniei voastre și cerem cu multă stăruință, ca ele să fie ținute în seamă cu tot sufletul său și să ne procure, nouă creștinilor, cât mai curând cele necesare, căci niciodată perfidul dușman nu va putea fi gonit mai ușor din aceste hotare decât în acest timp, dacă ar voi să ne ajute pe noi acum cu trupe auxiliare. Eu de sigur, deși ași avea puțința să atac din nou mult pe dușmani, totuș socotesc necesar a aștepta ajutorul celorlalți creștini. Iarăș și iarăș cerem cu toată stăruința, ca să vă dați milă de chestiunile creștinilor și să fie stins focul, care arde păretele din apropiere, mai înainte ca să nu ne atingă pe noi. Aceasta însă cerem înainte de toate, dacă ați hotărât, să ne dați nouă cele necesare, ca să dăm știri mai sigure despre această chestiune și de voința domniilor voastre nu avem nicio îndoială » ⁵.

Scrisoarea a trimis-o în aceeași zi, printr'un curier polon, Rodislav, care ajunge în lagărul dela

¹ C. Isopescu, *Alcuni documente inedite*, în *Diplomatarium italicum*, I, p. 430.

² Baldassar Walther, p. 31. N. Istvanfi scrie greșit că 4000 pași sunt dela Târgoviște la vechea cetate a lui Negru Vodă (N. Istvanfi, *Pannoni historiarum de rebus ungaricis*, Coloniae Agrippinae, 1622, p. 670).

³ Un miliar german are 7.420 km (Minerva, *Enciclopedia Română*, Cluj, 1930, p. 679).

⁴ Col. A. Culici, *Campania militară din 1595, Călugăreni, Târgoviște, Giurgiu, București*, 1939, p. 24 pune 30 km., prin aproximație probabil.

⁵ Vezi mai sus, p. 25.

⁶ Baldassar Walther, p. 31.

⁷ Vezi mai sus, p. 27.

⁸ O leghe are 4.000 m.

⁹ A. Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan Pașa*, p. 140, extras 76.

¹⁰ Baldassar Walther, p. 31.

¹ C. Isopescu, *Alcuni documente inedite*, în *Diplomatarium italicum*, I, pp. 429—430.

² *Ibidem*, p. 431.

³ A fost prins de țărani într'o vie: « ex Czauisij qui 11 Septembris dum in vineia quadam carperet unam a rustius captus » (*Ibidem*, p. 431).

⁴ După știrile date de curierul polon, care a fost în lagărul lui Mihai II Viteazul la Cetatea Dâmbovița, ar fi fost până la 140.000 (ad centum quadraginta millia) (*Ibidem*).

⁵ *Ibidem*, pp. 429—430.

Țuțora în 15 Septemvrie¹. După informațiile date de acest curier, Mihai II Viteazul avea atunci o armată alcătuită din 350 Cazaci pedestri, tot atâția călăreți Poloni, 700 Români trimiși în ajutor, 1000 de curteni și alți ajutători, țărani și trupe auxiliare,

Fig. 7. — Valea Dâmboviței, unde se află Cetățuia lui Negru-Vodă

trimise de Principele Transilvaniei, în total până la 25.000². Turcii aveau intenția a ridica trei cetăți în Țara-Românească și tot atâtea în Moldova și a le întări cu trupe³.

După 16 Septemvrie se știa sigur (certo) în lagărul polon dela Țuțora, că Domnul Țării-Românești și-a așezat tabăra între munți (inter montes castra metasse)⁴.

Fig. 8. — Schitul Negru-Vodă, Cetățuia

Baldasar Walther precizează, că Mihai II Viteazul « se mai retrase încă două miliarie mai departe, mai la gura munților, unde se văd ruinele cetății Negru-Vodă, numită în latinește Apa Neagră⁵, cetate care odinioară era întărită și de mult timp dărămată de

Turci »¹ Fig. 7, 8, 9 și 10. Această cetate se află exact la două miliarie sau 15 km², depărtare de Cetatea Dâmbovița. Acolo, în acel vechiu și admirabil post de observație și rezistență și nu la Stoenești, cum se crede³, a stat Mihai II Viteazul, după cum mai dove-

Fig. 9. — Schitul Negru-Vodă, Cetățuia

dește chipul său călare, cu hlamida în vânt, necunoscut până acum, săpat de vreun ostaș în peretele din partea de nord a stâncii, pe care se află schitul și ruinele cetății și care ne-a fost arătat de ieromonahul Pimen Bărbierul, starețul schitului Negru-Vodă Cetățuia, cu ocaziunea unei excursiuni făcută în toamna anului 1943 cu elevii clasei a IV-a ai liceului « Enăchiță Văcărescu » din Târgoviște⁴. Fig. 11.

Tot acolo îl arată, că a stat, tradiția populară. Deaceia pe un vârf de stâncă, ce se află în fața

Fig. 10. — Vârf de munte lângă schit

schitului, s'a ridicat o cruce și dedesubt s'a pus o placă de marmoră albă cu inscripția: « Memoria

¹ « ...duo milliaria remotius in montium quasi fauces, ubi munitae olim arcis Negrawoda, latine nigra aqua dictae et a Turcis olim demolitae apparent rudera, se recipit (Baldassar Walther, p. 31).

² Col. A. Culici, *Campania militară din 1595*, p. 24. Exact 14,840 km.

³ N. Bălcescu, *Românii sub Mihai Voievod Viteazul*, p. 103; N. Iorga, *Istoria Românilor*, București, 1937, V, p. 305.

⁴ Inedit.

¹ *Ibidem*, p. 430.

² *Ibidem*, p. 431 « numerus ad 25 millia ».

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 432.

⁵ Baldassar Walther confundă numele Vodă (voievod) cu cuvântul slav вода (= apă).

marelui voivod, învingătorul dela Călugărești, apărătorul creștinătății, domnitorul Mihai Viteazul, care în vremuri grele s'a adăpostit între aceste stânci, în sfânta cetate a lui Negru-Vodă, în anul 1595, August—Octomvrie. Preotul Gheorghe Moisescu

Fig. 11. — Mihai II Viteazul în stânca schitului Negru Vodă, Cetățuia (schiță comunicată de autor)

din Câmpulung, restauratorul schitului Cetățuia. 1920, Iunie 20. C. Pasic »¹ Fig. 12 și 13. Trupele sale însă erau așezate în defileul munților dela cetatea Dâmbovița până la satul Stoenesti.

Însă Mihai II Viteazul, după cum am văzut², s'a dus la cetățuia lui Negru-Vodă abia după 12 Septembrie 1595.

Sinan Pașa, după ce se ocupă câțva timp cu întărirea Târgoviștei, lăsă aici o garnizoană sub conducerea lui Ali Bei și 1.500 oameni, ca să termine fortificarea orașului, iar el pleacă mai departe cu toată oastea sa în urmărirea lui Mihai II Viteazul³. Planul lui era să-l bată, să treacă în Ardeal și să se unească cu armata turcească, pe care fiul său Mahomed Pașa o conducea în Ungaria⁴. El înaintază pe drumul din partea dreaptă a râului Dâmbovița: Dragomirești, Mănești, Căprioru, Tătărani, Dragodănești, Aninoșani, jefuind și arzând satele pe unde trecea, după cum arată un document al lui Oprea Gh. Huiu din comuna Dragodănești, județul Dâmbovița⁵. De pe o înălțime, nu departe de strâmtoarea în care se afla Mihai II Viteazul, Sinan Pașa a putut vedea numai trupele lăsate la

Cetatea Dâmbovița, spre a apăra intrarea în munți nu și tabăra dela cetatea lui Negru-Vodă, care era foarte bine ascunsă de înălțimile muntoase. Fig. 7. «Se mira Sinan, că Românii nu fug la vederea armatei sale, ci stau să se lupte »¹. Deaceia n'a îndrăsnit,

Fig. 12. — Crucea dela Schitul Negru-Vodă, Cetățuia

să pătrundă în munți. Dar și Mihai II Viteazul s'a ferit să-i angajeze pe Turci într-o luptă mare, căci unii ostași, mai ales Moldovenii, îl părăsesc², și se mulțumește a-i hârțui, a le tăia căile de comunicație și a le împiedeca aprovizionările. Uneori îi atrăgea pe Turci în curse și-i nimicea, iar alteori îi

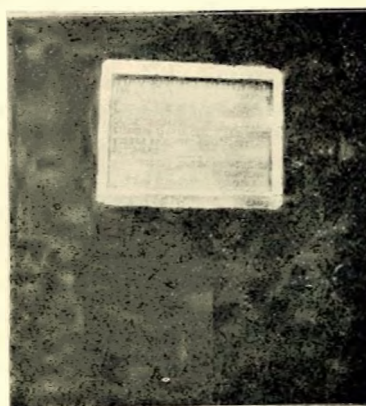

Fig. 13. — Inscripția de sub cruce

ataca chiar în tabăra lor³, unde ostașii săi fac dese incursiuni și « se întorc cu prăzi bogate, mulți

¹ Idem.

² Vezi mai sus, pp. 47—48.

³ N. Isthvanfi, *Historiarum de rebus ungaricis*, Viena, 1758, p. 412; I. Ch. Engel, IV, p. 238.

⁴ K. A. Fessler, *Geschichte der Ungarn*, Leipzig, 1815, VII, p. 360; I. Ch. Engel, IV, p. 238.

⁵ M. G. Regleanu, *O condică de moșteni dâmbovițeni: Dragodănești, Căndești și Aninoșani*, în *Revista Arhivelor*, București, 1942, V, 1, p. 115—117.

¹ *Conspectus historiae Valachiae auxilio cum divino ab anno reparatae salutis 1595*, în I. Ch. Engel, IV, p. 107 și N. Bălcescu, *Românii sub Mihai Viteazul*, p. 103.

² Baldassar Walther, p. 32.

³ *Conspectus historiae Valachicae*, în I. Ch. Engel, IV, p. 107; M. Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours*, traduite de l'allemand sur la deuxième édition par M. Dochez, Paris, 1844, II, p. 190; N. Bălcescu, p. 103.

dușmani, cai nenumărați și multe cămile »¹. Într-o asemenea incursiune, făcută mai înainte de 1 Octomvrie 1595, au fost omorâți 300 de Turci². « Astfel acest om războinic nici acum nu s'a descurajat prin fuga unor ostași nestatornici sau că va fi zdrobit de numărul cel mare al dușmanilor »³, ci printr'un războiu parțial a obosit pe dușmani și le-a închis drumul către Ardeal, dând timp lui Sigismund Bathori să-i vină în ajutor⁴. Incercarea Turcilor de a sparge frontul român și a învâliu pe la nord Cetatea Dâmbovița, nu le-a reușit. Spărtura a fost gătită, iar trupele turcești, care trecuseră râul Dâmbovița pe la satul Gemenea, au fost împinse și nimicite în valea dela răsărit de satul Burlănești, numită de atunci valea lui Bulim Pașa, sau Bulimanul, după numele comandantului turc prins și omorât⁵. Cei căzuți în luptă au fost immormântați lângă acea vale⁶. Victoria aceasta dela Cetatea Dâmbovița o socot mai însemnată decât cea dela Călugăreni, deoarece la Călugăreni Mihai II Viteazul n'a putut împiedeca pe Turci de a înainta mai departe, pe când la Cetatea Dâmbovița i-a oprit și silit să se retragă.

Luptele Românilor cu Turcii la Cetatea Dâmbovița, au avut loc între 1—15 Octomvrie. Din această cauză, deși Sigismund Bathori se afla în acest timp la Rucăr⁷, la o depărtare de vreo 20 km, Mihai II Viteazul nu s'a dus să-l vadă⁸. În 15 Octomvrie Sigismund Bathori pleacă din Rucăr⁹, dăr înaintează numai vreo leghe și jumătate¹⁰, probabil până la Dragoslave. Se oprește, fiindcă în acea zi nu se terminaseră încă luptele dela Cetatea Dâmbovița. Luptele au ținut până noaptea târziu. Turcii au fost învinși și puși pe fugă de oastea lui Mihai II Viteazul, fapt care provoacă retragerea lui Sinan Pașa dela Târgoviște în noaptea de 15—16 Octomvrie (la notte seguente)¹¹. A doua zi dimineața sosește

în lagărul lui Sigismund Bathori știrea despre fuga Turcilor și retragerea lui Sinan Pașa, provocate nu de scurtul marș din ziua precedentă, cum greșit scrie Fra Giuseppe Piscullo da Melfi¹ și cum se laudă îngâmfatul principe al Ardealului², ci de victoria lui Mihai II Viteazul dela Cetatea Dâmbovița. S'a oficiat o slujbă divină în cortul Principelui și alta publică. Nunțul apostolic Visconti a ținut o frumoasă cuvântare³. Sigismund Bathori cu toți căpitani și consilierii săi s'au spovedit și împărțășit⁴ și apoi toată armata pornește în marș către Târgoviște⁵.

Ajungând la Stoenesti⁶ « Bator Jigmond și Ștefan-Vodă cu toate oștile lor », în 6 16 Octomvrie 1595, « se împreună cu Mihai-Vodă »⁷, care abia atunci le iese înainte, în timp ce armata sa trebuie să fi fost de pază în regiunea Voinești—Dragomirești. Cei trei suverani nu se opresc la Stoenesti, ci după ce stabilesc o nouă ordine de marș, pornesc mai departe. De astădată în fruntea oștilor creștine merge Mihai, domnul Țării-Românești, cu 1.500 lăncieri unguri și români, aproape 1000 pușcași călări români și alți călăreți cu sulite înjumătățite și arme în vârf cu fier în formă de sulită și pală (sabie) antică⁸. Urma infanteria Săcuilor și Șăușilor în număr de 80 cete de câte 200 oameni fiecare, parte pușcași, parte cu arme cu fier în formă de sulită⁹. Aceste trupe formau avantgarda, condusă de domnul Țării-Românești¹⁰. De o parte și alta mergeau călări în două corpuri, 1200 cavaleri germani în șiruri de câte cinci¹¹.

După avantgardă venea grosul armatei: 60 piese de artilerie mai mari, o colubină de 16 și alta de 14 și alte piese vechi de 12, 6 și 3, carăle cu muni-

¹ Baldassar Walther, p. 32.

² Dr. A. Veress, *Campania creștină în contra lui Sinan Pașa din 1595*, p. 87, extras p. 23.

³ Baldassar Walther, p. 32.

⁴ N. Bălcescu, p. 103.

⁵ Vezi mai sus, pp. 27—28.

⁶ Idem, p. 27.

⁷ Dr. A. Veress, pp. 85—87, extras pp. 21—23.

⁸ Într'un conograf slav se spune că Mihai II Viteazul a fost la Rucăr (Iulian Ștefănescu, *Epopoea lui Mihai Viteazul în lumea greco-rusească în sec. 17 și 18*, în *Revista istorică română*, București, 1934, IV, p. 163—164 și 169). Nicolae Costin scrie, că s'au dus la Rucăr « Mihai-Vodă cu Kiralie cu 8.000 de oșteni, într'ales » (M. Kogălniceanu, *Cronicele Romaniei*, I, p. 484). Însă martorii oculari nu menționează prezența lui Mihai Viteazul la Rucăr.

⁹ Dr. A. Veress, p. 103, extras p. 23.

¹⁰ Ibidem, p. 141, extras p. 77.

¹¹ Ibidem.

¹ Ibidem.

² Dr. A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*, București, 1932, IV, pp. 290—291.

³ Dr. A. Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan Pașa*, p. 141 și extras p. 77.

⁴ E. Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente privitoare la istoria Românilor*, XI, p. 305.

⁵ Dr. A. Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan Pașa*, p. 141, extras p. 77.

⁶ *Istoria Țării-Românești de când au descălecat Românii*, ed. N. Bălcescu, p. 285 și ed. G. Ioanid, p. 53.

⁷ *Letopisețul Țării-Românești*, ed. Stoica Nicolaescu, p. 129.

⁸ « In prima andava il prencipe di Valacchia, nomato Michele, con 1.500 lancia Ungare et altre de suoi Valacchi, di maniera che pareano 2.000 et forse 1.000 archibusieri a cavallo, Valacchi et altri a cavallo, con mezze picche et arme in hasta con ferri a guisa de, dardi et de, pali antichi ». (Dr. A. Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan Pașa*, p. 103, extras p. 39).

⁹ Ibidem.

¹⁰ ...et questi teneano la vanguardia condotta dal Valacco (Ibidem).

¹¹ Ibidem.

țiuni¹, 148 căruțe încărcate cu praf de pușcă, gloanțe, cazmale, sape și funii², Ștefan Răzvan, domnul Moldovei, cu 1500 lăncieri³, aventurieri raguzeni, venețieni și alte națiuni, familia nunțiului apostolic, Italieni, având la dreapta un escadron din Moldova, aproape 150 Cazaci, în total 300 călăreți, cu arme diferite, sub conducerea lui Silvio Piccolomini, ostași italieni din Toscana, două escadroane de lăncieri unguri de aproape 1000 oameni fiecare și un nobil polon aventurier cu 200 de Cazaci⁴.

Ariergarda era condusă de tânărul principe Sigismund Bathori și era formată din cinci escadroane. Primul escadron avea 4000 lăncieri și purta steagul roșiu cu vulturul bicefal și armura: trei dinți albi pe un câmp roșu cu coroana deasupra și inițialele R. A. După el mergeau alte două escadroane de câte 500 lăncieri, Sigismund Bathori având un stindard alb în mâna stângă și sulita cu banderolă roșie în mâna dreaptă, apoi încă două escadroane de lăncieri⁵ și în urmă o lungă coloană de 3718 care cu bagaje, provizii și alte lucruri necesare în campanie, însoțite de o gardă de cel puțin 14.000 oameni, câte 3—4 de fiecare car, din cari 1 sau 2 înarmați cu câte o pușcă⁶. În total, după diacul Petru Pellerdi, erau 20.000 lăncieri călări și 32.000 pedestri cu 10 tunuri mari aduse din Alba-Iulia, 53 obuze⁷, multe falconete și colubrine⁸. În acest număr nu este trecută armata lui Mihai II Viteazul, care îi așteptase cu «oamenii»⁹, cu tunurile și obuzele sale frumoase, cu ostași frumoși, mulți Români buni, cari au fost cu Mihai-Vodă cel puțin 8000 călărași și pedestri⁹ și cari s'au încolonat treptat.

În aceeași zi, 16 Octomvrie, trupele creștine ies din strâmtoarea munților¹⁰ și ajung seara (sera)¹¹

în câmpia Țării-Românești, în teritoriul Târgoviștei¹, de unde se vedea strălucind această cetate mare și plină de clădiri mărețe, biserici, mitropolia și palatul domnesc².

Cetatea Dâmbovița rămăsese în urmă. Ea jucase pentru ultima oară un rol important în salvarea țării. La luptele de acolo din 1—15 Octomvrie 1595 trebuie să fi luat parte și cei trei frați Buzești. În 27 Mai 1597 ei au ridicat o înaltă cruce de piatră în locul unde se împreună valea Bulimanului cu valea cărbunilor³, cu următoarea inscripție: «S'a ridicat această sfântă cruce întru rugăciunea și întru lauda Sfintei Dumineci, cea venerabilă, în zilele lui Io Mihail Voievod și a doamnei lui Stanca și a fiului lui Pătrașcu voievod și făcători dumnealui Radul marele clucer și dumnealui Preda marele postelnic și dumnealui Stroe marele stolnic, Urii, Pârvul și Sorin, Oprea și Vlad, Ioan și Voicu și Vișa și Marcu și Stan Negrea și Pârvu și Sora și Voicu și Radul și Dan paharnicul și Pârvul logofătul. S'a scris luna Mai 27 zile, în anul 7105 (= 1597). Eni Voica»⁴. Fig. 14. Prezența crucii lângă valea Bulimanului,

¹ «...entramo nell'ampie campagne di Valacchia, nel territorio di Terovi» (Ibidem, p. 104).

² «...et vedemmo ardere quella citta grande et piena di nobili edifici, et di chiese et massime dell'arcivescovato et del palazzo reale» (Ibidem, pp. 104—105).

³ Acolo s'a aflat crucea, după cum mi-a comunicat Ioan Dereuș din satul Burlănești, județul Dâmbovița.

⁴ În 14 Aprilie 1596 «Io Mihail voievod și domn a toată Țara-Românească, feciorul marelui și prea bunului răposatului Pătrașcu voievod întărește dumnealui Radului, marelui clucer stăpânirea peste o parte din moșia Dobrușa (Arhivele Statului București, Episcopia Râmnic, LXXV, 4, orig. slav.; Maior Gh. S. Buzescu, Reconstituiri istorice privind neamul Buzeștilor, Sibiu, 1936, pp. 17—18), iar în 15 Iunie același an întărește dumnealui Radul marele clucer, dumnealui Preda marele postelnic și dumnealui Stroe marele stolnic stăpânirea peste satul Plenița, ce le era de moștenire (Arhivele Statului București, Condica Brâncovenească, nr. 266, f. 539). În 27 Septemvrie 1597, când Mihail voievod, în Târgoviște, dăruiește mamei sale Teodora satele Studina Mesteacăi, Studina Bărbulei, Studinița, Crușovul și Frâsinetul, sunt menționați ca martori: dumnealui Radul Buzescu marele clucer, dumnealui Stroe Buzescu, marele stolnic și dumnealui Preda Buzescu marele postelnic (Arhivele Statului București, Cozia, XXIV, 3, orig. slav.; A. Sacerdoțeanu, Marula nu e fiica lui Mihai Viteazul, în Hrisovul, București, 1941, I, pp. 221—224 și planșa IV, făcându-se dovada că s'au făcut unele adausuri interliniare (Ibidem, p. 225).

¹ Ibidem.

² I. Crăciun, Scrisoarea lui Petru Pellerdi, în Anuarul institutului de istorie națională, Cluj, 1936, VI, pp. 498—494; C. Gollner, Faima lui Mihai Viteazul în Apus, în Anuarul institutului de istorie națională, Cluj, 1942, VIII, pp. 216—217.

³ Petru Pellerdi scrie, că Ștefan Răzvan a sosit la Codlea cu 2.300 pedestri și 700 călărași și 22 tunuri (Ibidem, p. 498; Ibidem, p. 216). După alte știri au mai venit în urmă 4.000 lăncieri moldoveni (E. Hurmuzaki-N. Iorga, Documente privitoare la istoria Românilor, București, 1903, XII, p. 801).

⁴ A. Veress, Campania creștinilor în contra lui Sinan Pașa, p. 104, extras p. 40.

⁵ Ibidem.

⁶ I. Crăciun, p. 499; C. Gollner, p. 218.

⁷ N. Costin scrie și el, că erau: «20.000 călărime cu sulite și 32.000 pedestrime și «puști pe roate 63 (M. Kogălniceanu, Cronicile Romaniei, I, p. 484).

⁸ I. Crăciun, p. 498; C. Gollner, pp. 217—218.

⁹ Ibidem; Ibidem, p. 217. În Septemvrie 1595 avusese aproape 25.000 (Vezi mai sus, p. 48).

¹⁰ «...uscendo fuor di quelle strette di monti» (Dr. A. Veress, Campania creștinilor în contra lui Sinan Pașa, p. 104).

¹¹ Ibidem, p. 141.

2 ВЪЗВНШН СМ ЧСТН КРТ ВЪ МОЛГО Н ВЪ Н ПОУВАЛЪ СТА
НДЕ ВЪСІСТІ ВЪ ДНН ІУ МІХАН ВОІВО Н ГІЗІ Е СТАНКА Н СІН
Р ПІТРАШКО ВОІВОДН Н БНТНАН ЖІПАН РАД ВІ КЛБ Н ЖІБАНЬ ПРІКА ВІ
ПОТЕАНН Н ЖІПА СТРОІ ВІ СТО БРЕ ПІКАС Н СОРИН ОПРІ Н ВЛА
ПІВАН Н ВОІКО Н КІША Н МАРКО Н СТАН НІ ГРІ Н ПРІКАС...
СОРА Н КО НКО Н РАД Н ДАНЬ ПІ... Н ПРІКАС ІУ ПІ МІКА МІАЮ

unde au fost învinși și nimiciți Turcii lui Bulim Pașa, dovedește, că este în legătură cu acea luptă, iar ridicarea ei, în « lauda Sfintei Duminici », ne arată că victoria a fost câștigată în acea zi de sărbătoare. Ziua 15 Octomvrie 1595, în care s'au terminat luptele dela Cetatea Dâmbovița, cade exact într-o Duminică, fiindcă Târgoviștea a fost cucerită Miercuri ¹ 18 Octomvrie ². Crucea există și astăzi,

Fig. 14. — Crucea dela Burlănești

dar nu în locul unde a fost ridicată de frații Buzești, ci mutată în satul Burlănești, lângă șoseaua Târgoviște-Câmpulung, pe proprietatea Hariton Dițescu ³. Este singura mărturie rămasă din trecutul glorios al Cetății Dâmbovița.

КЪ ДНИ РЪ АЪ ЗАРЪ ГИИ БОЖКА . N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, București, 1905, I, p. 123, a publicat numai o parte din inscripție cu lipsuri.

¹ Dr. A. Veress, *Documente*, IV, p. 294.

² Baldassar Walther, p. 34; I. A. Thuan, *Historiarum su temporis*, in A. Papiu Ilarian, *Tesaur de monumente istorice*, București, 1862, I, p. 212; N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor*, București, 1895, I, pp. 145—146; E. Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente*, XI, p. 305; Dr. A. Veress, *Documente*, IV, pp. 290—291 și *Campania creștinilor în contra lui Sinan Pașa*, pp. 88, 106 și 142; I. Crăciun, pp. 499—500; C. Gollner, pp. 219, 223, 229.

³ În 1930 crucea era încă lângă Valea Bulimanului, (I. Dumitrescu, R. Voinești, *Vechituri*, p. 43.

În 20 Septemvrie 1597, din « minunatul oraș Târgoviște », « Io Mihail voievod și domn a toată Țara Rumânească, feciorul marelui și preabunului Pătrașcu voievod », dă fraților Dragomir și Băncilă o carte domnească, prin care le întărește stăpânirea peste moșiile dela Șcheiu la Potoc, Dragodănești, Voinești și Căndești, cumpărate în zilele lui Petru voievod ¹, feciorul Mircii voievod. « *Apoi am văzut domnia mea însumi și cartea lui Petru voievod, veache și sfărâmată și ponegriță, încă și alte câte au fost avut, ci le-au fost luat Turcii, când au venit cu Sinan Pașa în Țara-Rumânească* » ². Dragomir și Băncilă au mai avut un frate Neagu și erau din satul « Aninișani ot sud Dâmbovița » ³, dintre Căndești Vale și Dragodănești.

Ultima știre despre Cetatea Dâmbovița

După această ultimă luptă mult timp nu se mai face nicio mențiune despre Cetatea Dâmbovița. Abia la începutul secolului al XVIII-lea, într-o scriere privitoare la campania din 1717 a Prințului Eugeniu de Savoia, între orașele mai însemnate din Țara-Românească, după Târgoviște, București, Giurgiu, este și Dâmbovița (Demboviza) ⁴. Sub acest nume a fost menționată și în secolul al XVI-lea ⁵, fapt care ne face să credem că lângă cetate era și un orașel sau târg cu acest nume, dar care astăzi a dispărut. Din el trebuie să fi făcut parte satul Burlănești, numit așa după meșteșugarii cari făcând burlane sau țevi de scurs apa. Deaceea fortificațiile erau pe la nord-est de acest sat și de șoseaua județeană Târgoviște-Câmpulung ⁶.

Târgoviște.

ALEXANDRU A. VASILESCU

¹ 1559—1568.

² M. G. Regleanu, *O condică de moșteni Dâmbovițeni*, pp. 115—117.

³ *Ibidem*, pp. 117—118.

⁴ C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt Austriaci*, 1716—1725, București, 1913, I, p. 251.

⁵ *Vezi mai sus*, pp. 25—26.

⁶ *Ibidem*, p. 26.

R É S U M É

LA FORTERESSE DE DÂMBOVIȚA

Dans le département de Dâmbovița, entre Voinești et Géménéa, sur la rive gauche de la Dâmbovița se trouvent les ruines d'une forteresse. Une légende locale raconte qu'elle a été construite par Michel le Brave, prince de Valachie, après le combat de Călugăreni là où ont été vaincus les Turcs de Bulim Pașa dans le vallée dénommée vallée de Pașa Bulim ou Bulimanul.

Mais cette forteresse, élevée pour garder les minés d'or de Géménéa est beaucoup plus ancienne. C'est la forteresse ou, au XIV-ème siècle, en 1369, le châtelain Dragomir a vaincu Nicolas voévode de Transylvanie et où, en 1396, Stibor, un autre voévode transylvain, a fait prisonnier Vlad, prétendant au trône de Valachie et rival de Mircea l'ancien. Au XV-ème siècle, en 1476 Vlad l'Empaleur, prince

de Valachie et Etienne Bathory, voévode de Transylvanie y ont vaincu Basarab IV-ème, de son vrai nom Laiotă, et Etienne le Grand, prince de Moldavie y a fait prisonnières la femme et la fille de Radu le Bel.

Cette forteresse a été aussi le siège de Vlad II. l'Empaleur et de Radu III. le Bel. Là se trouvait également la douane entre Kronstadt-Câmpulung et Târgoviște-Brăila.

Au XVI-ème siècle la forteresse est ruinée. Elle est mentionnée seulement au sujet de mineurs demandés par Kronstadt.

Michel-le-Brave, prince de Valachie, après le combat de Călugăreni du 23 août 1595, se retira vers les montagnes, à quatre milles (30 km.) de Târgoviște et des mesures furent prises pour fortifier à nouveau cette forteresse. C'est de là que,

le 12 Septembre 1595 il met au courant de ses luttes avec les Turcs un châtelain polonais. Pursuivi par le Vizir Sinan, qui pillait les villages, Michel-le-Brave se retire, deux milles (15 km.), plus au Nord, dans la forteresse de Negru-Vodă. Entre le 1 et le 15 octobre ont lieu les luttes dans la forteresse de Dâmbovița entre les Roumains et les Turcs. Le Vizir Sinan est vaincu et Forcée de se retirer. A l'endroit où eut lieu le combat, les frères Radu, Preda et Stroe Buzescu ont élevé une croix en pierre, dédiée à la Sainte Dimanche pour commémorer ce Dimanche du 15 octobre, date de la défaite des Turcs.

En 1717 Dâmbovița est mentionnée pour la dernière fois, comme ville, après Bucarest et Târgoviște. Le village de Burlănești semble être un faubourg, seul vestige de la ville qui aurait entouré cette forteresse.

La 15 km depărtare de Capitală, pe zarea terasei însoțite a râului Dâmbovița, din jos de București, stă ca o strajă dominând împrejurimea vechea casă de țară din Leordeni, înconjurată cu ziduri puternice ca de cetate, cu poartă monumentală și pivniți adânci boltite.

Istoria ei se leagă de întreg trecutul țării, din epoca preistorică și până azi, arătând încă odată cât de hotărâtoare sunt condițiile prielnice pentru a determina permanența unei așezări omenești. Din timpurile cele mai depărtate, acest loc privilegiat s'a impus primilor săi stăpânitori prin natura terenului însăși: un bot de deal între două ape — Dâmbovița, care curgea altădată chiar la poalele dealului și balta Ochiul Boului — înconjurat de întinsele și nepătrunsele păduri dela Cernica, Tânganu¹, Pantelimonu și Ciurnicu², astăzi dispărute. Tipic așezărilor pre- și protoistorice, acest pînten de deal oferea populației lui primitive un loc de scăpare ușor de apărare.

Câteva cioburi de ceramică, un vas întreg conținând o ulcică mică plină cu cenușe, un fragment de amforă cu semn distinctiv scrijilit pe gâtul ei, precum și o tetradrahmă de argint din Thasos³, de execuție târzie (cca. 100 în. de Hr.), găsindu-se întâmplător în cursul lucrărilor agricole, au atras atenția d-lui Dinu V. Rosetti, directorul Muzeului Municipal din București⁴. D-sa întreprinse săpături în primăvara anului 1931, care avură ca rezultat descoperirea unei stațiuni din vârsta mai nouă a

fierului¹, cu urme de locuință², morminte de incinerare³ și numeroase fragmente de ceramică din pastă groasă, neîngrijită, de caracter vădit geto-dac, ca și ceramică lucrată cu roata și fragmente de amfore, astăzi făcând în majoritate parte din colecțiile Muzeului Municipal din București⁴. S'au găsit și urme din epoca eneolitică și de bronz.

Stațiunea preistorică din Leordeni se integrează în mod firesc în lanțul de așezări pre- și protoistorice, așa de numeroase în jurul Bucureștilor, alături de stațiunile vecine dela Glina⁵, la Bobești-Bălăceanca, Tânganu, Dudești, Văcărești.

Acelaș bot de deal folosit ca locuință și apărare în La Tène, îl găsim transformat în felul unui castel pe timpul lui Mihai Viteazul și al lui Matei Basarab⁶.

Despre acel viforos și încruntat secol al 16-lea, despre vremi de răsmerițe, de treceri de Turci și de Tătari, despre timpuri aspre zilnic primejduitoare de viață, ne vorbesc zidurile înalte cu con-

¹ Dinu V. Rosetti, *Câteva așezări și locuințe preistorice din preajma Bucureștilor*, București, 1932, pp. 10, 12 și 21; *Civilizația tip București*, în «Bul. Soc. Istoric-Arheologice Bucureștii-Vechi» I—V, 1930—1934, p. 171.

² Dinu V. Rosetti, *Câteva așezări...*, pp. 12, 19.

Dinu V. Rosetti, *Tombes à incinération de l'époque du fer et de l'époque romaine dans la région de Bucarest*, în «Publicațiile Muzeului Municipiului București» nr. 2, p. 67—68; Cf. și *Câteva așezări...*, p. 15.

⁴ Grigore Ionescu, *București*, Ghid istoric și artistic, București, 1938, p. 68.

⁵ I. Nestor, *Zur Chronologie der rumänischen Steinkupferzeit*, în «Prähist. Zeitschrift» 1928; *Les Fouilles de Glina*, în «Dacia», III—IV, 1927—1932; *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în «Bericht der Römisch-Germanischen Kommission» 1933.

⁶ Un castel similar se afla la Brâncoveni. Înălțând curtea din Brâncoveni, Matei Basarab, condus de ideile timpului său, o ridică în felul unui castel, organizând pentru apărare un bot de deal, lung de 180 m (V. Drăghiceanu, *Curțile Domnești Brâncovenești*, în «Bul. Com. Mon. Ist.», IV, 14, p. 66).

¹ C. Săvescu, *Biserica dela Tânganu*, în «Bul. Com. Mon. Ist.», XXII, 61, 1929, p. 106.

² Unde se află astăzi aeroportul Popești-Leordeni.

³ Constantin Moisil, *Bucureștii-Vechi*, București, 1932, p. 6. Tetradrahmele din Thasos sunt printre monetele de mare circulație, care au străbătut în antichitate în comerțul Daciei.

⁴ N. Iorga, *Istoria Bucureștilor*, București, 1939, p. 18; Const. Moisil, loc. cit., p. 5; Dinu V. Rosetti, *Din Preistoria Bucureștilor*, în «Cronica Numismatică și Arheologică», nr. 89—94, 1929, p. 14.

traforți și cu metereze (fig. 1 și 2), cu turn de pază, cu poartă monumentală (fig. 3 și 4), ale cărei țâțâni mai arată și azi urmele ușei mari de stejar ferecat. De atunci au rămas pivnița cea mare, lungă de 52 m, cu bolta în jumătate de cilindru sub toată lungimea magaziei și tot de atunci datează numeroasele

între boieri Udrea Băleanu¹, unul din cei mai viteji căpitari ai lui Mihai Viteazul, care împreună cu frații Buzești, Baba Novac și alții au înfăptuit uimitoarea epopee care este domnia acestui Voevod.

În 21 August 1598 Udrea vel Armaș, înainte de a porni la războiu, își face diata²: « Scrisam eu Jupan

Fig. 1. Zidul de împrejmuire spre Sud

subterane frumos boltite în cărămidă, care se întrec în toate direcțiile sub curtea principală și duc dela casă în afara incintei, trecând sub zidurile ei înconjurătoare.

Udrea vel Armaș această a mea carte...». Din numeroasele lui sate lasă, parte mănăstirii Panaghia din dealul Târgoviștei, parte Jupănesei lui, Mușa, iar surorii lui Grăjdana, « Leurdenii și Bercenii »³.

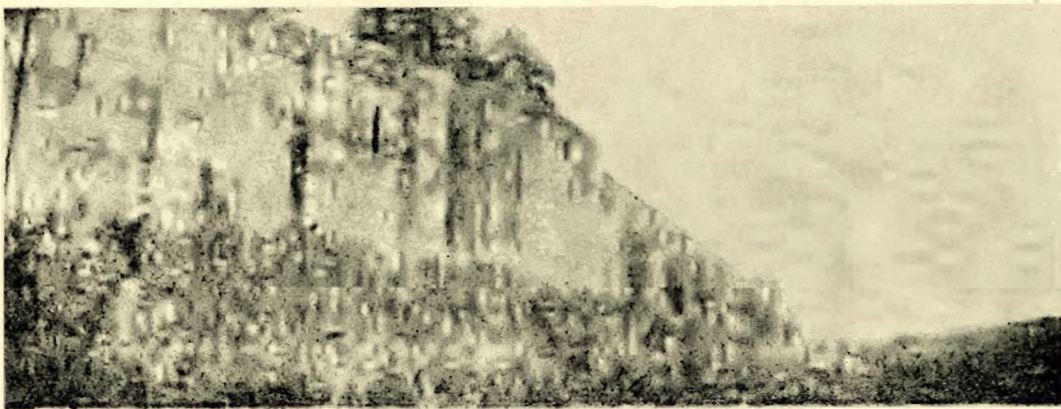

Fig. 2. — Zid de împrejmuire spre Sud-Est

Ion Ghica scrie: « Odinioară mănăstirile Plumbuita, Mărcuța, Radu-Vodă, Văcărești și Cotrocenii, formau o semilună de puncturi întărite despre răsarit și miazăzi, legându-se toate cu cetatea Curtea-Veche »¹. Să fi făcut și Leordenii parte din acest dispozitiv de apărare?

Aci stăpâneau pe acele timpuri Bălenii.

Primul dintre ei, pe care-l găsim în hrisoave ca proprietar al Leordenilor, este cel de bun neam

Udrea însă n'a pierit în războaie, ci moare în 1601 « întâmplându-i-se pieire de l'au fost tăiat

¹ Despre el în N. Iorga, *Istoriile Domnilor Țării-Românești de Constantin Căpitanul Filipescu*, București, 1902, p. 91 și în Stoica Nicolaescu, *Documente Slavo-Române*, București, 1905, p. 293, 308.

² Ștefan Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, București, 1913, vol. I, p. 263.

³ Din anul 1598 s'a găsit în arătură o groșită polonă dela regele Sigismund al III-lea. Astfel de piese au circulat în țară în cantități mari, din secolul al 16-lea până în secolul al 18-lea.

¹ *Scieri Economice*, București, 1937, vol. II, p. 32.

Simion-Vodă¹, și au strigat atuncea cu mare glas cum ca să fie satele și moșiile întru moștenire la mănăstirea Panaghia și s'au îngropat trupul lui în sf. mănăstire »².

« Feciori din trupul lui n'au avut » așa că Leordenii, partea lui, îi revine surorii lui, Grăjdana, care și ea avea un drept asupra acestei moșii, de zestre, căci Leordenii au fost moșii bătrâne despre mamă, Maria, fiica lui Ivașco Vornicul Golescu.

Jupâneasa « Grăjdana ot Leurdeani » este o figură bine cunoscută din hrisoavele timpului. O găsim des menționată, făcând danii de moșii către mă-

acesta lăsase o diată: « Eu, Leca Spătaru, scris-am la moartea mea acest zapis, cum am învățat și am tocmit către duhovnicul meu ce au fost lângă mine într'acea vreme, Popa Proca dela sf. Vineri, ce am grăit așa: după ce-mi vor lua sufletul și-mi vor vărsa sângele, iară să fie volnică Jupâneasa mea, anume Grăjdana, să mă pomenească și să-mi facă sărăcuste câte va zice duhovnicul. Iară bucatele și satele să fie toate pre mâna Jupânesii mele, să se hrănească și să mă pomenească »³.

În 17 Aprilie 1618, Grăjdana cheamă martori pe vecinii ei de moșie din cauză că a avut « cuvinte și

Fig. 3. — Poarta de intrare spre curtea grajdurilor

năstiri⁴, iertând pe săteni de rumânie, cerându-și drepturile pentru pământuri.

După moartea năprasnică a soțului ei, Leca Spătarul din neamul Rudenilor, care dovedindu-se că a luat parte la un complot, « l'au tăiat Radu-Vodă în domnia dintâi, cu mare urgie și i-au luat tot ce au avut »⁵, Grăjdana a avut multă ceartă și pricină din cauza moștenitorilor soțului ei, cu toate că

price » cu Oancea Logofătul, pentru « moșia Leurdeanilor, ce le zic Furduești ». Și au venit « toți împrejureanii den sus și den jos », Pădure Banul den Săcuiani, Turturea Paharnicul ot Glina, Nan, Banea, Ispas și Stan ot Văcărești și alții « cari am știut de ceaste lucruri foarte bine și descoperim Oancei Logofătul foarte bine precum iaste drept, cum că au fost 4 părtași pre Furduiasca; deci 2 părți anume a lu Dumitru Furduiu și-a lu Boloșin Furduiu le-au cumpărat Udrea Banul dela dânși mai dinainte vreme, iar partea Oancei Logofătul ce-au fost

¹ Ștefan Grecianu, *Ibid.*, p. 298.

² *Ibid.*, p. 298.

³ *Ibid.*, p. 290.

⁴ *Ibid.*, p. 281.

⁵ *Ibid.*, pp. 265. 287.

¹ *Ibid.*, p. 265.

despre Jupâneasa-și, o au vândut Oancea Logofătul Lecăi Spătaru și încă și-au făcut și case pre acea parte Leca Spătar... La sfârșit rămase lucrul să ție Oancea Logofătul a patra parte, iar Spătăreasa Grăjdana să ție trei părți din Furduiasca și să nu mai fie gâlceava între dânșii și așa i-am așezat fără nici o vătămare de suflet»¹.

În 12 Mai 1621 Radu Voevod sin Mihnea îi dă Jupâniței Grăjdana hrisov ca să-i fie jumătate de sat dela Leurdeani din județul Elhov însă partea Vladului biv vel Paharnic dela Ruda, partea lui toată din câmp și din pădure și din apă și cu rumâni

ceala de vânzări, răscumpărări, schimburi și pricini așa cum se vede în documentele secolului al 17-lea, fiind secolul devălmășiilor, a cumpărărilor de sfori de moșii pentru dobândirea proprietăților întinse.

Începând cu 1641, hrisoavele vorbesc de «baștinile Jupaniții Grăjdanii»¹, deci ea nu se mai afla în viață.

Proprietar al Leordenilor rămâne Badea Postelnicul Băleanu, fratele Jupânesii Grăjdanii și al lui Udrea Banul. El se grăbește a da moșia nepoților lui, Gherghe Clucerul² și Pătru Paharnicul, feciorii vărului său Ivașco Vornicul Băleanu³: «Deci

Fig. 4. — Poartă de intrare pe latura Est

și cu vad de moară și cu viile și din uscat și din silștea satului dupretutindenea oricât se va aleage du preste tot hotarul», căci «Jupâneasa Grăjdana ea au vândut din bucatele ei ce au avut de zestre și au cumpărat această jumătate de sat dela Leurdeani dela Vladul Paharnicul drept 400 de galbeni...»².

Pe la 1623 Alexandru Voevod scrie satelor care sunt ale Jupânesii Grăjdana, să caute să-i încarce vinul și bucatele ce va avea și să i le ducă la casa ei, iar într'un alt hrisov din același an, din 11 Noemvrie, «să fie volnică să-și păzească a ei pădure anume Ciumernicul dela sat dela Leurdeni»³.

Sunt multe acele învechite hrisoave, în care se vorbește de Jupâneasa Grăjdana și mare e încăl-

eu m'am socotit că sînt un om slab de bătrînețe, de nu le voi putea ținea, ci de a mea bună voe am mers în Divan înaintea Mării sale Domnu nostru creștin Matei Basarab Voevod și naintea cînstiului și prea luminatului Părintelui nostru Kir Vlădica Teofil al Țării-Românești și a tuturor boierilor divanului, mari și mici, de am dat și am miluit cu aceste moșii, cu rumâni și țigani pre acești nepoți

¹ Ibid., p. 171.

² Cumplit și zavistnic, Gherghe Băleanu a fost adversarul cel mai înverșunat al Cantacuzinilor în lupta aprigă a neamului său cu cel Cantacuzinesc, luptă care a dominat istoria Țării-Românești în a doua jumătate a secolului al 17-lea. Căzut în robia Tătarilor, a fost dus «la Crim», de unde l-au răscum-părat ai săi. La bătrînețe «stătea mai mult la Băleni, când făcea opoziție și creștea «rimători» pentru a-i exporta în Ardeal (N. Iorga, Istoria literaturii, vol. II, p. 616).

³ Comandantul Roșilor din partea lui Matei Basarab în lupta dela Dudașii.

¹ Ibid., p. 266.

² Ibid., p. 270.

³ Ibid., p. 275.

ai mei Gherghhe Cluceru și Pătru Slugeru, ca să le fie lor moșie în veac, pentru căci am avut multă milă și căutare de tatăl lor, de văru-meu Ivașco Vornicul și eu și soru-mea până unde au fost el viu. După aceea în urmă, am avut iar milă și căutare de acești nepoți ce scriu mai sus. ...Derept aceea să le fie lor aceste moșii stătătoare în veac, de moșie și lor și coconilor, nepoților, strănepoților și mărturie toți boierii Divanului, care-și vor pune mai jos pecetea și iscăliturile și așa m'am tocmit: cum până unde mă va ținea D-zeu cu viață, tot să mă caute și la bine și la rău, iar după moartea mea să fie acestea toate pre mâna lor... »¹.

Leordenii rămân ai Bălenilor în tot secolul al 17-lea și până la jumătatea secolului al 18-lea, proprietari fiind pe rând Gligorie vel Logofăt², Ioniță vel Portar și fii acestuia, Ioniță Polcovnicu și Grigore vel Logofăt.

În 1744 Ancuța Băleanu primește la căsătoria ei cu Radu Văcărescu, fiul lui Enache Văcărescu, care-și găsisse moartea silnică la Constantinopol odată cu cumnatul său Constantin-Vodă Brâncoveanu, ca zestre dela frații ei Ioniță Polcovnicu și Grigore biv vel Logofăt³. Moșia Leordenii ot sud Elhov hotărâtă și împietrită duprește tot hotarul cu pivnița de piatră, după cum arată și zapisele cele vechi⁴.

Din epoca aceasta au rămas două hrisoave⁵, unul din 15 Februarie 1751 și altul din 27 Februarie din același an, în care Grigore-Vodă Ghica orânduiește boieri cari să meargă la moșia Dudești și să adeverească cu carte de blestem «pentru o măgură ce este împotriva Leurdenilor» și «cum că acolo din jos împotriva Leurdenilor în luncă unde iaste un alt hotar ce să numește Ciumernicul unde se cotește și umblă apa Dâmboviții acum, n'au fost matca cea veche pe acolo»⁶.

După moartea Ancuței și a lui Radu Văcărescu, Leordenii au rămas moștenire fiului lor Constantin Văcărescu, mare stolnic, căsătorit cu Safta Kretzulescu, cari dau zestre această moșie fiicei lor Smaranda Văcărescu la căsătoria ei din 25 Mai 1796 cu Mihail Manu, mare Vornic la 1802, cai-

macam al Craiovei la 1805 și membru al Căimăcămiei Țării-Românești în 1821.

Cu Mihail și Smaranda Manu o vieață nouă începe la Leordeni. A trecut urgia anilor întunecați și însângerați, a prigonirilor crunte; a încetat să răsunе zăngănitul armelor. Se aruncă haina feudală. S'a sfârșit cu bolțile cămăruțelor mici de abia luminate, cu zidurile înalte, cu turnurile de pază. Se simte nevoia de camere mari spațioase, de pridvoare largi, de foișoare peste frumoase grădini. Ocupațiile străine și legăturile cu Europa transformă cu totul societatea. Străbate din Franța moda vieții idilice și pastorale, moda vilegiaturilor în vecinătatea Capitalei, greutatea drumului împiedecând vilegiaturile mai îndepărtate, la munte sau în străinătate. Domnul ca și boierul își ridică, care mai de care, frumoase case de țară — «case de plăcere», «Maisons de plaisance», «Lusthäuser», cum le numeau călătorii timpului — la Băneasa, la Buftea, la Pașcani, la Colentina, la Mărcuța, la Dudești...

Prin hrisovul din Iulie 1806¹, frumos împodobit cu miniaturi și aurituri, Constantin Alexandru Ipsilanti Voevod hărăzește «Dumneaei Dvornicesei Smaragda Văcărescu² a dumnealui cinstit și credincios boiariul Domniei mele Mihalache Manul biv vel dvornic», privilegiul să se facă două bălciuri într'un an la moșia Leordeni, poruncind «ca la vama acestor bălciuri și târguri să nu aibe amestec nici cum vameșii domnești, ci să ia vama toată pă seama stăpânului moșii», să se înființeze «un scaun de carne ce este a-l face la numita moșie și să i se recunoască «douăzeci lude scutelnici, afară din cei ce are boierul dumisale în catastih după cinul boerii»; aceste toate, pentru trebuința moșiei și a celor șaisprezece pogoane de vie lucrate în țelină din nou «spre bună pildă atât a lăcuitorilor ce sânt șazători acolo, cât și alții străini».

De pe urma acestui hrisov încărcat cu binefaceri domnești, starea averii Vornicului Mihail Manu îmbunătățindu-se, el întreprinde repararea și transformarea vechei case, a bisericii-paraclis și a altor «namestii din nou», din Leordeni.

Că exista casa veche — cu toate că pe harta Stolnicului Constantin Cantacuzino³, printre cele

¹ Ștefan Grecianu, *loc. cit.*, vol. I, p. 285.

² *Ibid.*, p. 317.

³ Altădată, când tatăl nu mai era în viață, frații aveau îndatorirea de-a înzestra pe surorile lor.

⁴ Ștefan Grecianu, *loc. cit.*, p. 323.

⁵ S'au mai găsit de pe atunci și două monete: o piesă rusească de o denga, de aramă, din 1749 și o piesă de argint dela Filip al V-lea, regele Spaniei.

⁶ General P. V. Năsturel, *Genealogia Năsturelilor*, în «Revista pentru istorie, arheologie și filologie», vol. XVI, 1929, p. 81.

¹ În arhiva d-lui Constantin G. Manu. Textul e reprodus în lucrarea d-sale *Documente din secolele al XVI—XIX-lea, privitoare la familia Mano*, p. 421.

² Smaranda Manu era sora d-nei Safta Ipsilanti, precum și a banului Teodor Văcărescu Furtună, a Caterinei D. Bibescu, mama Voevozelor Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbei.

³ Hartă care se află la British Museum din Londra, descoperită de consulul României, D. Dimăncescu. Despre ea: Constantin C. Giurescu, *Harta Stolnicului Constantin Cantacuzino*, în «Revista Istorică Română», 1943, vol. XIII, fasc. I, p. 1.

526 de sate indicate, nu sunt trecuți Leordenii — ne arată Generalul Bauer în « Mémoires » sale¹ din 1778, în care menționează ca localitate în județul Ilfov « Leordenni terroir avec une maison de Boyard & des vignes », precum și harta austriacă din 1790².

Casa (fig. 5), sub forma actuală datează de pe vremea Vornicului Mihail Manu, care a refăcut-o, temeinică și încăpătoare, peste pivnița mai veche din epoca lui Constantin Brâncoveanu³ (fig. 6). Ea e interesantă prin dispoziția camerelor ei mari și luminoase, grupate în jurul marelui hall central, prin numărul ferestrelor, care străbat pereții de jur-împrejur, arătându-ne că era locuită mai ales în timpul verii și reprezenta tipul « casei de

muitor, prezintă un viu interes, înainte de toate prin portretelor ctitorilor (fig. 7) Mihail și Smaranda Manu cu cei opt copii ai lor⁴, prin ușa cu chenar de piatră frumos săpat², prin baldachinul de lemn sculptat de peste sfânta masă din altar, prin cafasul pronaosului, prin mobilierul ei vechiu, prin sfeșnicele împărătești de alamă din fața altarului, care poartă inițialele și emblema Vornicului Mihail Manu cu vulturul bicefal al Patriarhiei Ecumenice³. Această biserică nou zidită, a fost sfințită în 26 Martie 1811 în Dumineca Floriilor « cu frumoasă serbare, prin prea sfinția sa arhiepiscopul Dionisie al Pogoniei, duhovnicul meu », așa cum scrie Mihail Manu în însemnările sale biografice⁴.

Fig. 5. — Casa în forma actuală

priveală», prin cele două scări care duc în sală centrală dela etaj, prin odaia boltită dela parter cu ușe și obloane la ferestre de tablă groasă de fier, ornamentată cu rosete și flori învoalte, odaie care servea de loc de retragere în caz de pericol, mai ales al hoților, încă numeroși în pădurile Ciurmernicului și ale Pantelimonului, în secolul trecut.

Asemenea și biserica ridicată ca paraclys al casei, situată în afara curții propriu zise, pe latura vestică și legată printr-o potecă și o portiță în zidul împre-

Sunt de altfel destul de interesante acele însemnări, care încep în Martie 1762 și se termină în Ianuarie 1835, în care ni se perindă în fața ochilor întâmplările din familie, cât și cele din țară. Astfel aflăm că în acest răstimp s'au schimbat nu mai puțin de 17 domni pe scaunul Țării-Românești; că Mihail Manu s'a bejenit de trei ori cu familia sa, când de frica Pazvangiilor « spre partea Nemției », când de frica năvălirii Turcilor; că la 11 Noemvrie 1829,

¹ *Mémoires Historiques et Géographiques sur la Valachie*, publiées par Monsieur de B... Francfort et Leipsic, 1778, p. 152.

² Biblioteca Academiei Române, *Militairische Carte der kleinen oder oesterreichischen und grossen Walachei, welche beide zusammen aus 394 Sectionen besteht, und wehrend dem Waffenstillstand zwischen der K. K. und der türkischen Armée vom Monat September 1790 bis Ende May 1791 durch den Generalquartier Meister Sraab unter der Direction des Obristen Specht geometrisch angenommen und in das reine ausgezeichnet worden.*

³ Vezi Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii românești*, p. 405; Const. Moisil, *Bucureștii și împrejurimile la mijlocul veacului al XVII-lea*, în « *Bul. Soc. Bucureștii-Vechi* », I—V, 1930—1934, p. 25—27; Const. Moisil, *Bul. Soc. Numismatice române*, nr. 81—82, 1933—1934, p. 12.

⁴ Despre prea frumoasa pictură în ulei a ctitorilor, datorită zugravului Nicolae Polcovnicu, scrie d-ra Maria Golecu: *Un portret dela începutul veacului al XIX-lea: Zugravul Nicolae Polcovnicu*, în « *Artă și Tehnică Grafică* » caietul III, Martie 1938. Deasupra portretelor se poate citi o inscripție în limba grecească: « Această biserică are hramul arhangelilor isapostoli. Cine a înălțat-o? Spune tu biserico. Mihail Mano, pe care l-a născut Bizanțul. El a clădit-o cu multe cheltuieli ale sale. S'a căsătorit cu Smaranda, din neamul strălucit Văcărescu și a luat drept zestre acest loc pe care-l vezi ».

² N. Ghica-Budești, *Bul. Corn. Mon. Ist.*, XXIX, 87—90, p. 118 și fig. 962.

³ Membrii familiei Manu au îndeplinit din tată în fiu, timp de două veacuri, demnitățile de Mare Logofăt și Mare Eclesiarh ai Bisericii de răsărit.

⁴ În arhiva d-lui Constantin G. Manu și reproduse în lucrarea D-sale citată mai sus, p. 391.

«la 11 ceasuri noaptea, s'a întâmplat un cutremur foarte tare, care a ținut aproape un minut și mai bine și care a pricinuit o pagubă prea mare peste tot și mai ales mie: mi-a stricat multe clădiri, ziduri, sobe, tencueli și altele în București și Leur-

de focurile cumplite și înfricoșătoare, care băgaseră groaza în Bucureșteni și despre care un poet popular spune:

Arde foc în București
Merg scânteele 'n Popești ¹.

Fig. 6. — Pivnița casei

deni, moșia mea, din mânia lui Dumnezeu, fie numele Domnului **binecuvântat** » ¹.

E de mirare că Vornicul Mihail Manu, în enumerarea relelor acelor vremi, nu pomenește nici

Nu pomenește nici de ciumă, când așa de aproape avea spitalul de ciumați dela Dudești și mănăstirea Cernica vecină, unde se refugia o parte din populația Capitalei de frica molimei și stăteau cu săptămânile «la fum, în covergi de scânduri și de rogojini, de ne uda ploaia și de sus și de jos» ².

¹ Aproape la aceeași dată, o sută unsprezece ani mai târziu, în noaptea de 9 spre 10 Noemvrie 1940, Leordenii au mai avut de suferit un cutremur catastrofal, când casa a fost în așa fel sguduită, încât a trebuit să fie întărită printr'un brâu de beton, restaurată aproape în întregime și refăcute sobele după modelele cele vechi.

¹ Gh. Bucium, *Focul năprasnic din București dela 28 August 1804*, în «Curentul» din 7 Decemvrie 1942.

² Ion Ghica, *Scrisori*, p. 402.

Nu vorbește nici de întâmplările din timpul zaverei, când, rămas în București, a fost acela care ieși, fiind mare Vornic și Caimacam al Țării-Românești, întru întâmpinarea vestitului Kehaya Bey, venit în capul armatei turcești până la porțile Bucureștilor pentru a năvăli în Capitală și isbuti să scape orașul de groaznicul măcel care îl amenința, lăsând ca ostateci în tabăra turcească de pe câmpiile Leordenilor, ale Pantelimonului și ale satului Dudești, pe proprii săi fii, Constantin și Ioan, pe atunci în vârstă de 22 și 18 ani ¹. «Pe dată ce s'a

comersant din Capitală, prieten cu Gingir-Efendi). Aceștia se opriră la comuna Leordeni pe Dâmbovița, fosta proprietate a bătrânului caimacam Mihailache Manu, unde și avea palate frumos împodobite. Primiră acolo pe Gingir Efendi Chehaia Bey al pașei Silistrei și comandant superior al trupelor de invasiune » ¹.

Din epoca de strălucire a Leordenilor ni s'au păstrat câteva descrieri a unor călători străini. Nu trebuie uitat că pe atunci călătoriile erau lucru rar și costisitor și că se ceteau cu pasiune la colțul

Fig. 7. — Ctitorii bisericii

aflat în Capitală de sosirea Turcilor la satul Tânganul ², s'a dus spre întâmpinarea lor căimăcamu (locotenentă domnească), vornicul Mihail Manu, logofătul Samurcaș, Negre și Băltărețu (un fruntaș

¹ Constantin G. Manu, loc. cit., p. XXXII.

² Înainte de construirea șoselei Lehliu—București, pe aici, pe la moara Tânganului, trecea drumul curierilor și călătorilor cari se duceau prin Silistra în Imperiul Otoman și tot pe aci trecea vechiul «drum al Sării», pe unde se transporta sarea dela saline și până la Dunăre (L. Moga, *Un plan inedit dela 1847 al unui sector din orașul București*, în «Bul. Com. Mon. Ist.», XXX, 94, p. 181.

sobei, descrieri de călătorii făcute de alții. Era epoca dornicilor de senzații exotice, a «literaturii înebunate de orient», a «fabricanților de povești valahe», având ca fond de decor o vegetație sălbatică, codrii seculari, «pustiuri de buruieni neatrinse de plugul harnic și sgârcit al zilelor noastre » ². Sunt nenumărate aceste descrieri ale călătorilor străini, cari au trecut pe la noi sau au stat în țară,

¹ Lt.-col. D. Papazoglu, *Istoria fondării orașului București*, București, 1891, p. 76.

² N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, București, 1922, pp. 199, 220, 221.

fie făcând parte din suita vreunui ambasador englez¹, fie ca agenți sau consuli, fie ca preceptori în familii sau ca profesori în școli.

Printre acești străini cari au venit « să se alinte în desfătatele sinuri ale Bucureștilor », cum spuneau Grecii călători de atunci, au fost unii cari au vizitat probabil și frumoasa curte boierească din Leordeni, de oarece o menționează în scrierile lor.

Astfel Raoul Perrin în *Coup d'oeil sur la Valachie et la Moldavie*², scrie, în capitolul « Des Plaisirs »: « Aux portes de la ville, des promenades fort agréables, telles que Bagniassa, Kerestreo, Kolintina, Marcoutza, Panthélemon, Leórdani et Plomboita. Dans plusieurs de ces promenades, on rencontre de petits Tivoli où l'on sert d'excellentes glaces, des sorbets, des doulchaz etc. ».

În *Le Kéroutza* de Stanislas Bellanger³, găsim: « La promenade se fait en équipage ou à cheval, et les Champs Elysées de Bucharest, par exemple, sont: Baniassa, Kérestreo, Kolentina, Marcoutza, Panthélemon, Léordani, Plomboita. Rien n'égale le luxe des voitures, leur élégance, leur solidité. Il n'est si petit boyard, si petit bourgeois même, qui ne veuille avoir la sienne, et qui ne tienne à ce qu'elle rivalise, pour la forme et l'éclat, avec celle de ses amis, ses voisins. Les plus riches seuls se donnent l'Albanais ».

Iar consulul prusian I. F. Neigebaur, care în timpul șederii sale de trei ani la noi, a călătorit în tot cuprinsul pământului nostru, înseamnă în anul 1842, în cartea sa *Beschreibung der Moldau und Walachei*, apărută prima oară în 1848 și retipărită în 1854, despre care N. Iorga spune că este « între cele mai prețioase izvoare pentru istoria contemporană a Românilor », următoarele: « Leordeny, dem Aga Manu gehörig, mit schönen Glas- und Treibhausern und einer grossen Pfauenzucht »⁴.

Despre aceste sere cu plante rare din Leordeni, se mai găsesc indicații în două scrisori care se

află în arhiva d-lui Constantin G. Manu și care sunt scrise în limba turcă. Una, din 5 Septemvrie 1823 (11 Muharem 1239) a lui Hagi Ahmed Pașa, prin care răspunde amicului său devotat « boierul Mano » la București, că a primit cele 2 ananasuri ce i-a trimis cadou, fiind producțiune din grădina sa, iar alta, cu doi ani mai târziu, din 4 Septemvrie 1825 (2 Safer 1241), în care Halil, cassierul șef al Marelui Vizir, răspunde boierului Mihalacki Mano, că cele 5 fructe numite « ananas » trimise Marelui Vizir au sosit la Alteța Sa, care a simțit o mare mulțumire deoarece pentru prima dată a văzut asemenea fructe. Serele, adevărate grădini de iarnă, deseori remarcabile prin cantitatea și calitatea lă-mâilor, portocalelor și chitrelor, erau foarte la modă la noi în secolul al XIX-lea. Vaillant în cartea sa *La Roumanie*, citează cultura de lămâi a lui Belu și aceea de ananas a lui Mihail Cornescu¹.

Din toate acestea ne putem destul de ușor închipui viața la Leordeni în veacul trecut, cu toate obiceiurile cele bune bătrâne ale țării.

De cum venea vara și începeau « zădufurile », pornea boierul cu familia la moșie, în careta cea de Viena. După ce ieșea din București pe la « streaja Piscului »², « căci pîntre bălțișurile Dâmboviței se forma o limbă de pământ care se numea pisc și pe unde trecea Văcăreștii la moșia lor din dealul viilor, care păstrează până în ziua de astăzi numele de Văcăreasca »³, se îndrepta spre satul Popești, proprietatea vechei familii a Popeștilor și de aci pe la o biserică ruinată, a cărei urme abia se mai văd și de care « tradiția zice, că, un fiu de domn (trebuie să fie Alexandru cel frumos), ar fi păstrat ascunsă, în acea biserică, pe o jună frumoasă, pe care o iubea și dovedindu-se aceasta, de atunci se află biserica părăsită, astăzi se numește la Culă lângă Leordeni »⁴, ajungea la Leordeni, la curte.

Acolo își lua reședința de vară în locuința plină de toată îmbelșugarea unei vechi curți boierești, în casa cea mare, cu ferestrele larg deschise spre grădina cu copaci stufoși și flori din belșug, cu odăi mirosind a var proaspăt, a livand și a sulfînă, răsunând de jocul vesel al numeroșilor copii sau de sgomotul ritmat al războiului, la care țeseau fetele casei « minesterguri », valuri de in sau de borangic, când nu coseau pe Ali Pașa la gherghef...

Bun era ciubucul cu imamea de chihlibar și delicios tutun de Métélin sau de Latakié și dulce

¹ În 1703, capelanul Edmund Chishull călătorind cu Lordul Paget — mijlocitorul păcii dela Carlovitz între cele două împărății, Austria și Turcia — dela Constantinopol în Anglia, scrie în cartea lui « Travels in Turkey and back to England » (London, 1747), că trecând prin țară, după ce au traversat Dunărea la Turtucaia, și-au așezat corturile la Popești, satul vecin cu Leordeni, spre a se pregăti pentru intrarea lor în București și primirea lor la curte. (Vezi traducerea d-nei Caterina Piteșteanu în *Buletinul Societății Reg. Rom. de Geografie*, tomul XLI, 1922, p. 197).

² Paris, 1839, p. 34.

³ Paris, 1846, vol. I, p. 398.

⁴ Breslau, 1854, p. 299. Dăm traducerea în românește: « Leordeni aparținând lui Aga Manu cu sere frumoase și mare crescătorie de păsări ». Vezi și Victor Papacostea, *Un observator prusian în Țările Române acum un veac*, București, 1942.

¹ N. Iorga, loc. cit., vol. III, p. 182.

² Barieră a orașului.

³ Majorul D. Papasoglu, *Istoria începutului orașului București*, București, 1870, p. 27.

⁴ Lt.-col. D. Papasoglu, *Istoria fondării orașului București*, București, 1891, p. 16.

era aromirea în iatacuri în amorceala fericită a zilelor calde de vară.

Când mai înceta arșița soarelui, se impunea o preumblare în parcul răcoros cu pomi de pădure și ici, colea, câte un catalpa cu flori albe în ciorchini, pe când în curtea cea mare foiau ȝiganii: bucătari, vizitii, lăcătuși, potcovari, lemnari, pitari, fiecare cu treaba lui.

Vieța se scurgea domol.

Din când în când soseau oaspeți aleși, cinstite fețe de boieri, cocoane vicioase în rochii « empire » fără talie, cu șaluri scumpe de cashmere pe umeri, cu cordon cu paftale de argint, cu zuluți la tâmpile și cercei lungi cu trei « picioare de mărgăritar. Mazurca Rușilor, valțul Nemților, cadrilul Francezilor va fi răsunat în saloanele spațioase luminate feeric de policandre cu sute de lumânări de culoare rose sau alta aduse dela Leopoldstadt sau dela Lipsca ¹.

Și venea toamna, se lăsa frigul și-l mai prindea pe boier la gura sobei din salonul cel mic.

Mihail Manu murise la 1835, iar Smaranda Manu la 1859. Moșia rămase fiului lor Nicu Manu, mare

¹ Stanislas Bellanger, *loc. cit.* vol. I, p. 374 « Chez Madame D***... ce jour-là, nous assistions à une fêerie. Imaginez une salle a manger éclairée par trois cent bougies roses de Léopoldstadt... »

Logofăt. După moartea acestuia, moșia se vinde la mezat în 22 Martie 1861, spre despăgubirea creditorilor, cu 25.000 de galbeni. O cumpără Enache Ghermani, bogatul bancher însurat cu o Obrenovici, care continuă tradiția vieții largi și patriarhale la Leordeni. Moșia rămâne proprietatea familiei Ghermani până în 23 Octomvrie 1910, când o vinde d-l Efrem Ghermani.

Aceasta este povestea vechii case de țară din Leordeni.

Cu liniile ei simple și potrivite, cu încăperile mari, aerate, cu ferestrele înalte peste priveliștea largă, frumos rânduită, a câmpiilor, pădurilor și satelor, cu trecutul ei plin de frământări, înălțări, scăderi, ea ne face să simțim poate mai mult ca în altă parte, acel suflet adevărat și adânc al țării, « format în sute și mii de ani, din firea pământului, din freamătul codrilor, din floarea albă a primăverii, din raza soarelui, din ceața toamnelor și gerul iernelor, din toate frământările, suferințele, silința, gloria, din nesfârșit de multe amintiri îngrămădite pe urma morților, cari astfel n'au murit întregi, ci din adâncul zăcerii lor sprijină răsfățarea la lumină a urmașilor ce au venit din ei și trăesc după dâșii » ¹.

NADEJDA GR. ROMALO

¹ N. Iorga, *Mihail Kogălniceanu*, p. 58.

CASA DIN LEORDENI

Pe un pînten de deal în vecinătatea satului Leordeni, desprins din malul înalt ce mărginește cursul Dâmboviței mai jos de București, se află așezată o veche și frumoasă casă ascunsă între copaci bătrâni, care de 150 de ani stăpânește cu vederea câmpia ce se întinde în față.

Înalte ziduri de apărare ridicate pe marginile râpei și străpunse de metereze înguste înconjoară curtea și grădina după obiceiul caracteristic curților boierești din jurul anului 1800 (fig. 1).

Această casă sub forma ei de azi, a fost înălțată de Marele Vornic Mihail Manu pe la 1806, pe locul altei case mai vechi, din care se păstrează încă aproape întreaga pivniță cu bolți de cărămidă, cuprinsă acum în clădirea nouă.

După felul de construcție al bolților, casa cea veche, ridicată probabil de Bălenii, foștii stăpânitori ai moșiei, poate fi datată din timpul lui Constantin Brâncoveanu¹.

În acea epocă s'au folosit calotele sferice pe pendentivi în boltirea pivnițelor spre deosebire de bolțile semicilindrice «berceaux», cu arcuri de întâ-

rîre «doubleaux» și de bolțile de penetrație din vremea anterioară¹.

Pivnița din Leordeni, ciuntită acum în colțul spre Sud-Est de zidul exterior² al casei actuale, care nu este așezată exact deasupra vechii case, era de formă dreptunghiulară, împărțită în patru patrate egale, boltite cu calote sferice pe pendentivi, prin patru arcuri mari, lucrate în plin centru, sprijinite pe un stâlp central de zidărie.

Este luminată prin două ferestre pe latura spre Sud și una pe latura spre Est, așezate în axul arcurilor mari.

Intrarea actuală cu treptele de cărămidă aflată în dreptul părții ciuntite, este nouă, vechea intrare acum zidită găsindu-se pe latura spre Nord, în locul ocupat de scara etajului.

Casa cu parter și etaj, ridicată de Vornicul Mihail Manu peste bolțile pivniței, în urma dărâării vechii case a Bălenilor, este lucrată în stil clasic de un meșter cu școala occidentală.

Simplă, dar bine proporționată, de dimensiuni destul de mari, fără a fi greoaie, este un frumos exemplu din acea arhitectură de casă de țară, care

¹ În tehnica construcției bolților la vechile pivnițe din Muntenia se poate constata următoarea evoluție: Bolțile semicilindrice simple sau cu arcuri dublouri au fost întrebuințate din cele mai vechi timpuri până în vremea lui Matei Basarab. În cursul veacului al XVII-lea au fost treptat înlocuite cu bolțile de penetrații atât de frumos lucrate din palatele Cantacuzinilor. Calotele sferice apar în veacul al XVIII-lea la pivnițele palatelor lui Brâncoveanu și mai târziu, pentru a fi apoi înlocuite cu bolțile «a vela» din veacul al XIX-lea.

Bolți semicilindrice găsim la Comana (1588), la Plumbuita (1647), la Brebu (1650), Brâncoveni, Câmpulung, toate dela Matei Basarab, la palatele Cantacuzinești din Mărgineni și Filipești-Târg, la palatul Mitropoliei din București (1650).

Bolți de penetrații găsim la Golești (1646), la Măgureni, Filipești-Târg, și altele.

Bolți cu calote sferice găsim la Potlogi, Mogoșoaia, M-reă Hurezi, Văcărești, la interesanta curte din Dudești, situată la mică depărtare de Leordeni și altele.

¹ V. Drăghiceanu, *Curtea din Brâncoveni*, în «Bul. Com. Mon. Ist.», anul IV, p. 74:

« Aceste case ridicate la colțul N.-V. al curții, dau prețioase indicii asupra felului cum se prezintă o casă în epoca lui Matei Basarab dela care au rămas foarte puține clădiri. Ridicate pe o pivniță mare boltită cu o boltă jumătate cilindru, cum se obișnuia a se face bolțile pivnițelor până la Brâncoveanu, care cel dintâu introduce calotele... ».

Pentru pivnițele palatelor Cantacuzineștilor și palatelor lui Brâncoveanu vezi: V. Drăghiceanu, *Curțile Domnești Brâncovenești*, în «Bul. Com. Mon. Ist.», anii II—III—IV și *Casa Cantacuzinilor din Măgureni*, în «Bul. Com. Mon. Ist.», anul XVII; N. Iorga, *Palatul din Filipești-Târg*, în «Bul. Com. Mon. Ist.», anul VIII; Al. Zagoritz, *Casa din Mărgineni*, în «Bul. Com. Mon. Ist.», anul XIX.

² Se mai văd și acum în curte urmele fostului zid exterior al pivniței, care completează partea ciuntită.

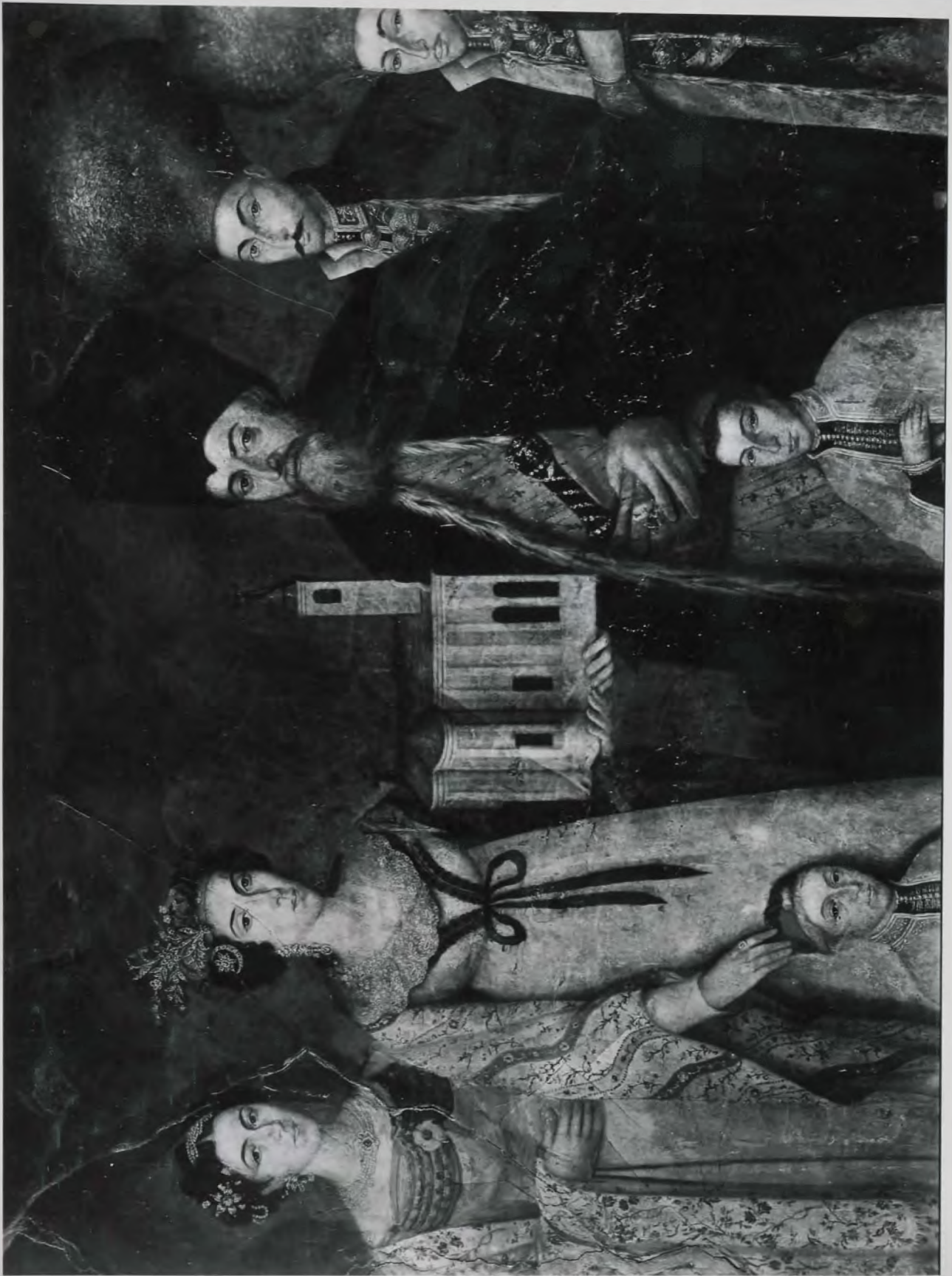

Fig. 1. — Planul de situație

s'a răspândit atât de mult la noi în cursul veacului al XIX-lea (fig. 2 și 3).

a bolților de cărămidă, are un acoperiș cu pantă mică, învelit cu tablă¹, cu o strașină pe căpriori,

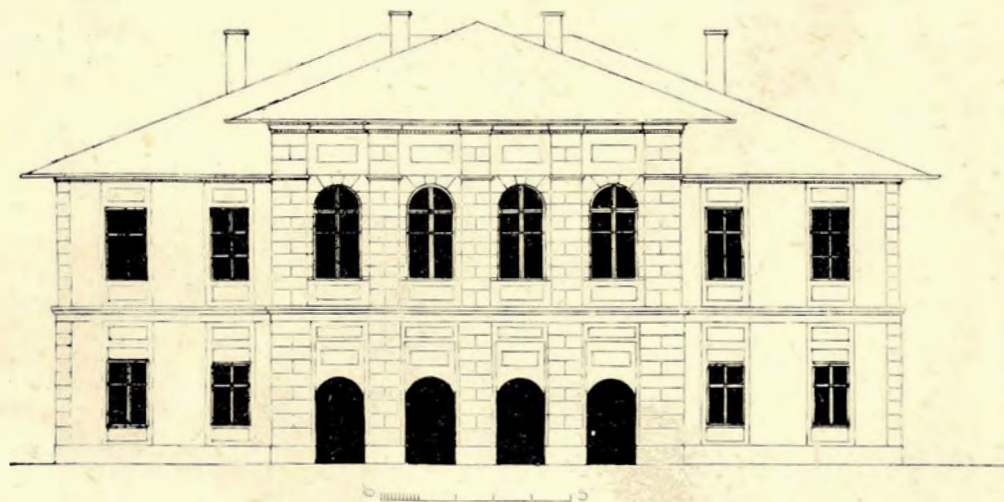

Fig. 2. — Fațada principală

Construită cu ziduri groase de cărămidă¹, acoperite cu tencuială, cu planșee pe grinzi masive de lemn, care înlocuiesc de aci înainte vechea tehnică

azi înfundată ², mult ieșită în afară pentru apărarea peretilor (fig. 4).

¹ Zidurile parterului au 70 cm grosime și cele dela etaj 56 cm.

¹ Vechea învelitoare era de şindrilă.

² În urma ultimelor reparații s'a desfundat strașina la partea centrală a clădirii, lăsându-se căpriorii aparenti.

Fig. 3. — Fațada laterală

Planul este de formă dreptunghiulară, cu câte un important ieșind în axul laturilor mari, orientate spre Nord și Sud (fig. 5).

de panier», cu arcuri de întărire și cu penetrații în dreptul arcadelor și ferestrelor (fig. 9).

Din acest gang se ajunge printr'un îngust vestibul

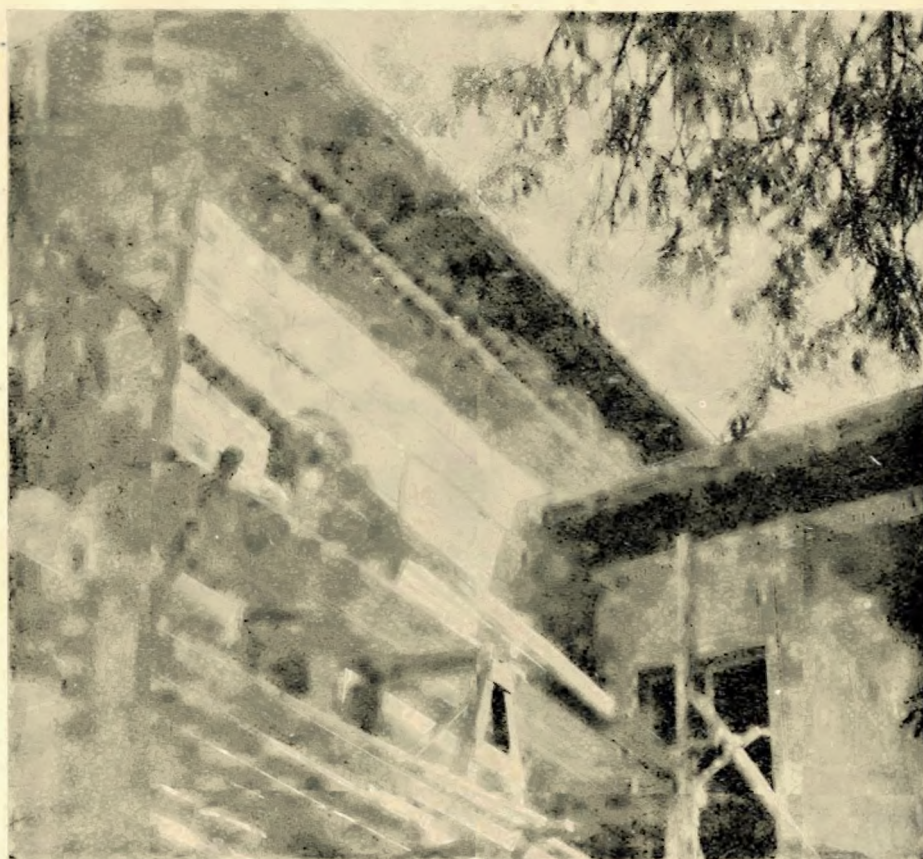

Fig. 4. — Strașina mare

Intrarea se află în axul clădirii sub bolta gangului deschis cu arcade joase pe stâlpi de zidărie, aflat în ieșindul spre Nord, boltă în formă de «anse

dreptunghiular la scara etajului, care, de pe un palier în ax se desface în două ramuri simetrice, suind închise între ziduri până la al doilea palier,

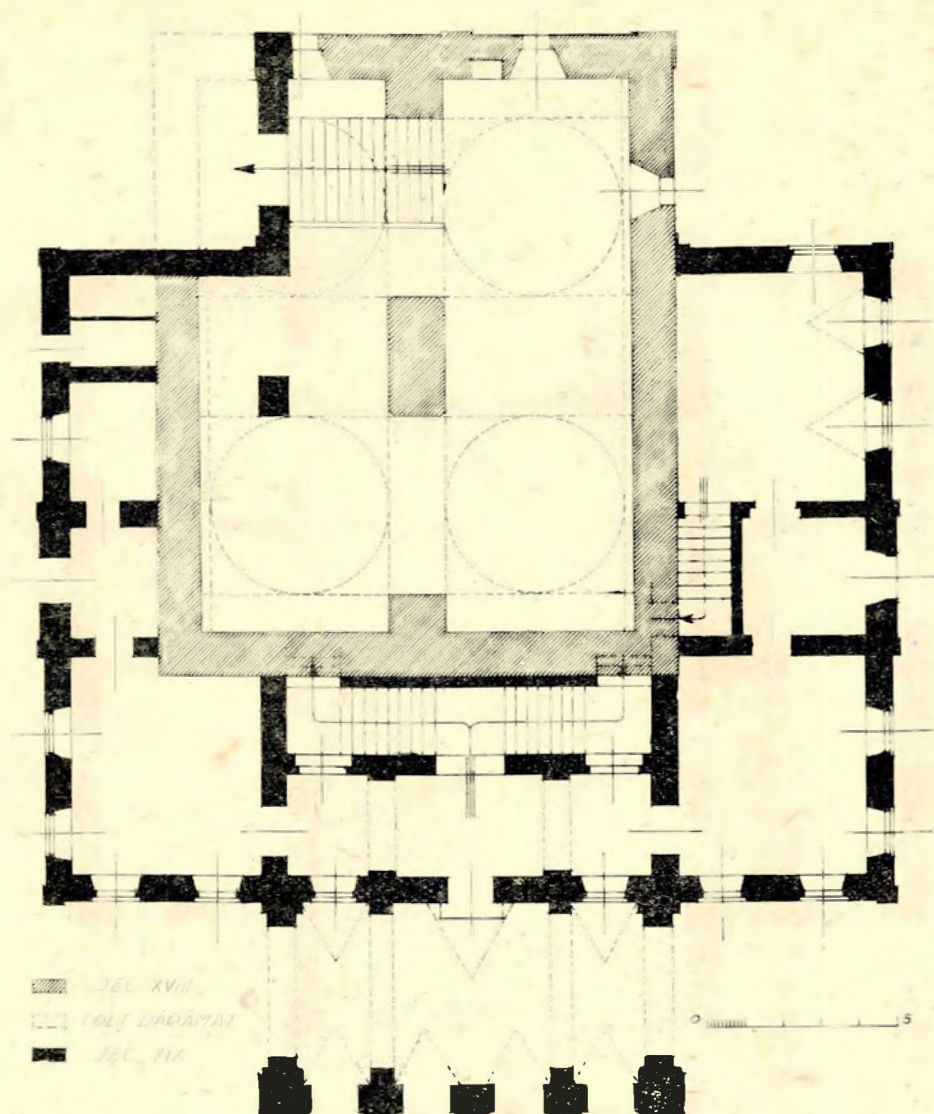

Fig. 5. — Planul parterului

de unde pornesc în direcții diferite. Această curioasă dispoziție a fost aleasă din nevoia de a păstra accesul liber al camerei din mijloc la etaj.

În spatele zidului scării se întinde pivnița care ocupă tot mijlocul clădirii și ieșindul spre Sud, cu bolțile ajungând până sub planșeul etajului (fig. 7).

În restul parterului, în stânga și dreapta pivniței, sunt încăperile de serviciu, apoi o mică odaie de baie cu pardoseala din lespezi de piatră, putându-se încălzi pe dedesubt în felul băilor turcești și o cameră mare în colțul Sud-West, legată de etaj printr-o scară separată, boltită în semieilindru cu penetrații în dreptul ferestrelor.

Etajul cu o sală mare centrală, așezată deasupra bolților pivniței, în jurul căreia sunt grupate încăperi înalte și bine luminate (fig. 6), constituie partea mai importantă a clădirii, l'étage noble *.

Sala centrală este de dimensiuni excepțional de

mari pentru un tavan cu grinzi de lemn¹ (fig. 8) Golul celor două scări mărginite cu balustrade de lemn, ocupă o parte din această suprafață.

Spre Sud și Nord câte o singură cameră mare², cuprinsă în toată lărgimea ieșindului, iar pe părțile laterale câte trei camere spre Vest și două spre Est, unde se află și closetele, completează etajul.

Planul etajului descris mai sus, în afară de dimensiunile excepționale ale încăperilor, nu s'ar deo-

¹ 10 m 9,50 m. Din cauza dimensiunilor prea mari, tavanul s'a lăsat în mijloc, formând o săgeată destul de importantă. Pentru a preîntâmpina o eventuală prăbușire, au fost așezate în pod două ferme cu grinzi întărite (trei grinzi suprapuse), de care s'au suspendat grinzile tavanului prin mijlocirea unor clești de lemn. Recentele reparații făcute la tavanul unei chilii dela M-rea Antim, ne arată aplicația în mai mic al aceluiaș procedeu, care era probabil întrebuițat în mod curent în secolul trecut.

² 8,50 m 9,50m. Camera spre sud este azi împărțită în două.

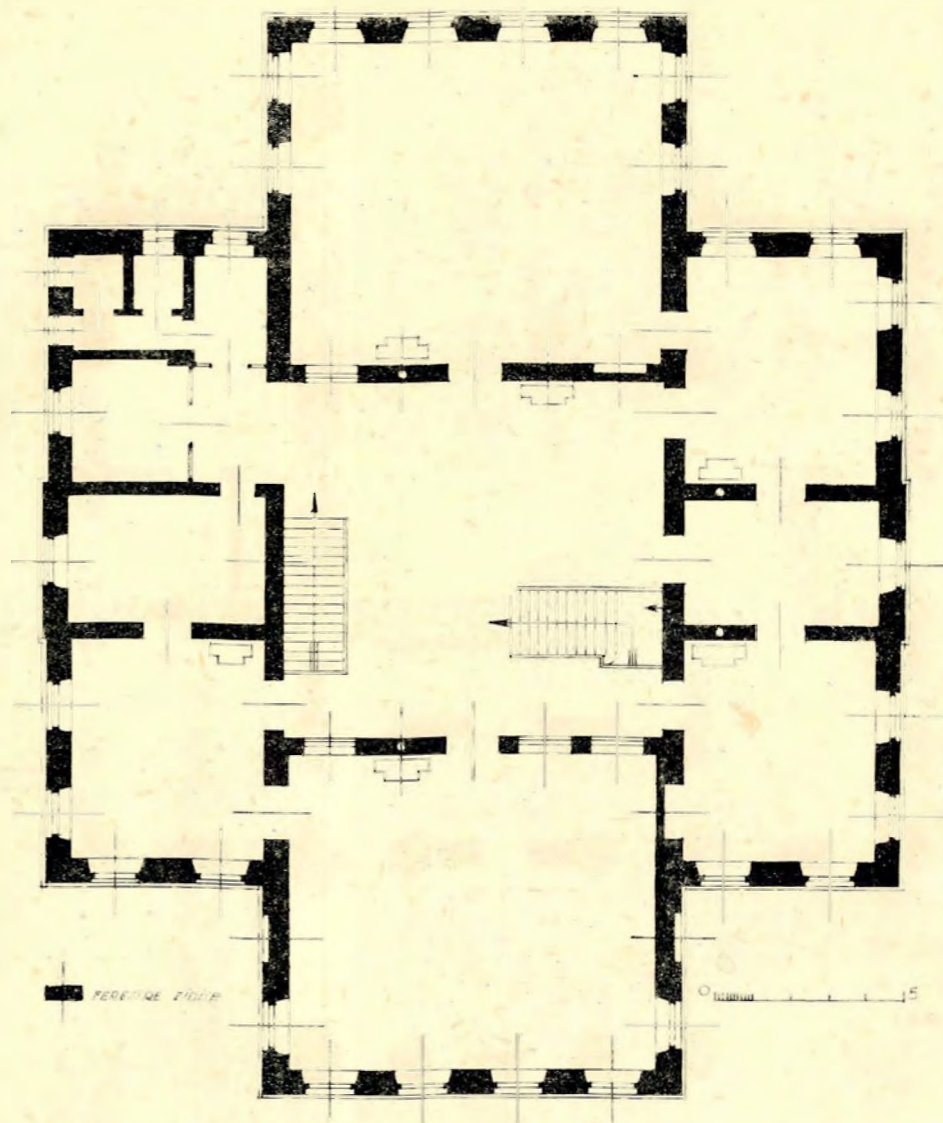

Fig. 6. — Planul etajului

sebi de alte clădiri similare din aceeași epocă, dacă nu ar avea o interesantă particularitate, care nu se poate observa la prima vedere din cauza transformărilor suferite: pereții sălei centrale sunt străpunși pe toate patru laturi de un șir de înalte arcade-ferestre, azi astupate, în afară de cele spre salon¹ (fig. 10).

Este ușor de închipuit ce priveliște plăcută trebuie să fi fost chiar din mijlocul clădirii, cu vederea deschisă în toate părțile spre grădină.

Cu toate dimensiunile ei impunătoare și aparența ei masivă, casa din Leordeni nu era deci decât un pavilion de vară, ce nu putea fi locuit în timpul iernii din cauza numeroaselor deschideri.

¹ Aceste arcade au apărut după marele cutremur din 1940, de pe urma căruia s'a dislocat zidăria ieșindului Nord deasupra gangului intrării, care a trebuit să fie dărâmată și refăcută. în parte

Această dispoziție atât de puțin obișnuită, ne arată întipărită în zidărie adâncă transformare a moravurilor țării, petrecută în timp de un veac și jumătate, trecându-se dela întunecoasele construcții cu pereți și bolți masive din vremea lui Matei. Basarab la saloanele mari și luminoase cu ferestre înalte și largi, a caselor din veacul al XIX-lea (fig. 11).

Clima aspră a țării nu a permis menținerea arcadelor sălii centrale, care au fost în cea mai mare parte zidite ulterior. Tot atunci s'au făcut interesantele sobe de zid cu fumuri ce s'au păstrat până azi¹ (fig. 12—13—14—15), în care se oglindește

¹ Parte din aceste sobe au trebuit să fie dărâmate și refăcute în cursul reparațiilor de după cutremur, pierzându-și astfel vioiciunea lucrării originale. Sobe asemănătoare cu discuri de alamă se mai găsesc în hallul mare al palatului Soutzo, azi Banca Chrissoveloni.

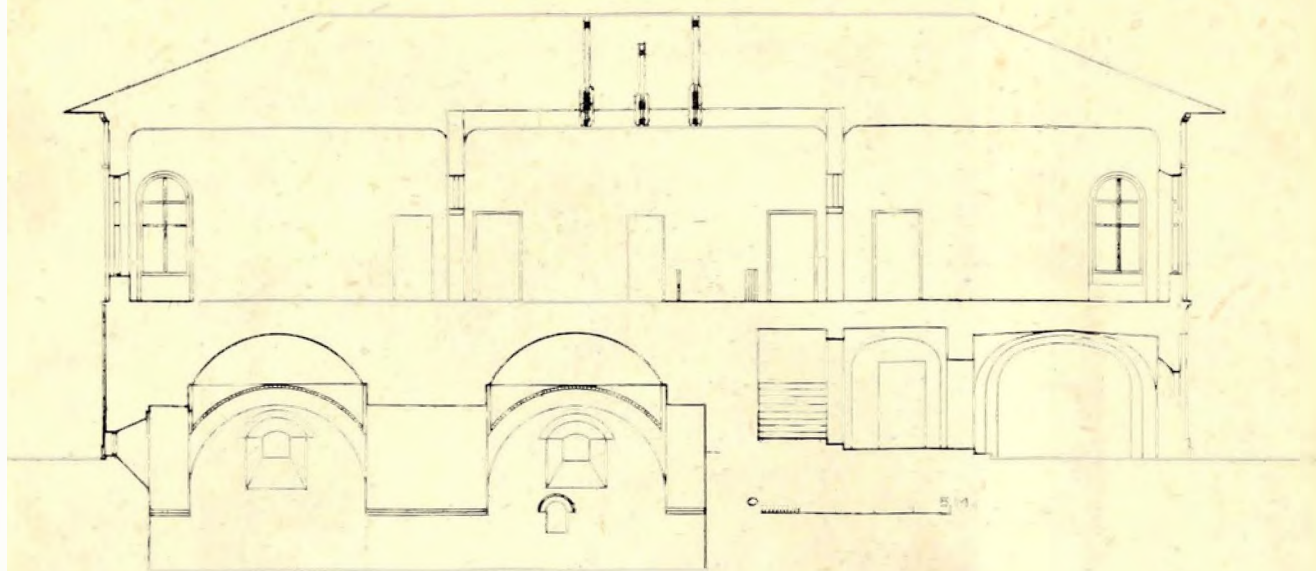

Fig. 7. — Secția Nord-Sud

via imaginație a meșterilor de odinioară, fiecare sobă fiind diferită în fiecare cameră. Din prea frumoasele discuri decorative de alamă, ajurate, care erau încastate în locașurile anume prevăzute în

siunile cărămizilor¹ se constată că această pivniță nu este comtemporană cu cea de sub casa mare, fiind probabil construcția cea mai veche din tot cuprinsul curții (fig. 16).

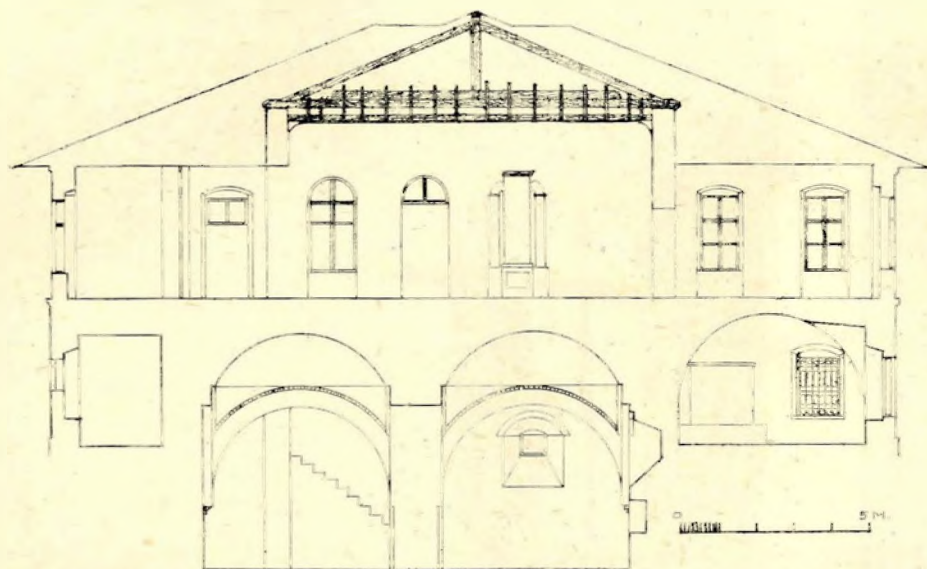

Fig. 8. — Secția Est-Vest

construcția sobei, s'au mai păstrat câteva bucăți (fig. 17).

Magaziile ce se găsesc în spatele clădirii, în linie cu zidul de împrejmuire de pe latura de Sud, sunt așezate peste o mare pivniță de 52 m lungime și 8,40 m lărgime, boltită în jumătate cilindru. După felul de construcție, calitatea mortarului și dimen-

Este posibil ca peste pivniță să fi fost pe vremuri o casă de locuit anterioară chiar casei Bălenilor, dar cele câteva camere existente la capătul intrării

¹ Cărămizile pivniței de sub casa mare sunt de 0,28—0,14—0,045 m. Cele din pivnița de sub magazii sunt de 0,26—0,135—0,045 m

Fig. 9. — Bolta gangului dela intrare

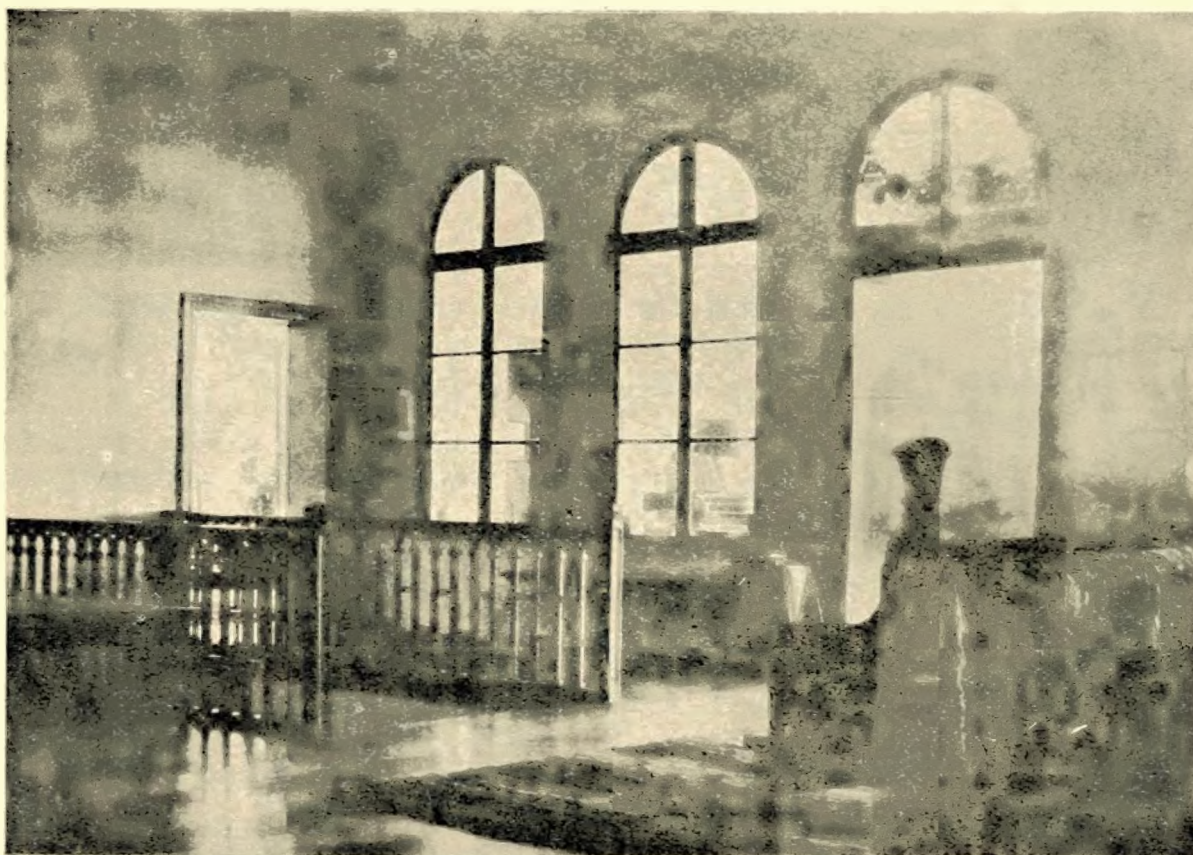

Fig. 10. — Ferestrele interioare între sală și salon

Fig. 11. — Ferestrele saloanelor la etaj

spre Est, fără boltă și cu pereții tencuiți, deși au ziduri de 1 m grosime, nu par a fi prea vechi.

La partea superioară a bolții sunt prevăzute din loc în loc, niște goluri patrute¹, așezate în diagonală, cu rame groase de lemn de stejar, care străbat grosimea zidăriei.

Un șir de mici ferestre mai mult răsuflători, dispuse pe ambele laturi, ventilează întreaga pivniță.

Bolta este azi prăbușită spre capătul intrării pe o distanță de circa 20 m.

Zidurile de împrejmuire, lucrate în cărămidă, sunt probabil mai noi, făcute odată cu biserica și casa nouă la începutul veacului al XIX-lea.

Prevăzute cu contraforți spre exterior și cu înguste metereze, aceste ziduri așezate pe malul râpei ajung în unele locuri la înălțimi de peste 6 m, ceea ce le dă o înfățișare impunătoare. A doua incintă care închide curtea grajdurilor ce prelungește curtea din jurul casei spre Est, este adăugată ulterior.

Tot astfel cum s'a păstrat până acum, înfruntând vitregia soartei care a supus-o în decursul anilor la urgia cutremurelor și războaielor, nădăjduim că această așezare, îngrijită cu dragoste și pricepere de actualul său proprietar, va rămâne trainică pe locul ei, ducând mai departe legătura cu veacurile trecute.

¹ Mărimea laturilor 0,70/0,70 m.

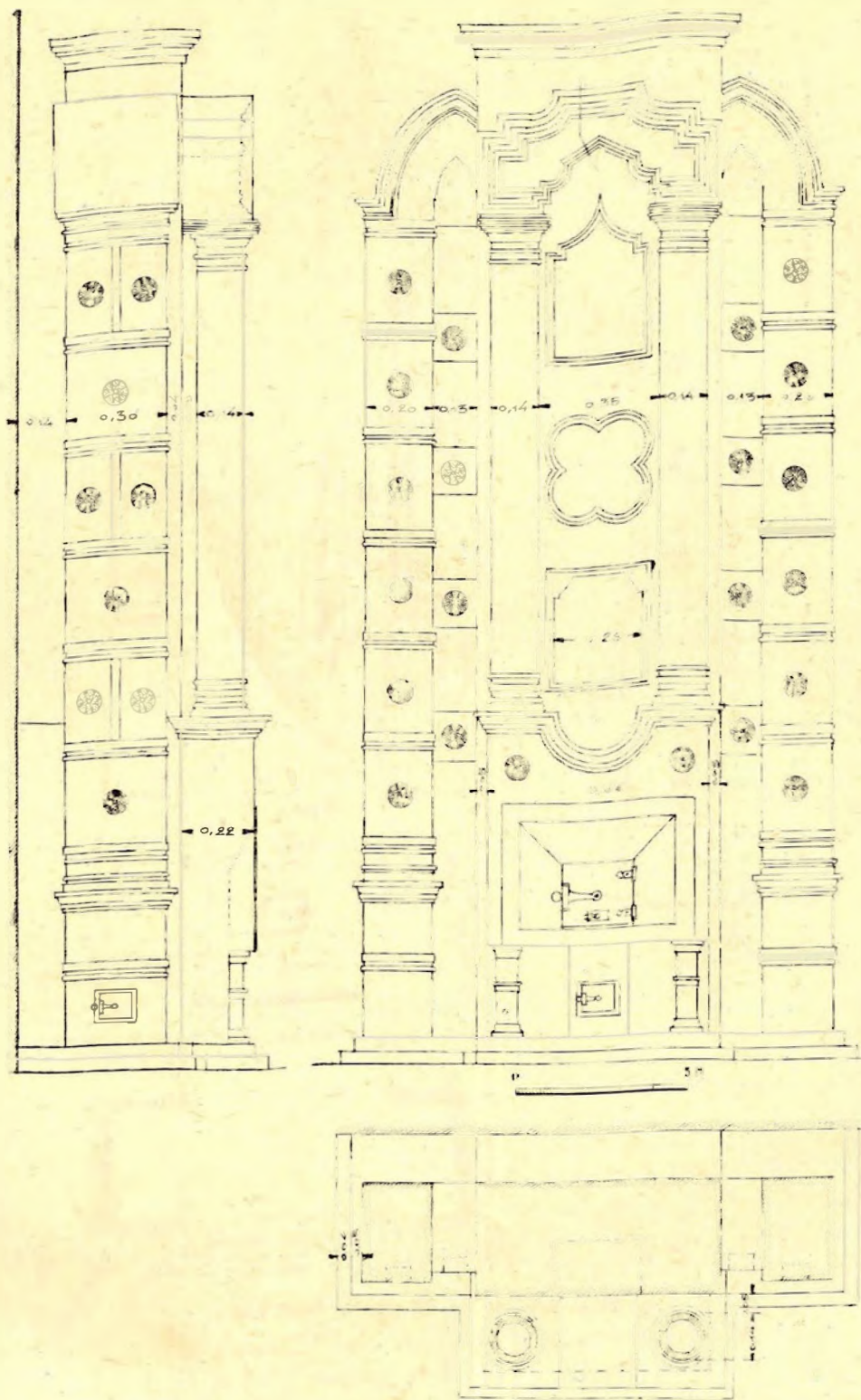

Fig. 13. — Soba de zid din salon

A partir de la fin du 16-ème siècle l'on peut poursuivre l'histoire de ce domaine dans de nombreux documents qui nous montrent qu'il fut successivement la propriété de quelques nobles familles du pays : les Băleanu, les Văcărescu, les Manu.

Sur de vastes et profondes caves voutées, datant du 17-ème siècle, de l'époque du Prince Constantin Brâncoveanu, s'élève la maison actuelle, une belle construction du 19-ème siècle représentant le type des maisons de plaisance du siècle passé.

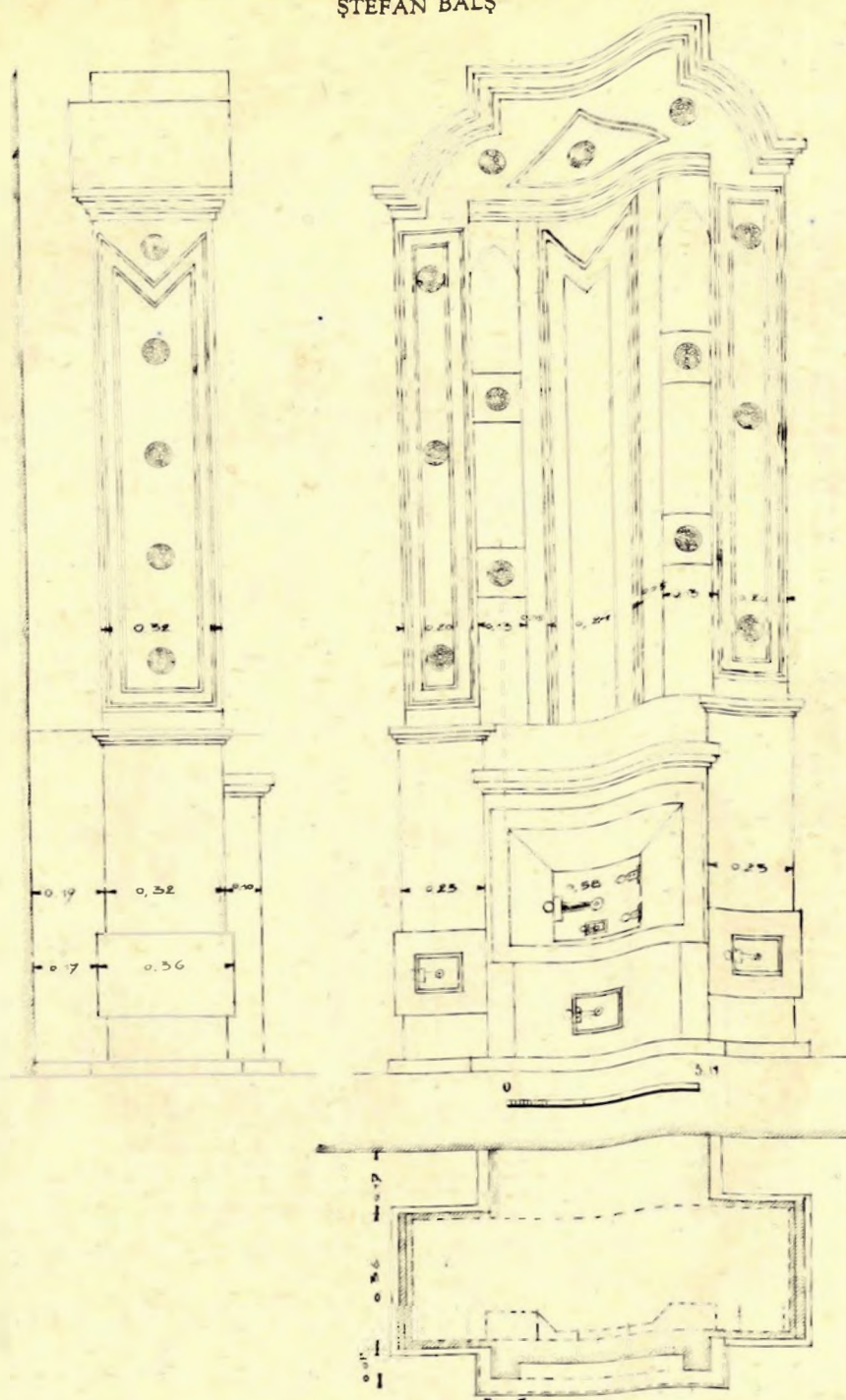

Fig. 14. — Soba de zid din camera Nord-Vest

Selon l'habitude du temps, les chambres habitées se trouvent à l'étage supérieur.

Ses larges façades aux fenêtres hautes et régulières dominant un grand jardin aux arbres séculaires.

Une rangée de fenêtres intérieures ouvertes sur les quatre côtés du grand hall central, faisait communiquer cette salle avec les chambres voisines dont la vue donnait de tous côtés sur le jardin.

Cette intéressante disposition indiquant clairement la fonction de pavillon d'été n'a pu être maintenue dans ce pays au climat extrême et la plus grande partie de ces fenêtres ont été murées.

Les poêles à tuyaux, rajoutés à cette époque, d'une grande variété de modèles, avec de belles plaques décoratives en cuivre ajouré, nous montrent les possibilités d'une industrie aujourd'hui

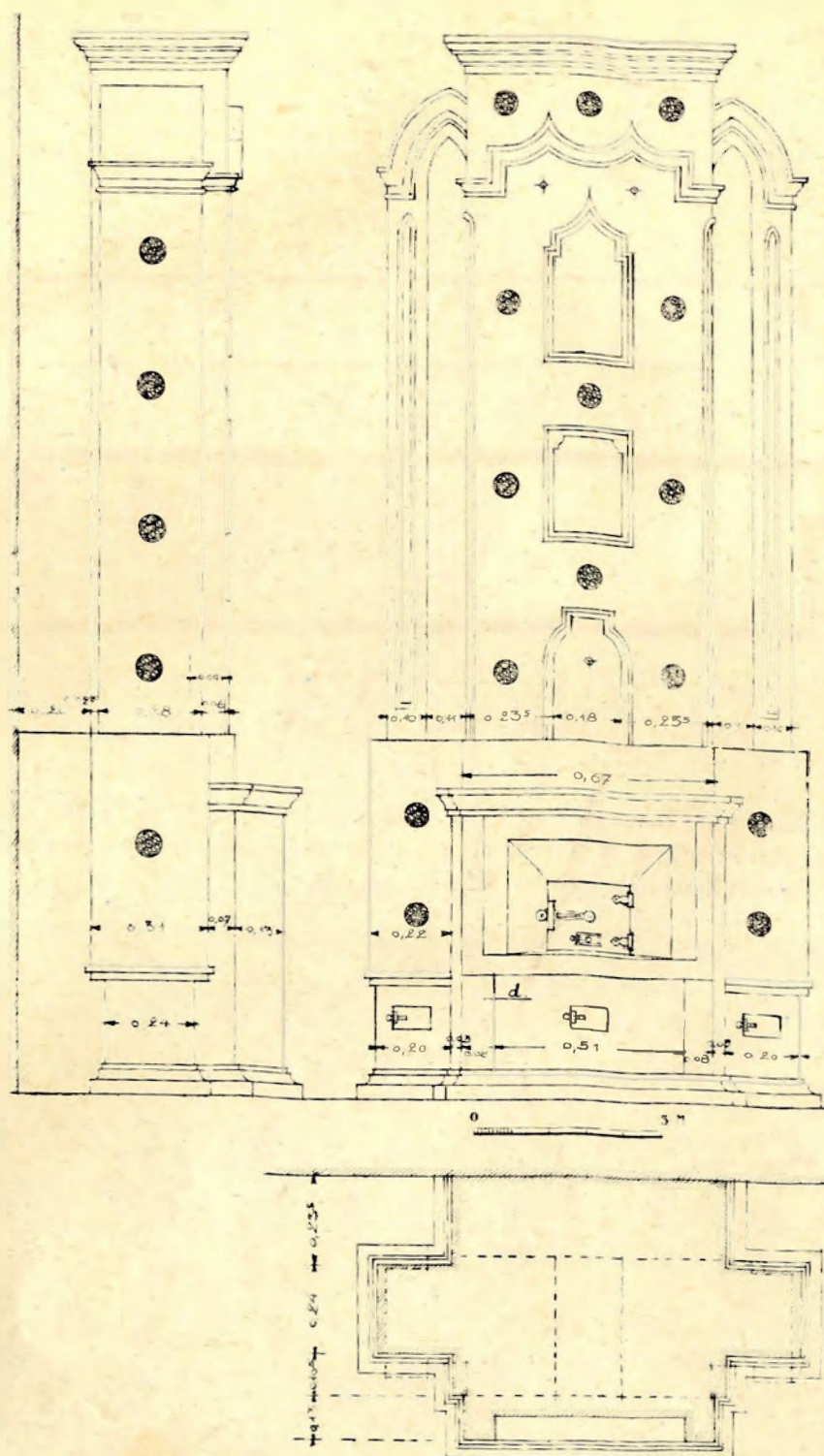

Fig. 15. — Soba de zid din camera Nord-Est

disparue qui permettait au maître artisan de donner libre cours à son imagination.

La grande cave voûtée en berceau, s'étendant sous les magasins situés derrière la maison, peut être considérée comme étant la plus ancienne construction de l'endroit, pouvant remonter au début du XVIIe ou à la fin du XVIe siècle.

Quelques voyageurs étrangers qui ont visité le pays au XVIIIe et au XIXe siècle, ne manquent pas de mentionner Leordeni dans leurs descriptions de la Valachie, tel que le Général Bauer en 1778, dans ses « Mémoires Historiques », Raoul Perrin en 1839, dans « Coup d'oeil sur la Valachie et la Moldavie », Stanislas Bel-

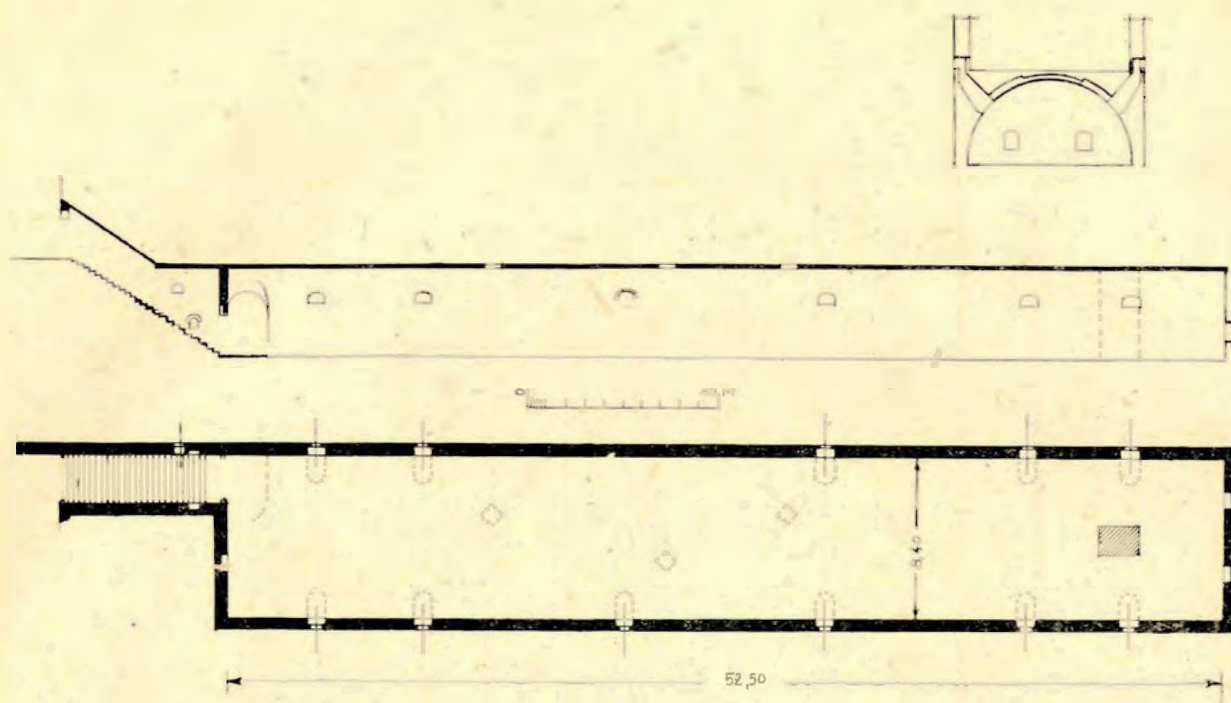

Fig. 16. — Beciul de sub magazie

langer en 1846, dans « Le Kéroutza » et I. F. dau und Walachei ». — ce qui prouve que cet endroit présentait aussi un but recherché de promenade.

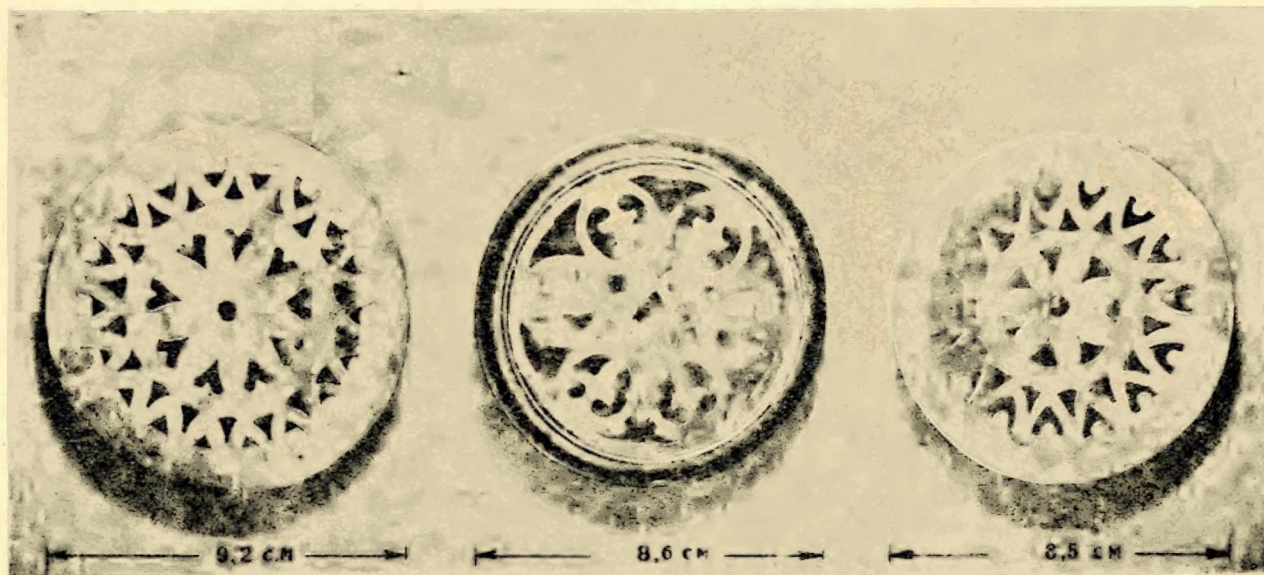

Fig. 17. — Discuri decorative la sobe

O UȘĂ MAI NOUĂ DELA BISERICA
SCAUNE DIN BUCUREȘTI

Dărâmându-se, acum câțiva ani, zidăria de umplutură care astupa arcadele, acum din nou deschise, dela pridvorul bisericii Scaune din București, a fost îndepărtată și ușa care închidea arcada din mijloc (fig. 1, 2). Datând de pe la mijlocul secolului trecut, împărțită în pătrate așezate în diagonală, bătute în cuie și

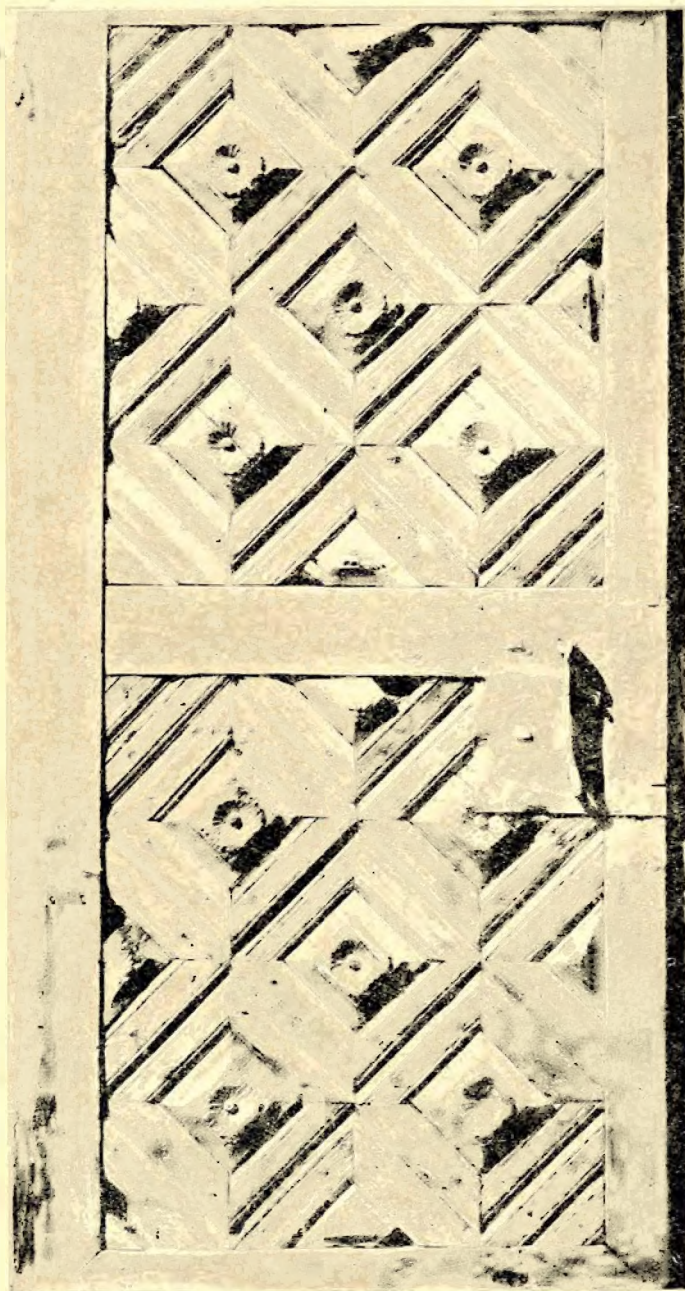

Fig. 1. — Ușă de la biserica Scaune din București
Clișeu Gh. Comănescu

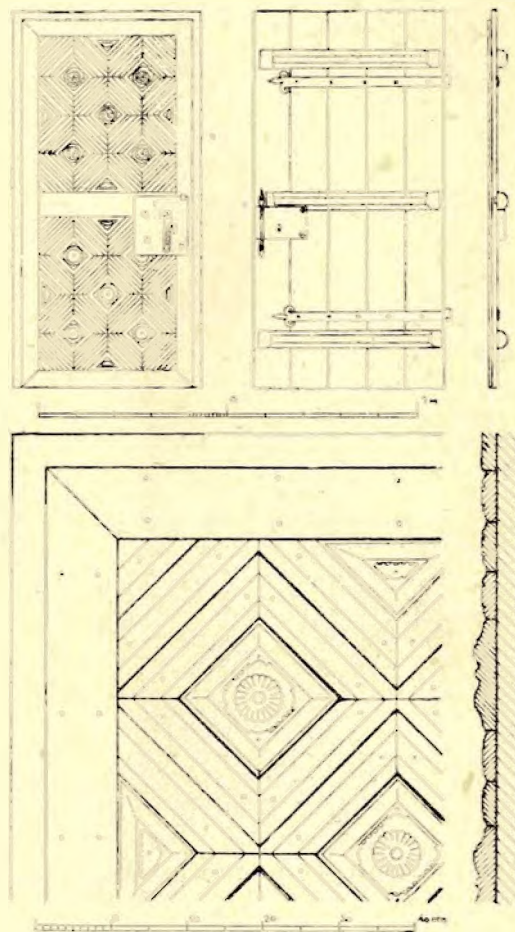

Fig. 2. — Ușă de la biserica Scaune din București
Relevu Arhit. Angela Scheletti

fără îmbinări, e un frumos exemplu de artă cu caracter rustic.

HORIA TEODORU

RÉSUMÉ

ANCIENNE PORTE EN BOIS DE L'ÉGLISE SCAUNE
DE BUCAREST

Cette porte (fig. 1 et 2), d'un travail plutôt rustique, fermait l'arcade centrale de l'exonarthex de l'Église Scaune de Bucarest, du temps où les autres arcades de ce dernier étaient closes par un mur de remplissage.

PIATRĂ UITATĂ

Acum câțiva ani începându-se o lucrare provizorie în curtea caselor¹ care se află pe Calea Vic-

și fosta casă Alexandrescu Cafegi-basa¹, adică peste drum de dărâmata casă cu lanțuri, Cretzulescu, Cantacuzino, Moruzi, s'a găsit în pământ fusul unei

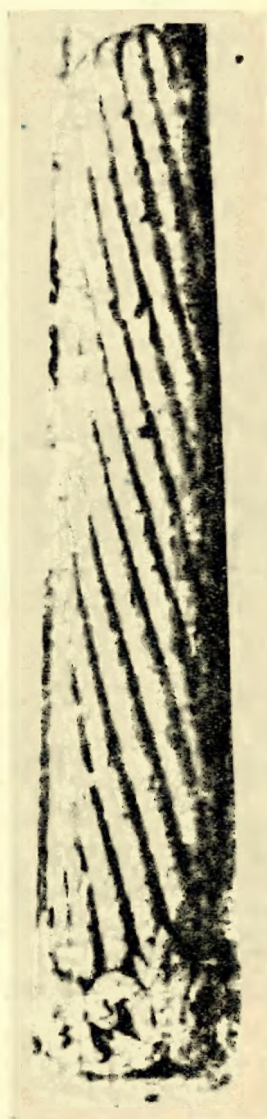

Fig. 1. — Fus de coloană.
Clișeu Gh. Comănescu

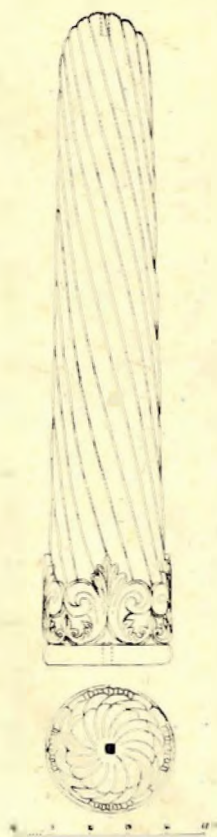

Fig. 2. — Fus de coloană. Elevație și vedere de sus.
Relevu Arhit. Angela Scheletti

coloane cu 12 caneluri torse, cu un brâu sculptat în partea de jos, iar în partea de sus — lucru neo-

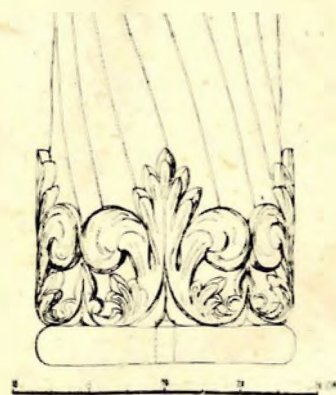

Fig. 3. — Fus de coloană. Detaliu.
Relevu Arhit. Angela Scheletti

toriei, între Strada Victor Emanuel III (fostă Comșa)

¹ Proprietatea actuală a D-lui Dr. Lucian Stănculescu.

bișnuit — rotunjit pentru a primi un ornament simbolic sau decorativ. La ambele capete, în centru,

¹ Gheorghe Cruțescu. Podul Mogoșoaii București, fără dată, p. 283.

se văd lăcașurile drugilor de fier de legătură: găuri patrâte, cu laturile de 2,5 cm și adânci de 6 cm. Săpături sistematice ar putea aduce unele lămuriri asupra acestei întâmplătoare descoperiri. Fusul, care datează probabil din secolul al XVIII-lea și-ar avea locul în grădina muzeului nostru național.

HORIA TEODORU

RÉSUMÉ

PIERRE OUBLIÉE

Fût de colonne torse, du XVIIIe siècle, arrondi à sa partie supérieure, pour recevoir un ornement, trouvé sous terre dans la cour d'un immeuble de la Calea Victoriei, au coin de la rue Victor Emmanuel III, à Bucarest.

† PROFESORUL ION ANDRIEȘESCU

2 Mai 1888—17 Decembrie 1944

O soartă vitregă a răpit în zorile zilei de 17 Decembrie 1944, prea timpuriu, pe Profesorul Ioan Andrieșescu, din mijlocul unei activități rodnice și folositoare pentru neam și țară. Originar din colțul de Nord al Moldovei, care i-a imprimat trăsăturile fizice și sufletești, caracteristice populației de acolo, I. Andrieșescu născut la Dorohoi la 2 Mai 1888, s'a dedicat după studii universitare temeinice făcute la Iași, problemelor de preistorie ale țării noastre, și a reușit să ajungă, alături de Profesorul Vasile Pârvan, ctitorul științei preistorice la noi. Iscusit mânător al condeiului, Ion Andrieșescu, care publică încă din 1908 diferite articole sub diverse pseudonime și își ia, în 1912, doctoratul la Iași cu teza intitulată «Contribuții la Dacia înainte de Romani», și-a propus să trateze materialul neolitic din țara noastră în legătură cu cel din Sud-Estul Europei. Delegat șef-asistent la Muzeul Național de Antichități din București la 1 Octombrie 1915, Ion Andrieșescu ajunge conservator de Muzeu la 1 Aprilie 1916. După suplinirea catedrei de Istorie Antică la Iași, după războiul mondial în care și-a făcut datoria față de neam și țară, Ion Andrieșescu trece, la 1 Decembrie 1920, examenul de docent la Facultatea de Litere din București și, ca șef al Secțiunii Preistorice al Muzeului Național de Antichități, intră în rândurile colaboratorilor de seamă ai lui Vasile Pârvan.

La 1 Noembrie 1926 ajunge Ion Andrieșescu conferențiar pentru Arheologia preistorică, iar, la 15 Iulie 1927, conferința este ridicată la rangul de catedră, al cărei titular devine Ion Andrieșescu. Studiile sale de preistorie întinse peste întreaga țară și dincolo de hotarele țării noastre, l-au recomandat și pentru conducerea Muzeului Național de Antichități, pe care o deține, după moartea Profesorului Vasile Pârvan, până în 1935. În această calitate Ion Andrieșescu s'a probat ca distins membru activ al Comisiunii Monumentelor Istorice, în care și-a făcut datoria cu aceeași conștiinciozitate care îl caracterizează atât în viața sa publică, cât și în cea particulară.

Un bun român, excelent profesor și un distins om de știință, Ion Andrieșescu lasă un gol greu de înlocuit în societatea noastră românească. Comisiunea Monumentelor Istorice aduce memoriei Profesorului Ion Andrieșescu un pios omagiu de eternă recunoștință.

Prof. TEOFIL SAUCIUC-SĂVEANU

† CORIOLAN PETRANU

Moartea lui Coriolan Petranu a fost o pierdere grea pentru tânăra universitate română din Cluj. Profesorul ardelean de istoria artei, își câștigase un nume stimat și în țară, și în străinătate, pentru toate chestiunile ce priveau provincia, în a cărei capitală și-a petrecut anii maturității sale de cercetări. Nimeni n'a apărut mai pasionat și mai elocvent ca dânsul acele forme de artă, populare sau culte, care au apărut și au persistat în regiunea așa de românească a Transilvaniei, dar unde contactul zilnic cu două neamuri deosebite, maghiarii și sașii, crease condiții cu totul deosebite de cele din restul țării.

Bun cunoscător al limbilor germană și ungară, el era în situație să-și expună punctul de vedere în foruri, care de multe ori nu ne erau simpatice, și unde nu ne puteam aștepta la o judecată obiectivă. Și totuși, dacă Petranu n'a reușit să schimbe opinia altora, i-a silit să se explice, să argumenteze, să vadăască celor fără idei preconcepute, slăbiciunea teoriilor lor. Astfel înțeles, rolul său ne apare deosebit de folositor.

S'a născut în 1893, în județul Aradului, la Siria. Era fiul unui teolog, Ion Petranu, profesor el însuși. A primit deci, încă din anii copilăriei, o creștere mai îngrijită decât alții. După terminarea liceului de Stat din Arad, cu limba de predare maghiară, a făcut studii de estetică și de istoria artei, mai întâiu la Berlin, apoi la Viena, între 1912 și 1916. În acest interval a scris mici note de critică artistică la unele foi ardeleni și a întreprins călătorii de studiu prin centre artistice germane și austriace. Teza sa de doctorat, deși primită încă din toamna anului 1916, n'a putut fi susținută decât în Martie 1917, Petranu găsindu-se mobilizat și în imposibilitate de a se prezenta la Viena, în fața juriului, mai înainte de această dată.

Doctor în litere, el este numit funcționar pe lângă muzeul de arte frumoase din Budapesta, unde își începe ucenicia de istoric al artei pe teren concret. Dar după primul războiu mondial, în 1919, el intră în serviciul statului român, la Ministerul Cultelor. Curând după aceasta el publica prima sa lucrare mai însemnată: *Beiträge zur Methodik der Inhaltsanalyse*. O altă lucrare, fructul cercetărilor și al reflecțiilor sale din perioada studiilor universitare și din epoca imediat următoare, îi succede de aproape. Este vorba de *Inhaltsprobleme und Kunstgeschichte*, tipărită cu o prefață de Josef Strzygowski în *Arbeiten des Kunsthistorischen In-*

stituts der Universität Wien (Volumul XXII, din 1921). Este de observat că chestiunea care preocupa atunci un mare număr de istorici de artă, germani sau formați în spirit germanic, cea a formei și a conținutului în artă, a pasionat multă vreme și pe Petranu. Iar prefața lui Strzygowski, ce însoțește studiul, ne arată natura legăturilor cordiale dintre elev și bătrânul maestru. Consider și azi că a fost un noroc pentru Petranu, natură mai degrabă închisă și oarecum temătoare de căile, poate uneori primejdioase, ale imaginației, că s'a format sub oblăduirea unui profesor atât de imaginativ, de liric așa putea spune, fierbând continuu și continuu aruncând, cu o forță explozivă, în mijlocul celorlalți istorici, uimiți și nedumiriți, ipoteze după ipoteze și sugestii după sugestii, pentru a explica cele mai felurite fenomene din istoria artei, din timpurile preistorice până în zilele noastre și din deșertul Chinei până în Nordul Europei. Poate tot din contactul cu Strzygowski îi rămăsese lui Petranu o îndărătnicie surprinzătoare în a persista pe o cale odată începută și o încredere imperturbabilă în mijloacele sale, încredere care uneori părea exagerată.

Dar, în 1921, când apare lucrarea mai sus menționată, Petranu era conferențiar de istoria artei la Universitatea din Cluj, numit în acel post în Septembrie 1919. În această calitate el are meritul de a fi organizat, aproape din nimic, seminarul de istoria artei nou înființat, punând la dispoziția studenților și frumoasa sa bibliotecă de specialitate, mai ales în ce privește publicațiile germane și maghiare.

În legătură cu problema spinoasă a recuperării dela Unguri a acelor obiecte de artă ce aparțineau României, ca urmare a tratatelor de pace, Petranu este delegat cu investigațiile necesare la Budapesta. În Iunie 1922, după trei luni de cercetări migăloase și iritante, care se petreceau într-o atmosferă destul de încărcată, el aduce în Ardeal un vagon de obiecte de artă și de alte obiecte de o mare valoare istorică și arheologică.

După această dată, devenit profesor titular la Universitate, unde până atunci profesase în calitate de conferențiar, Petranu lărgeste cercul studiilor sale, care se mărginiseră în trecut mai ales, la chestiuni de doctrină estetică. În primul rând, cum era logic și normal, el se consideră obligat să lămurească valoarea și situația monumentelor și operelor de artă, născute pe teritoriul transilvănean. Cunoștințele câștigate în seminarul maestrului său Strzygowski și mai ales metoda acestuia de analiză, îi ușurează calea pentru studiul temeinic ce întreprinde, în legătură cu arhitectura bisericilor noastre de lemn. În 1927 el publică un prim eseu: Bisericile de lemn din județul Arad. Este evident că, mai înainte de a proceda la o vedere de ansamblu a problemei, el simte nevoia de a încerca metode și procedeul de analiză de care se va servi în viitor, asupra unui spațiu geografic mai restrâns. Pentru ani mai târziu el dă la lumină lucrarea, mai importantă și mai personală decât cea precedentă, în care susține originalitatea creațiilor, de caracter aproape popular, ale Românilor din Ardeal, în arhitectura lemnului: Originea turnurilor bisericilor de lemn din Ardeal.

Paralel cu interesul pe care-l poartă producției, pe terenul artei, a neamului său, el urmărește, poate uneori într'un ton de polemică prea accentuat, pe cea a Sașilor și Ungurilor, vecinii noștri în Ardeal. Influence de l'art populaire des Roumains sur les autres peuples de Roumanie et sur les peuples voisins, este din 1936 și poate cea mai prețioasă dintre aceste publicații. Ea îi atrage, din partea tocmai a acestor « vecini », la care Petranu făcuse aluzie, replici acerbe, la care dânsul se crede obligat să răspundă cu tot atâta vehemență.

Dar nu la aceste articole de circumstanță se cuvine să ne oprim, atunci când judecăm valoarea de istoric a lui Petranu. Cele în care el dovedește, în același timp cu o cunoaștere deplină a subiectului, un interes pasionat pentru ceea ce studiază, sunt în primul rând cele în legătură cu multiplele aspecte ale artei transilvănene. În 1927: Die Kunstdenkmäler der Siebenbürger Rumänen im Lichte der bisherigen Forschung; în 1932: Die siebenbürgische Kunstgeschichte und die Forschungen Josef Strzygowski; în 1936: Noui cercetări și aprecieri asupra arhitecturii în lemn din Ardeal, tema care, mai presus de toate, îi stă la inimă; în 1943, ultima sa lucrare, Rumänische Kunst in Siebenbürgen.

La această listă mai putem adăuga multe articole de revistă, în românește, în nemțește sau în altă limbă, în care profesorul dela Cluj apăra felul său de a înțelege și de a preda disciplina ce reprezenta la Universitate, ori lua poziție în vreo chestiune sau alta.

Dispărut în Iulie trecut, la o vârstă care, pentru cei ce muncesc cu capul, ca dânsul, reprezintă maturitatea spiritului, deși mai degrabă un solitar și o natură puțin sociabilă, Petranu lasă regrete unanime. Este sigur că în domeniul care i-a fost drag, el nu va putea fi ușor înlocuit. Termin aceste rânduri asigurând pe colegii noștri dela Cluj de sincera parte ce luăm cu toții la doliul ce încearcă Universitatea lor.

G. OPRESCU

† ARHITECTUL PAUL SMARANDESCU

În ziua de 12 Ianuarie a. c. s'a stins din viață, în vârstă de 64 ani, profesorul *Paul Smarandescu*, fost decan al Facultății de Arhitectură și unul din vechii colaboratori ai Buletinului Com. Mon. Istorie, pentru care a scris foarte instructive dări de seamă asupra unora din lucrările de restaurare executate sub a sa direcțiune și după planurile sale. Reamintim de următoarele: *Casa Melik* din str. Spătarului, București; *Biserica Floreasca* de pe Calea Floreasca din Capitală și *Biserica din Uești*, Vlaşca. O recenzie asupra scrierii profesorului N. Iorga: « Istoria Bucureștilor », dă prilej distinsului urbanist, care a fost Paul Smărandescu, să scrie pentru Buletinul nostru sugestive note asupra Capitalei în înfățișarea ei de altădată.

Pe de altă parte în lucrările cele mai originale și valoroase ale operei sale arhitectonice, Paul Smarandescu se arată un neobosit cercetător și iubitor al vechilor monumente de artă românească, de ale căror mari și frumoase tradiții se simte întotdeauna legat și inspirat.

P. A.

VICTOR BILCIURESCU, *București și Bucureșteni de ieri și de azi*, București, 1945, 369 p.

Cartea de curând dispărutului venerabil Victor Bilciurescu îmi era cunoscută mai dinainte: în mare parte o ascultasem la Radio. Naveam răgazul necesar să stau în fața aparatului, dar glasul domol și tremurat al bătrânului mă atrăgea. Acum am prilejul să mărturisesc că e o carte care se citește ușor și cu interes atât pentru amintirile de-a lungul a «trei pătrare de veac», cât și pentru vieța și omenia ce le străbate. Sunt oameni cu a căror viață și operă ne am trăit copilăria și sunt figuri pe care ni le închipuim exacte, căci din toate domeniile pe care le impune viața, Bilciurescu a ales figuri de seamă. Unele, pe care le cunoaștem și noi de un pătrar de veac, ne devin mai simpatice. Un Dissescu, pe care ca elev de liceu, l-am ascultat la o conferință ținută la Fundația Carol I pe întunec și într-o tăcere extraordinară, că abia vorbea, pe Nicolae Iorga, care mi-a fost maestru, Marghiloman, la a cărui explicare politică n'am putut pătrunde în sală de lumea multă ce era venită cu mai mult de un ceas înainte, Take Ionescu, la a cărui înmormântare am fost spectator pe stradă, Nicolae Titulescu, a cărui figură m'a uimit adesea, Agatha Bărescu, pentru ale cărei reprezentații ne băteam ca studenți pe biletele gratuite date de Facultate, Nottara și Ion Petrescu, adesea văzuți din galeria celor cincizeci de bani dela Național, pe Aristide Demetriad, văzut întâia oară în Vlaicu-Vodă, într-o reprezentație dată cu ocazia primului Congres al preoților din România-Mare și apoi ca și pe Ion Brezeanu, adesea aproape în toate piesele de teatru în care au mai jucat și pe atâția alții, de al căror nume e plină cartea.

Pentru trecutul orașului sunt și unele identificări de vechi prăvălii, de vechi case boierești sau palate, azi dărămate și înlocuite de arhitectura nouă pe bună dreptate condamnată. Dar mai presus de toate, cartea are un merit de seamă prin destăinuirea de culise din lumea literară a ultimilor șaptezeci de ani. Din aceasta nu păstrez decât amintirea drumului din urmă al poetului Al. Macedonski, dus spre locul de veci într-o zi ploioasă, însoțit de puțini prieteni. Se pare că soarta a făcut ca Bilciurescu să fie cel din urmă care a apucat această cale, după ce ne-a lăsat aceste amintiri înseilate puțin cam amestecat, dar nu fără farmec.

Istoricii arhitecturii Bucureștilor de acum 60—70 de ani, pot căpăta bune informații și din această carte, care a vrut să fie înainte de toate literatură. A. S.

GEORGE COSTESCU, *Bucureștii vechiului Regat*. București, «Universul», 1944, X + 397 [404] p.

Autorul, care este probabil vechiul editor al colecției *Cartea Lumii* de pe la 1895 (p. 242), a dorit să dea o poveste

literară, o grupare a amintirilor în genul lui Ion Ghica. Aceasta n'a izbutit. Amintirile pe 50 de ani anteriori primului războiu mondial, se amestecă prea mult dela un cap la altul al vremii, sistematizările încercate sunt prea confuze, iar stilul cu tot lexicul arhaic este greoiu. De aceea lectura este destul de grea. A izbutit totuși să dea câteva pagini documentare, care își au interesul lor pentru istoria Bucureștilor. În primul rând se impune identificarea vechilor străzi ale orașului și cu motivele care au determinat acele denumiri, unele curiozități, altele elemente vii ale orașului. Observăm că în general municipalitatea a ținut ca numele personalităților proeminente să fie date străzilor pe care au locuit sau imediat în apropiere (ex. Barbu Catargi, Alex. Lahovary etc.), deși prin aceasta s'au înlocuit mai vechile numiri, care își aveau și ele istoria lor, ca Popa Dârvaș și altele. În al doilea rând, și acest lucru este și mai prețios, este istoria monumentelor arhitecturale pe care le mai are urbea noastră. Informațiile sunt presărate de-a lungul întinsului volum și pot servi istoriei arhitecturii bucureștene. Această informație este mult înlesnită prin bogata ilustrație care rămâne, căci multe vederi au dispărut de mult din circulație, ca: vederea squarului statuei lui Mihai Viteazul (p. 41), piața Teatrului Național (p. 45), palatul Regal (p. 53), vechea președinție a Consiliului de miniștri și Ministerul de Interne (p. 61), vechiul și elegantul palat al Universității (p. 65), biserica Sărindar (p. 75), hotelul Hugues (p. 79), hanul Zlătari (p. 83), clădirile din fața Ateneului Român (p. 93), palatul Sturdza, devenit Ministerul de Externe (p. 99), biserica Stavropoleos (p. 133), casa Melic, azi încă în grija Comisiei Monumentelor (p. 141), capătul căii Moșilor (p. 161), piața Sf. Anton (p. 165), Hanul cu Tei (p. 201), vechiul Tribunal (p. 207), vechea Fundație universitară Carol I (p. 227), vechea Mitropolie cu alea ei (p. 335), clopotnița și chiliile bisericii Mihai-Vodă (p. 339), str. Colței (p. 369), cercul Sidoli (p. 385) și multe alte vederi, costume, tipuri și caricaturi ale vremii. O bună parte din acestea le-am cunoscut toți și totuși ni se pare azi că n'au existat nicidecum. Amintirea lor e bine să fie fixată în tipar pentru istoricul care va veni după noi, căci în scurtă vreme orașul se va schimba atât de mult, încât nimeni nu-l va mai recunoaște. D-l Costescu are dreptate să fie melancolic. Dar din această melancolie a ieșit cartea de față, care este foloșitoare. A. S.

GHEORGHE CRUTZESCU, *Podul Mogoșoarei. Povestea unei străzi*, București (1944), 298 p. + 24 pl. afară din text.

O carte bine informată, scrisă cu talent și mai ales cu multă iubire sinceră pentru subiectul ales, cum rar se întâlnesc la noi. E vorba de Calca Victoriei și împreună cu ea, a întregii

Capitale românești. Autorul și-a adunat izvoarele de precutindeni: cronici, documente, impresii de călătorii, articole de ziar, afișe de spectacole, amintirile bătrânilor și ale sale proprii, care ele însăși se întind pe mulți ani în urmă.

Lucrarea începe cu o scurtă prezentare generală a istoricului orașului și atmosfera în care au trăit cetățenii săi. Apoi o ia în amănunt pe «cale», calea tuturor plimbăreților, cu scop și mai adesea fără niciunul, dela cap, dela «gârla» care azi e ascunsă vederii ochiului, și rînd pe rînd se oprește, pe o parte și alta a străzii, depănând firul vremii despre tot ce a fost în casele care mai sunt și în cele care nu mai sunt azi. E un ghid pe cât de interesant, pe atât de plăcut. Nu putem să nu ne oprim și noi puțin aici cu trecerea în revistă.

O scurtă prezentare a caselor Brâncoveanului, în care stăteau cuconii marelui voevod decapitat în 1714, pe locul zis azi al Senatului. Au fost dărâmate prin 1912, după ce căzuseră în ruină dela moartea ultimului vlăstar brâncovenesc în 1832 (p. 47—48). Alături era casa dela Măgureanu, fostă metoc Mitropoliei, fostă școala grecească, un timp și colegiul Sf. Sava, și dărâmată în 1870. Azi pe acolo trece splaiul Independenței (p. 51—55). Casele lui Ienăchiță Văcărescu erau alături. Au fost vândute în 1818 lui Ștefan Bellu. În curtea lor a fost măcelărit, în 1821, Bimbașa Sava cu arnăuții lui. Câtă vieață a fost acolo! Cucernicul Grigore al Argeșului s'a îngrozit de veselia în care trăia poetul. Pe urmă au ajuns magazinul lui Prager pentru blănărie. Azi în ele e C. E. C.-ul și cu magazinul Sora (p. 67). În fața lor erau casele Bălăceanului, dușmanul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, care le-a dărâmat din furie, punând pe maidanul ruinelor lor capul învinsului dela Zărnești. Apoi Vodă și-a făcut han în locul lor, maidanul din față servind mai târziu pentru întrunirile politice, între care și ale lui Flea. Ruinat și acesta, lasă locul palatului Poștelor, ridicat între 1894—1900 (p. 67—74). Alături, pe strada Franțuzească, azi Carol, era casa Zincăi Filipescu-Drugănescu, al cărei copil, Costache Filipescu la 11 ani avea să provoace marea incendiere a Bucureștilor în 1847 (p. 75—76). În spatele casei Drugăneștii este biserica Sf. Dumitru, zidită în 1674, dar renovată de două ori. Urmează biserica Stavropoleos, a călugărului Ioanichie, zidită în 1722.

Revenind la cale șirul continuă cu Casa de Depuneri, exact pe locul fostei m-tiri Sf. Ioan, care avea han în jur. În biserica a slujit odată și călătorul Patriarh Macarie, iar în han a lucrat Hagi-Ianuș (p. 83). Dărâmarea ei a început în 1875. În față era biserica și hanul Zlătarilor, dărâmate în 1903 (biserica actuală e rezidită pe urmă). Lângă m-rea Sf. Ioan și exact în fața Zlătarilor, erau casele Dămăroaei, o cantacuzină căsătorită cu logofătul Damaris. La 1774 Alexandru-Vodă Ipsilanti și-a avut palatul aci, în casa mătușii sale Maria, fata lui Damaris și soția lui Manolache Ipsilanti. A venit apoi agia în 1831. În 1860 ajung Hôtel de France al lui Tănăsache Eliad. Unde e poliția Capitalei erau casele banului Dumitrache Racoviță, apoi Meitani, care le rezidește pe la 1825 și așa rămân până au fost încorporate în orobilul palat al Prefecturii de azi (p. 100). Aci și-a avut reședința și generalul Kiselef. Dela 1854 a fost acolo Școala Militară, Ministerul de Războiu, Consiliul de Războiu și Statul-Major al Geniului, până când în 1866 se mută aci Prefectura Poliției Capitalei. D-l Cruțescu dă și lista prefecților dela 1866 la 1942 (p. 101—102).

Alături de Prefectură, unde e grădina Coles, erau casele spătarului Pană Filipescu, moștenite de Alex. Filipescu-Drăgăneanu și ruinate apoi. Pe la 1852, în căsuțele care le-au luat locul, și-au început activitatea frații Capșa. Lângă uluci erau dulapurile anticarului Leon Alcalay, vestitul editor de mai apoi. Pe la 1910 au dispărut toate acestea. Alături era curtea domnească a lui Șerban-Vodă Cantacuzino (str. Bel-

vedere, corespunde însă cu actualul început al str. Brezoianu, nu cu Ing. Saligny). Dela Cantacuzini trec, pe la 1820, la vornicul Gheorghe Sachelarie, în 1839 la Miloș Obrenovici, care le dăruiește apoi Împărăției rusești, care le transformă și instalează acolo Legația, unde se dădeau recepții, cum a fost aceea dela 2 Iunie 1914 (p. 105—107). Douăzeci de ani mai târziu au fost dărâmate și aceste case; grinzile beciului au trecut la Muzeul Municipal (p. 108). Alături de legație era locul marelui ban Vintilă Corbeanu, trecut la vornicul Grigore Băleanu și cumpărat în 1870 de Herdan, care zidește pe el actualul Hotel Boulevard, după planurile arhitectului Orăscu.

Trecând pe partea cealaltă a căii, între Lipscani și Boulevard, au fost hanul Filipescu, din sec. al XVIII-lea, devenit hanul Sf. Gheorghe la 1840; alături hanul Câmpinencei, unde sunt pasajele Vilacros și Macca, trecut în 1830 la dragomanul Serafim, ale cărui fete se mărită cu Vilacrosse, Macca și Hory. Actuala construcție a celor două pasaje e din 1880—1890 (p. 115). Hanul Castrișoaei a fost înlocuit în 1940 de imobilul actual al Băncii Naționale, cu colonade în față. Hanul Grecenilor venea în fața bisericii Doamnei (azi așezăminte Nifon) (p. 116—120). Casa Grecianu descrisă pe larg (p. 120—121) și biserica alăturată, una din cele mai frumoase, zidită la 1683 de doamna Maria a lui Șerban-Vodă Cantacuzino.

Curioase dar nu nepractice planurile subteranului lui Marsillac în fața Universității, grădina dela Sărindar, dar și neînțelegerea lui pentru bulevardele deschise spre Cotroceni (p. 128—130). Se reamintesc casele ridicate la 1838, azi clubul liberal, curtea marelui vornic Radu Slătineanu, unde e Capșa și unde a început teatrul nostru (epoca Krainig și Momolo), apoi Rașca (Hrtschka). Cu acest prilej urmează o grăitoare împropățare a vieții bucureștene de altădată (p. 130—144).

La pasajul Comoedia erau casele lui Costache Ghica-Brigadierul. Aci a stat ca Domn și Vodă Caragea (p. 144—145). Tot acolo i-a urmat și Vodă Șușu (p. 151), apoi pandurii lui Tudor, arnăuții și turcii, cari au făcut grajduri din încăperile de jos. În 1822 Grigore Ghica este silit să le «meremitească» (au fost și fresce de Giacometti, p. 155). Dela 1860 casele au trecut la familia Lahovary (p. 158). Clădirea teatrului și casele din jur sunt mai noi. Alături, în 1839 cumpără casele Friederich Bossel (p. 161), dărâmate în 1913. Alături casele Resch, azi hotel English, și Continental, fost Riegler, fost Hugues.

Pe partea cealaltă a străzii era biserica Sărindar, zidită de Matei Basarab în locul alteia mai veche, dărâmată în 1896 spre a-i lua locul mai târziu Cercul Militar (p. 182). Dincolo de Sărindar trebuie să fi fost sala pitarului Andronache, unde a fost teatrul elevilor dela Sf. Sava în 1828. Alături hotelul Oteteleşeanu, pe la 1860, devenit apoi Frascatti. Casa deveni Terasa dărâmată în 1931, spre a-i lua locul palatul telefoanelor. Teatrul Național e pe locul unui han, fost al episcopiei Buzăului și dat de Filaret Mitropoliei (p. 195), dar pe la 1830 în locul lui era numai o băltoacă. Teatrul început în 1846, e sfârșit în 1853, după planurile arhitectului vienez Heft.

Dela Teatrul Național la Palatul regal sunt iarăși de reținut vechile case. Pe str. Vămii, azi Wilson, era localul vămii, unde au venit apoi jandarmii și pe urmă Școala Superioară de Războiu. Str. Regală între str. Academiei și bulevard s'a deschis pe locul lui Cornescu, în colț ridicându-se hotelul Union la 1867 (azi renovat) (p. 207). Unde e băcănă Dragomir era casa Peretz, apoi hotelul Englitera, casa Anton Vanic și clubul Conservator. Alături erau casa Costescu, casa Musu, casa Assan, devenită hotel Metropole la 1880, casa Cretzeanu în care s'au succedat băcănă Colțescu și Cio-

banu. Unde e Fundația Carol erau casele caimacamului Iancu Manu; în spatele lor era casa lui Zărnescu și a logof. Nae Bălcoveanu, unde e azi consulatul ungar, iar mai departe casa Lenș, moștenită de Emil Costinescu, azi blocul Wilson (p. 214). Dincolo de Fundație erau casele lui Barbu Slătineanu și Boerescu, zidite la 1839, dărâmate și înlocuite cu palatul Automobil-Clubului, azi și el distrus. Unde e Ateneul Român era livada Văcărească, căsătorită cu Mihai Cantacuzino, care zidi acolo biserica făcută apoi metoh episcopiei de Râmnic (de ce de Buzău, p. 218?). În 1848 erau ruinate toate construcțiile. În 1870 se face grădina publică, în care mai târziu se proiectă un circ, care rămase neterminat; pe temelile lui ridică apoi Esarcu Ateneul de azi, terminat în 1888 (p. 223). Grădina a fost distrusă acum câțiva ani.

Pe partea cealaltă erau casele lui Iancu Ghica, colț cu Câmpineanu. Aici s'au perindat mai multe birturi și cafenele, ca Fialkovsky, Eliseul. Azi e acolo blocul Adriatica. Se spun mai multe despre pasajul Român, rămas neschimbat. Intre pasaj și palat s'a făcut o schimbare totală în 1938. Pe lângă biserica Kretzulescu, sfințită în 1722, s'au clădit tot atunci case mari și chilii, care au format apoi hanul Kretzulescu, după 1933 înlocuit cu palatul de azi cu colonade. Alături era casa lui Voicu Fiștu Seimeanu, care o lasă mănăstirii vecine. Aceasta, la 1757 le transmite lui Nicola Grămăticu în schimbul unor moșii; dela moștenitorii lui trec la stolnicul Iordache Colfescu; la 14 August 1812 ea e cumpărată de Dinicu Golescu, care zidește alta nouă în 1815 « pentru viitor » (p. 236). Aici lucrează Societatea literară de pe la 1826. În 1832 e vândută Statului pentru Sfatul administrativ, transformată în 1838 în palat domnesc (p. 239). Sub Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbey nu e folosit. Revine în el Cuza-Vodă, până la drama din 10/11 Februarie, spre a-i urma Carol I. Aripa din fund o ridică Mottereanu în 1888. Azi n'a mai rămas nimic din tot ce a fost (p. 255).

Dincolo de palat, care era la marginea Bucureștilor, se întindea fieful Neculeștilor, cu mai multe case, cu casa colonelului Vlădoianu, între str. Umbrei și biserica Albă (p. 260), unde începea str. Herăstrăului, azi Al. Lahovary; biserica Albă din sec. al XVIII-lea, zisă și biserica mahalalei Popa Dârvaș sau Biserica Vișicăi, în forma actuală din 1827, cu catapeteasmă foarte frumoasă (p. 262). Mai departe erau casele Deșliu, Grigore Lăcusteanu și Toma Stelian. Azi nu mai sunt.

Pe partea cealaltă, lângă corpul de gardă al palatului, erau casele banului Grigore Cantacuzino, dărâmate la 1878 spre a se creia str. Imperială. Alături, pe loc viran s'au zidit hotelul Imperial și casa Wppner despărțită de str. Știrbey-Vodă, mai jos de care era casa Filipescu, apoi a Domeniilor Coroanei, dar mai înainte fiind acolo Ministerul de Interne, cel de Externe și Monitorul Oficial, între 1867—1870 (p. 269). Peste drum era hotelul Manu și alături hotel Orient, în locul căruia s'a ridicat hotelul Splendid. Mai departe, unde e blocul Soc. Mica, era casa Enculescu, unde făcea teatru Iorgu Caragiale în Grădina Basarabiei (p. 268), apoi casa generalului Fotino, a Istiotinei, a lui Jean Caretașul, unde începea str. Fântâni (după Cișmeaua Roșie din sec. al XVIII-lea), azi G-l Berthelot, cunoscută prin teatrul construit acolo la 1817 de Domnița Ralu Caragea (p. 270). În colțul celălalt al străzii, în locul viran de azi (p. 273), era cofetăria Dobriceanu, adăugăm noi și apoi vin casele Ștefănescu Savigny, unde a fost pensionul lui M-me Vaillant, acum blocul Asigurarea Românească, dincolo de care erau casele Perticari, str. Banului (bei.adea Costache Ghica) și palatul Știrbey din sec. al XVIII-lea, cu interesant trecut.

De acum încolo d-l Crutcescu scurtează povestea și dă pe scurt înfățișarea Podului Mogoșoai dela calea Griviței, fostă str. Târgoviștei, spre capul Podului.

Casa lui Pandelescu Eliade s'a dărâmat pentru lărgirea străzii. Casa lui Romanit e Ministerul de Finanțe, casa Neculescu e azi Monteoru (desigur vechiul românesc Muntior), fostă casă Cantacuzino, apoi a cneazului Moruzi și Muzeul Municipal a fost dărâmată, casa Belu e vechea bibliotecă a Academiei Române, casa Slătineanu, apoi Cesianu, e Academia însăși. Fosta casă Lenș, apoi Gună Vernescu, e Ministerul Economiei Naționale; un bloc a luat locul fostei case Racoviță. Aici se uită ca ele Brâncoveanu, unde a fost un laborator de Facultate și sunt azi temelile aceluia ce trebuia să fie Institutul italian de cultură. Dincolo de casa Racoviță e palatul Gogu Cantacuzino din 1900, apoi ruinele fostei case Weissa, casa lui Costică Cesianu, fostă Filipescu, casa Cerchez din 1900, Domnița Polizu-Micșunești și altele, până la Palatul Funcționarilor Publici.

Pe partea cealaltă se înșiră iarăși casele mici și mari. La casa lui Iosefache Niculescu (p. 283), acum dărâmată în parte de bombardament, nu se spune că acolo a scris V. Pârvan *Getica*, așa cum arată placa și acum. De asemeni imobilul Moteanu nu e nou, ci numai renovat după retragerea dela stradă (p. 284). Urmează casa Barbu Catargiu din sec. al XVIII-lea, biserica Sf. Nicolae Tabacu din mahalaua Popa Cosma, locul fostelor case Aristide Pascal și Burchi, Grădișteanu, Costică Manu, Prințesa Trubetzkoi (d-na Nica Capitanovici), Dissescu, biserica Sf. Vasile și mai departe casa Ollănescu, fostă Grigore Alexandrescu.

24 de vederi vechi și noi întregesc înțelegerea acestei interesante cărți. Cât de mult ar câștiga cunoașterea acestui plăcut oraș, dacă s'ar bucura de mai multe cărți de genul acesta! Ar fi de dorit ca și instituțiile să-și facă un istoric al peregrinărilor lor până au ajuns în stadiul actual, așa cum a făcut d-l Dașchevici pentru reședința Poliției Capitalei. Din fericire mai sunt încă azi case care pot prezenta un trecut secular, interesant și pitoresc. D-l Crutcescu, care n'a obosit pe cititor ci l-a desfătat, să nu lase în sertare notele adunate (p. 287). Ca și acum, să reinvie atâtea figuri dispărute și atâtea vieașă uitată, care dispore acum odată cu vechiul București.

A S

Documente bucureștene privitoare la proprietățile mănăstirii Colțea, publicate de I. IONAȘCU, București, Fundația Regele Carol I. 1941, X, 444 (— 447) p., XI pl. afară din text.

Literatura istorică asupra trecutului Capitalei noastre este destul de bogată, numărând chiar și două istorii speciale. Pentru unele studii s'au despuiat destul de serios chiar și arhivele, în timp ce altele au recurs la izvoare narative, călători, planuri și amintiri. Din fiecare se poate culege ceva bun. O culegere de izvoare privind anume Bucureștii, n'am avut până acum. D-l Ionașcu a înțeles să facă aceasta și pleacă astfel dela bază, publicând o impunătoare colecție de 268 documente din anii 1577—1897, din care 2 sunt din sec. al XVI-lea, 45 din sec. al XVII-lea, 126 din sec. XVIII-lea și 95 din sec. al XIX-lea. E drept că ele se referă numai la proprietățile mării Colțea și fundația spitalicească din 1700 a spătarului Mihai Cantacuzino, dar acest fragment e foarte important pentru tot orașul. Astfel apar aici vechi județi ai orașului, ca Stan la 1577, Vâlcău la 1590, Gherghina la 1664 și Dragotă la 1669, 1670 și 1671; nume de orașeni, negustori, boieri, preoți, egumeni și dregători. Județii sunt întotdeauna întovărășiți de cei 12 pargari. Multe din numele acestea vor fi eponimii mahalalelor, bisericilor și ulițelor bucureștene de mai târziu.

Ceea ce ne interesează mai mult aici sunt documentele privind aşezămintele, locurile, uliţele şi casele care pot servi arheologiei bucureştene. Dacă cel mai vechiu act nu vorbeşte decât de « un loc de casă al Radei, fata fostului mare portar Ştefan (p. 3—4), altele vor aduce precizuni mai mari. Casa lui Oprea Dorobanţul din oraş, răscumpărată dela fraţi, este iarăşi neprecizată: Rada, martora nu poate fi însă aceeaşi cu vânzătoarea de mai sus, căci nu şi-ar fi lăsat nescrisă marea ei calitate de fata portarului (p. 5—7). Pentru sec. al XVI-lea apar în Bucureşti ca martori paharnicul Ionaş, postelnicii Ghiurmedi, Tudor şi Baciul, pârcălabul Coman, portarul Badea, armaşii Stoica şi Stan Brăileanul, vătaful de puşcaşi Tudoran dela Văcăreşti, vătaful Caraghioz şi popii Stan, Bratul şi Voico, cum şi doi grămăticii: Dumitru şi Gherghie.

Actul Nr. 3 nu se referă la Bucureşti; e de reţinut totuşi gloaba de 50 galbeni pentru Vodă asupra celui ce « va mai scorni pâra » (p. 7—8). Cu Nr. 4 (6 Martie 1664) se intră însă în precizări. Astfel se constată că bis. Sf. Gheorghe vechiu e ctitoria Mitrii vornicul (1577—1595), că acolo era o uliţă a bisericii şi alta domnească, cea dintâiu fiind podită, dar la vremea actului astupată de a trebuit să fie aleasă (p. 8—9). Din actul mamei Ana, fosta jupâneasă Anca a portarului Iane, reiese un loc de casă « ce au fost şi Scaone de carne în mahalaoa Sveatăi Savei » (p. 11) şi altul alături, care plecau din uliţa care vine de în Târgul de jos şi treceau uliţa cea mare ce vine despre târgu la locul lui Sveatăi Gheorghe (p. 12). Intre martori şi Popa Stoica dela Sf. Nicolae-Şelari. Deci două atestări importante, care mână vechimea acestor biserici până, poate, în sec. al XVI-lea. Documentul următor, întărirea judeţului pentru aceeaşi vânzare, adaugă precizări: scaunele de carne sunt celea vechi, în Țigănic iar hotarul este dăn potriva pimneţii a Defţii cupeţ şi dăspre pimniţa Deadului Călinescului (p. 14—15). Un an mai târziu pivniţa Deadului, acum Bucureşteanul, pe care era şi casă făcută de Ghinea, le vinde ginere-său cu 29 tal. şi jum. (p. 17). Actul grecesc din 1669 arată « casa cea nouă » şi « casa cea veche » alăturată (p. 19—20). Reţinem din lămuriri că m rea Banu din Buzău era în fiinţă la 1590 (p. 20). În acelaşi an se precizează că pivniţa şi casa Deadului Călinescului erau « în mahalaoa dela biserica Colţii clucerul », deci şi biserica mai veche dela Colţea (p. 21—22). La note o mărturie din 1708 pentru o casă în mahalaoa « bisericii Doamnei lui Şerban-Vodă » (p. 23). La Nr. 11 se adaugă şi locul lui Nan logof., în « Scaunele de carne, iar acum în Țigănie, pe lângă locul Ancăi portăreasii » (p. 23—24). La 1670 marele clucer Colţea închină ctitoria Colţea a fratelui său Udrea slugerul Doicescul la Mitropolia din Bucureşti, cu toată împrejmuirea ei, printr'o atestare a patriarhului Dositei al Ierusalimului, din care mai rezultă că era lângă un drum şi un pod aproape, probabil peste Bucureştioara (p. 25—28). Voiea şi Tudora, fetele lui Tudor şi nepoatele lui Toader vând iarăşi un loc de casă între uliţa jup. Prodan, abagiul şi uliţa jup. Tudor lumânărarul, iar fundul în gardul serdarului Alexandru (p. 29—30). Judeţul Dragotă întăreşte vânzarea cinci zile mai târziu; observ aici că Doamna avea o biserică a ei, căci între martori se află popa Stoica elisiarul; popa Şarban ot besearica Doamnei den Curte (p. 32). Dacă e vorba de actuala Biserica Doamnei, înseamnă că a fost făcută în locul alteia mai vechi. Antonie-Vodă avea de altfel locuri în jurul Colţei, la bis. Ienei (cf. p. 18). Locul vândut la 1671 de fostul mare serdar Alexandru, pleca din locul Popescului până în al căpit. Alexandru în lung şi din locul căpit. Lefter până în uliţă în lat (p. 33). Întărirea pe care o adaugă la împărţea când au aruncat sortii arată că e vorba de locul « dumnealui Radul vel Vornic Popescul iar uliţa e cea despre jupânul Prodan abagiul » (p. 33—35).

Fata lui Radu Popescu, Dumitrana şi soţul ei Nedelco, vor vinde, la 1696, un loc de casă şi o pivniţă, cuprins între Radeş Săpunarul şi Lamba cojocarul (p. 35—36). Intre aceleaşi limite este şi locul de casă al jupânesei Stanca, pe care îl vinde la 1672 lui Vasile abagiul (p. 38). La 1675 Leca vinde şi el locul său din talpa casăi Ghinii până în gardul jup. Vasălie abagiul; în lung din uliţă până în bolovanii Duchii cupeţ (p. 39). După un an se strică actul pentru acest loc din « mahalao Colţii clucer » (p. 40). La 1676 apare un loc de casă « în mahalaoa Şălarilor la biserica lui S-ti Nicolae cu vecinii Radul log. Țigănescul, Gheorghe Odabaşa, « uliţa cu mănăstirea Sărindarului şi Paraschiva dărăbanţul » (p. 41). În nota de acest act observ un om strănec, Neagoe Săcuianu, vrâstnic la 1612, căsăt. cu Zamfira, are o fată Bălaşa, botezată de Const. Şerban-Vodă (cf. p. 41—42). Locul de casă « dela Tochiualu (?) lângă o « ulicioară » apare în acelaşi an (p. 42—43). Să fie dela Topile? La 1678 Constantin logofătul vinde lui Apostol neguţătorul un loc limitat în mahalaoa Şelari, la fel cu cel din 1676 (nr. 23, p. 44—45; cf. şi nr. 21, p. 41). În amândouă se scrie « precum » : foiţa carii au hotărit Colţea clucer şi cu alţi boiari ». E probabil că clucerul Colţea şi-a împărţit şi vândut moşia. Să fie oare întâia parcelare din Bucureşti? În actul din 20 Iunie 1691, se vinde un loc de casă din mahalaua Zlătari, vecin cu al agăi Gheorghe şi spre « biserica Doamnei Ilincăi, ce cheamă Sfeti Nicolae » (p. 46). Alt loc între al jup. Manul, Nedelco Moga şi jup. Tudor lumânărarul până în Uliţa cea mare se vinde în 1679 (p. 49—50). Pentru acest loc fac mărturie şi actele următoare (p. 51—54), unde apare şi biserica de jurământ care era Sf. Dumitru, din dosul palatului poştelor (cf. p. 55). Insuşi Şerban-Vodă cumpără un loc de casă dela jupâneasa Smaranda în 1680, la « uliţa cea mare carea merge spre casele Colţii clucerul şi easte prentre Drăgan iuz şi pentre Petco abagiul » (p. 55). În acelaşi an domnul îl schimbă cu m rea Sf. Sava pentru moşia Grozăveştii-de-Sus (p. 57). În 1693 apare alt loc de casă în « mahalaoa dela biserica Colţii... den locul lui Avram bacanul pân' în locul lui Petco abagiul... merge den uliţa cea mare pân' în locul lui Ducăi starostea », care a fost al lui Ghinea cojocarul şi mai nainte al lui Deadul Bucureşteanul (p. 60—62). În 1694 apare o prăvălie pe locul m-rii Plumbuita (p. 64—65). Alt loc de casă « în mahalaoa dela biserica Colţii, dela Iane Pacea » apare în 1695 (p. 65—66). Tot atunci altul « lângă S-ti Nicolae Şelari » (p. 66—67); tot acolo şi al lui Mecul (p. 67—68). De remarcat şi actul din 1674 al agăi Stoichiţa, acum Serghie monahul, care şi vinde casele cu locul cumpărat dela Rada, soţia lui Prodan, episc. Grigore dela Buzău şi episcopului Daniil dela Strehaia (p. 68). Locul şi casele lui Tudor lumânărarul trec în 1696 şi 1697 la Andrei Cupeţul (p. 68—70). În 1698 un loc de lângă biserica Sf. Nicolae Şelari, vecin cu « locul Portariului şi pe lângă locul bisericii » şi cu al lui Bratul şalariul, Ion croitorul şi Costandin logof., se vinde jupânului Apostol zaraful (p. 71—72). Trei zapise pentru Sterie lumânărarul arată că acesta cumpărase mai multe case (p. 72—74), ale căror zapise vechi se răticiseră. Cartea lui Constantin Brâncoveanu din 1699, de întărire lui Statie, dă mai multe lămuriri: o casă cu pivniţă cumpărată dela Iane Padşa (Pacea); alta cu îngrădiş de bolovani, puţ şi pod în hotar (şi pivniţa boiarinului Pătru vel şătrar), cum şi procedura de transmitere a proprietăţii (p. 75—78).

Iată o serie de mărturii anterioare anului 1700, după care dată se înmulţesc ştirile privitoare la Bucureşti. Acestea împletite cu cele pe care d-l Ionaşcu le dă în bogatele sale note, luminează tot mai mult trecutul bucureştean. Astfel apare hanul lui Zamfir, mai târziu Simion, trecut apoi la Sărindar

(p. 81); locul de casă al lui Gheorghe hagiul Halepliu din ulița cea mare (p. 82—83); tot acolo al lui Apostol neguștorul (p. 84) la 1700; al lui Alexandri giuvaergiu la biserica Colții (p. 85) în 1701; al jup. Apostol în 1703, la care face mărturie și popa Oprea dela biserica din Prund (p. 86); cel cumpărat de Alexandri vornicul dela Mihul cavaful în mahalaua Colții, între al lui Alexandri vornicul și Maxim neguștorul la 1706 (p. 87—88). Iana, soția lui Mihul, ar putea fi fundatoarea bisericii Enei (p. 88). Mihul a ridicat și biserica Bradu-Boteanu și a fost conducătorul lucrărilor noiei biserici dela Colțea (p. 89). Se amintește «baia cea veche a Mitropoliei» (p. 90). Egumenul dela Sf. Sava schimbă un loc, cu case și pivniță, primit dela Șerban-Vodă, pentru altul asemenea al lui Alexandri vornicul Doamnei (p. 90—91). Schimbul se face la porunca Domnului în 1708. Foarte prețioasă mărturia lui Mihai Racoviță al Moldovei despre spitalele și școlile întemeiate de Mihai Cantacuzino «într'aceste doao rumânești vecine țări» (p. 92—93) în 1708. Chiriță vinde o prăvălie (p. 94—95), transcriere corectă: acestu zăpis, nu această (!) zăpis). Lambră (Lambru) Manu vinde în 1709 un loc Ghinei părcălabul, vecin cu jup. Apostol, Toma vel spat. Cantacuzino și jup. Cârtea Zrănu pe podul uliții (p. 95—96). Locul lui Chiriță băcanul, unde a fost prăvălia lui Filip, trece la Necula băcanul în 1709 (p. 97—99). Alexandra lui Gheorghe hagiul Halepliu vinde casele ce are dela primul soț Avram, ginerelui ei Șarban Lămotescu (p. 99—100) în mahalaua Colții. În 1715 Mihai Cantacuzino spatar, cumpără casele «ce sânt lipite de zidul sfintei mănăstiri Tresfetitele, ce sâ numeaște Colțea dela vorn. Alexandri» (p. 102—103). Tot acolo cumpără alt loc și Toma, ginerelul spătarului, dela Șarban (p. 104). Nedelco vinde altă prăvălie jup. Nastasie vataf de băcani la 1718 (p. 105). Stamata lui Cârtea cojocarul vinde case neisprăvite în mahalaua Săpunarilor și lângă ulița despre Scaune lui Dragomir ceașul spătăresc (p. 106). Biserica Scaune apare la 1703 (p. 107). Mănăstirea Colței cumpără și alte locuri (p. 108—109). O altă prăvălie apare lângă hanul lui Șarban Vodă (p. 110—111); apoi o pivniță (p. 111—112). Iordache Botezat lasă casele Mitropoliei spre a fi îngropat acolo; are multe datorii la cârciumărese (pp. 113—115). Un alt loc lângă Colțea vinde Șerban Greceanu la 1727 (p. 115—116). Casele Stamatei din mah. Săpunari trec acum la jup. Costandin în 1729 (p. 116—117). Costandin Crețul schimbă moșia Ușaci cu niște case dărpănite în București ale Mitropoliei (p. 119). O altă prăvălie la hanul lui Șerban-Vodă trece la m-reă Sinaia (p. 122—123). Mai multe locuri bucureștene întâlnite în 1626 (p. 124). Focul din București la 1739 e indicat în același an (p. 127—128). Mahalale, locuri, case, ulițe apar și se repetă tot mai mult. Dar și lucruri nouă: epitropia dela Colțea vrea să-și facă han în 1746 (p. 134—135), care în anul următor era în lucru și încă de piatră (p. 136—137). Dionisie vlădica de Pafos își face o căscioară (p. 137—138 și 143—151). Pentru terminologia tipografică la 1748 (v. p. 138—142). De aici înainte se înmulțesc scutirile și daniile pentru Colțea, dela mici și dela mari și se adaugă cumpărările în împrejurimi.

La 1761 apare ulița cea noao (p. 166), spitalele ceale vechi, hanul Colței, hanul Dracii la 1763 (p. 167), spițeria (p. 184), prăvălie în Târgul Cucului (p. 187), «zidul plimbării mănăstirii» (p. 193). Zăpisele pivniței mănăstirii Colțea și condica m-rii au fost pierdute: mitropolitul Grigorie dă carte de blestem pentru aflare la 1777 (p. 209). Și un proces editorial în 1787: medelnicerul Mihalache să-și astupe «plimbarea» și o fereastră care supăra pe vecinul Dumitrache Miuleț postelnic (p. 231). În 1788 apare și un Alban legătorul (p. 235). Sărăria apare iar la 1792 (p. 258). La 1799 apare podul în fața hanului lui Șerban-Vodă (p. 268—269).

De aici înainte afacerile mănăstirii se împletesc tot mai mult cu ale negustorilor și orășenilor. Știrile sunt tot mai abundente, casele și proprietățile boierești distingându-se tot mai precis. Evident că pe lângă toate acestea se adaugă și alte informații, de natură variată, ca în orice colecție importantă de documente.

Nu credem că e fericită transcrierea snă pentru sină, căci ajunge și la non-sensuri. De asemeni, de ce odată Paful (p. 136) și apoi Pafos (p. 143)? Nu folosește la nimic îndreptarea erorilor unor predecesori nemărturisiti (de ex. cu privire la locul unde era carvasanaua turcească sau vama mare, p. VIII, sau despre acel Nedelcu, cum s'a scris de curând (p. 10), când alții, ca Iorga (p. 4, 80), Const. G. Manu, I. Filitti (p. 47), părintele Negulescu, G. D. Florescu (p. 48), Const. Erbiceanu (p. 139) etc., nu sunt cruțați cu niciun prilej. Ori sunt nume sacre?

Toate actele, afară de vreo câteva dela Arhivele Statului și unul fără indicație (Nr. 69), provin din arhiva Eforiei Spitalelor Civile. Prin aceasta, într-un cât colecția nu este publică ediția câștigă și mai mult în valoare. Căci, precum s'au pierdut altădată documente, măcar că au fost duse la Brașov «pentru întâmplarea vremilor» (la 1773, p. 181), se pot pierde și azi. Editându-le, dl Ionașcu a salvat o bună parte din material. Ii dorim să continue chiar și numai cu ediția neadăugită de numeroasele și lungile note genealogice, care-și pot găsi locul separat.

A. S.

G. OPRESCU, *Manual de istoria artei*, vol. I—III, București, 1943—1945.

D-l G. Oprescu, profesorul de istoria artei la Facultatea de Litere din București, a dat la iveală una din cele mai utile lucrări apărute în ultimul timp. Fără îndoială scrierea unui manual, care presupune lectură bogată, spirit critic în lectură, alegere fericită și sinteză obiectivă, nu este cel mai ușor lucru de făcut. Din această cauză se vede lipsa aproape totală în literatura noastră, a unor astfel de îndrumătoare în cultură, căci manualele de școală cu care suntem obișnuiți, nu răspund acestei chemări. D-l profesor Oprescu a știut să răspundă acestui postulat și a isbutit să ne dea un manual dezvoltat, scris limpede și ilustrat cu îngrijire, care nu se adresează numai studentului universitar, ci și oricărui om de cultură.

Primul volum tratează despre arta medievală, dela schimbarea artei clasice în artă creștină, cu o sumară prezentare a artei barbare și pe larg arta bizantină și mai ales romanică. Arhitectura și artele minore, care fac legătura cu arheologia, își au și ele rezervate suficiente pagini. Cum era și firesc, aproape jumătate din volum e atribuit Renașterii în Italia și în afară de Italia.

Vol. II ocupă barocul și secolul al XVIII-lea. Pentru secolul XVII-lea sunt rezervate câteva pagini (242—248) și țărilor române, dar Transilvania, care putea fi bine reprezentată, lipsește. D-l Oprescu mănuește cu ușurință portretul, cum e acela plin de umanitate al lui Rembrandt (p. 181—195). Descrierea operelor este vie, colorată, fără a face apel la o terminologie babilonică, din nefericire atât de răspândită în scrisul nostru. Aceeași formă și la prezentarea operelor arhitectonice mai modeste, ca Hôtel de Soubise (p. 258—259).

Vol. III, privitor la secolul al XIX-lea, cu lupta între clasicism și romantism în toată Europa, aduce istoria artei aproape de timpul nostru. Tot ce e bine precizat în istorie, nume și opere, figurează aici, cu toată greutatea pe care o întâmpină eclectismul pentru această vreme. Aici s'au strecurat unele greșeli de tipar: tranziție pentru tranziție (p. 73). Arcola pentru Arcole (p. 104).

Fiecare volum are o bibliografie critică, foarte folositoare pentru cel care ar dori să cunoască mai în amănunt oameni, opere, curente. Am fi dorit o listă a figurilor și o tablă de materii mai dezvoltată, care să suplinească lipsa unui indice general, care în astfel de lucrări ar fi luat în adevăr proporții prea mari. Execuția tiparului în general bună pentru text, lasă de dorit în ceea ce privește acurateța reproducerilor.

Cât era de așteptată o astfel de lucrare se vede din succesul obținut. Vol. I a și ajuns la a treia ediție. Avem impresia cetind prefața celui de al III-lea volum, că este ultimul. Așteptăm totuși și pe al patrulea cu contemporanii.

A. S.

Prof. GEORGE POTRA, *Hanurile bucureștene*, București «Tiparul Românesc», 1943, 96 p. + 34 pl. afară din text. (Camera de Comerț și Industrie din București). (Extras din «Buletinul Camerei de Comerț și Industrie» din București, anul LII, 1943, nr. 69).

D-l Potra, un cunoscut cercetător al Bucureștilor de altădată, dă o bogată enumerare a hanurilor bucureștene. Din scurta introducere se vede că erau de trei categorii: cele mari făcute de Domni, mari, frumoase, cu biserici în mijloc, ocupau rangul I-ii, cele de al doilea rang erau ale boierilor și marilor negustori și în sfârșit cele de al treilea rang, mici și sărăcăcioase la care trăgeau în special țărani. Enumerarea lor se face în ordine alfabetică.

Amintim hanul Bosel, Cazoti, Colței Constantin-Vodă, ridicat între 1690—1700 și căruia i-a luat loc palatul Poștei

(p. 16), hanul Filaret-Mogoșoaia, unde e Teatrul Național hanul Filipescu, în fața Prefecturii Poliției Capitalei de azi, hanul Sf. Gheorghe-Nou, hanul Grecilor, în fața Băncii Naționale J (p. 32—36), hanul Kreșulescu, la biserica cu același nume, hanul Manuc, actualul hotel Dacia; aici și o biografie a lui Manuc-Beî (p. 29—32) cu larg istoric al hanului, zidit la 1808 (p. 32—42), hanul Papazoglu din sec. al XVIII-lea (p. 45—47), hanul Roșu, hanul Stavropoleos peste drum de hanul Grecilor, hanul Șerban-Vodă din 1683—1686, unde e Banca Națională și vecinătățile ei (p. 53—57), hanul cu Tei (p. 57—61), hanul lui Zamfir (p. 62—64) și Zlătari. Sunt încă multe alte hanuri al căror nume nu l-am dat aici. La fiecare din ele, în limita informației avute, se face o localizare față de situația actuală și un istoric mai scurt sau mai întins.

La sfârșit se adaugă 24 documente (1672—1858) din colecțiile Academiei Române, Arhivele Statului din București și Carnic Dermengian (p. 69—96). Ilustrația, foarte bogată, privește o bună parte din hanurile studiate. Se dau și câteva portrete de vechi negustori bucureșteni.

Contribuția istorică pe care o aduce d-l Potra, este bine venită. Ar mai fi de urmărit și din punct de vedere arhitectonic, spre a se ști felul de construcție în trecutul Bucureștilor. Aici arhitecții noștri au a-și spune cuvântul. Sunt însă sigur că ilustrația dată de d-l Potra le poate aduce servicii mari pentru restaurări de monumente bucureștene.

A. S.

(Cifrele grase arată pagina unde se află figura)

- Acoperiș: la casa dela Leordeni (Ilfov) 65.
- Acvinii-Dioscuri 22.
- Adormirea Maicii Domnului (Precestei) 8.
- Africa 37.
- agată, piatră seminobilă 20, 24.
- Agria 44, 45.
- Agura I. 40, 42, 43.
- Alba-Iulia 51.
- Albert, regele Poloniei 34, 37.
- Alexandru cel Mare 23, 24; — vameș 38, 39; — Voevod 57.
- Ali bei 49.
- amfore preistorice 54.
- Ana 28.
- "Ανακας, "Ανακας, "Ανακας, "Ανακας 21, 22, 24.
- Andrei 40.
- Andrei II, regele Ungariei 39.
- Andrieșescu I., prof. 80.
- Andronescu Nicolae 27.
- Anghelache logofăt 27.
- Anglia 30.
- Aninoasa 43.
- Aninoșani 49, 52.
- A[ntonescu] P[etre, arhitect], despre
† arhit. Paul Smarandescu 81.
- Arbănași (Bulgaria) 9.
- Ardeal 38, 41, 47, 49, 50.
- Argeș, oraș 30—37, 39, 42; —râu 43, 46.
- Arghiș 43.
- arhitecți: Antonescu P. 81; — Balș G. 11, 18—19; — Balș Șt. 64—76; — Heft 83; — Mottereau 84; — Smarandescu P. 81; — Teodoru H. 11—19, 77—78, 78—79.
- Arion Dinu 40.
- Aron Vodă 40—42, 46.
- Arpaș, bis. 9.
- arta medievală 86.
- Asia 37.
- Atena 21.
- Atos, muntele 8.
- Aufhauser I. 8.
- Austriaci 52.
- Azarie 40, 43, 46.
- Baba Novac 55.
- Babek Francisc 34.
- Bădoi Constantin 27.
- Baiazit I Fulgerul 33, 34.
- Bălcaci 43.
- Bălcescu Nicolae 29, 48—50.
- baldachin de lemn sculptat: la bis.
Leordeni (Ilfov) 59.
- Baldassar Walther 46—50, 52.
- Baldeș, Gh. I. 27.
- Băleanu: Ancuța 58; — Badea Postelnicul 57; — familia 55, 56, 57, 58, 73; — Gheorghe Clucerul 57, 58; — Ivașco Vornicul 57; — Pătru Paharnicul 57, 58; — Udrea vel Armaș 55.
- Balș G., ing. 11, 18—19.
- Balș Șt., arhit., despre casa din Leordeni (Ilfov) 64—76.
- Băncilă 52.
- Băra 40.
- Bărbierul Pimen, stareț 48.
- Bărbulescu Ilie 39.
- Bărbuleț 27.
- Barnea I. 9.
- barocul 86.
- Bârsei, Țara 39.
- Bârșeni 40.
- Basarab: III cel Bătrân, Laiotă 40—46, 53; — IV cel Tânăr, Țepeluș 40; — cel Mic 43; — V, Neagoe 40, 46.
- Basarabia (Țara Românească) 36.
- Basarabia 36.
- Bathori: Sigismund 47, 50 51; — Ștefan 34—45, 47, 48, 53.
- Bauer, Generalul 59, 75.
- Belgrad 34.
- Bellanger Stanislas 62, 75—76.
- Berceni (Ilfov), com. 55.
- Berendei D. 29.
- Bethlen, Grigorie de. 34.
- Biblioteca Academiei Române 8, 9.
- Bilciurescu Victor 82.
- Billogradcic, cetatea 41.
- biserici: de lemn din Ardeal 81; — din Arpaș 9; — Bucureșt v. București; — Budești (Vâlcea) 9; — Leordeni (Ilfov) 58, 59; — Uești (Vlașca) 81.
- Bistrița 38, 41, 45, 46.
- Bobești-Bălăceanca (Ilfov), stație preistorică 54.
- Boda 40.
- Bogdan cel Orb 18.
- Bogdan Ion 38—46.
- Bolintin: mănăstire 43; — sat 43.
- bolță: cu calote sferice 64; — de penetrații 64; — semicilindrică 55, 64, — a gangului de intrare, la casa dela Leordeni (Ilfov) 70; — în formă de "anse de panier 66; — la pivnițele vechi din Muntenia (evoluția) 64.
- Bonfinius 45.
- Bongras Ioan 46.
- Bosnia 35.
- Brăila 38, 53.
- Bran 29, 30, 37—39, 41, 44, 45.
- Brâncoveni (Romanai), castelul 54.
- Brașov 25, 34, 35, 38, 40, 43, 44, 46.
- Brașoveni 30, 38—43, 45, 46.
- Bratutti, Vincenzo 35.
- Brezoianu Ioan 43.
- Buciațchi Mihail, căpitan de Sniatin 42.
- Bucșani 43.
- București: 26—30, 35, 37—40, 42—44, 46—53, 82; — arhitectura 82; — baia cea veche a Mitropoliei 86. — Biserici: Albă (Popa Dârvaș sau Vișicai) 84; — Bradu-Boteanu 86; — Colții 85 (v. și m-ri); — Doamnei 83, 85; — Doamnei Ilincăi, ce se cheamă Sfeti Nicolae 85; — Enei (Ienei) 85, 86; — Floreasca 81; — Kretzulescu, 84; — metoh episcopiei de Râmnic 84; — din Prund 86; — Sărindar 83; — Scaune 77, 86; — sf. Dumitru (de jurământ) 83, 85; — sf. Gheorghe Vechiu 85; — sf. Nicolae-Șelari 85; — Stavropoleos 83; — Zlătarilor 83;

¹⁾ Intocmit de I. Barnea, în afară de art. Cetatea Dâmbovița (p. 25—53) al cărui indice a fost întocmit de autor însuși.

- Calea Victoriei 82. — Caricaturi 82. — Case(le): lui Anton Vanic 83; — lui Assan 83; — Bălăceanului 83; — banului Grigore Cantacuzino 84; — lui Barbu Slătineanu 84; — lui Nae Bălcoveanu 83; — lui Boerescu 84; — Brâncoveanului 83; — caimacamului Iancu Manu 84; — lui Costache Ghica-Brigadierul 83; — lui Costescu 83; — lui Cretzeanu 83; — Dămăroarei 83; — dela Măgureanu 83; — lui Iancu Ghica 84; — lui Ienăchiță Văcărescu 83; — lui Lenș 84; — Melik 81; — lui Musu 83; — lui Păucescu 84; — Peretz 83; — spătarului Pană Filipescu 83; — Zincăi Filipescu-Drugănescu 83. — Cetatea 40, 42, 44—46. — Colegiul sf. Sava 83. — Costume 82. — Curtea domnească a lui Șerban-Vodă Cantacuzino 83; — Curtea Veche 55; — Hanuri: 87; — al Castrișoanei 83; — Colței 86; — Dracii 86; — episcopiei Buzăului 83; — Filipescu 83; — Kretzulescu 84; — lui Zamfir 85; — Zlătarilor 83. — Hotelul Frascatti 83; — Oteteleşanu 83. — Incendierea din 1847, 83. — Izvoare cu privire la — 84. — Mahalaua Săpunarilor 86. — Mănăstiri: Antim 67; — Colțea (Tresfetitele) 84, 86; — Cotroceni 55; — Mărcuța 55; — Plumbuita 55, 85; — Radu-Vodă 55; — Sărindar 85; — sf. Ioan 83; — Văcărești 55. — Muzee: Municipal 54; — Saint Georges 8. — Palatul Soutzo 68. — Podul Mogoșoarei 82—84. — Sărăriia 86. — Scaune de carne 85. — Spitalele și școlile întemiate de Mihai Cantacuzino 86. — Târgul Cucului 85; — Târgul de Jos 85. — Tipuri 82. — Bucureștii Vechiului Regat 82; — vederi 82.
- Buda 35, 43.
Budapesta 30, 31.
Budești (Vâlcea), bis. 9.
Burdujeni, m-rea 12.
Burgundia 37.
Burlănești 25, 27, 50—52.
Buzău, trecătoare 30.
Buzescu, maior G. S. 51.
Buzescu: Preda, mare postelnic 51, 53; — Radu, mare clucer 51, 53; — Stroe 51, 53.
Buzești, frații 28, 51, 52, 55.
- Cabirii 22.
cafesul pronaosului: la bis. Leordeni (Ilfov) 59.
Callatis 20. V. Mangalia.
Călugăreni 27, 46, 47, 49, 50, 52, 53.
Câmpulung-Muscel 25—29, 38—40, 44—46, 49, 52, 53.
Câdea 27, 28.
Cândești 28, 49, 52.
Cândești din Vale 26, 27, 52.
- Canisa, Ștefan de 34.
Cantacuzino, spătarul Mihail 84.
Căprioru 49.
Capul Coastii 25—27.
cataricaturi: din București 82. V. și București.
Carpați 29—31, 33, 35, 37, 39, 44.
case: în București, v. București; — în Leordeni (Ilfov) 54, 59, 64—76; — în epoca lui Matei Basarab 64, 68; — de țară 58.
Caselli D. 29, 39, 42, 44.
Casimir: III, regele Poloniei 29; — IV regele Poloniei 41.
Cașin: clopotnița mănăstirii 14, 17.
Catargiu Const., biv vel serdar 27.
cavalerii teutoni 39.
Cavittello Giustiniano 44.
Cazacii 48, 51.
ceramică preistorică 54.
Cernica (Ilfov): m-re 60; — pădure 54.
cetăți: Cetatea Albă 29; Cetatea Neamțului 29, 39; — Curtea Veche 55; — de lângă râul Dâmbovița 30; — Negru-Vodă 25, 29, 39, 46—49; — Poenari 26, 29, 39, 46; — Suceava 16, 18.
Cetățeni 25, 39.
Cetățuia Negru-Vodă 25, 29, 39, 46—49.
Cetățuia, schit 49.
Cheia, trecătoare 30.
Chishull, Edmund 62.
Chizar Nicolae 25.
Cina cea de taină 9.
Ciuhandu, dr. 8.
Ciurnicu (Ilfov), pădure 54, 57, 59.
clasicism și romantism în Europa 86.
clopotnițe: a bis. sf. Dumitru din Suceava 11; — a m-rii Cașin 14, 17; — Hlincea 18; — sf. Gheorghe din Suceava 11, 12—17; — Voroneț 16, 17, 18; — a lui Petru Șchiopul dela Galata 11, 18.
Cluj 31, 43, 46, 47, 51; — muzeul Et-nografic 9.
Codlea 52.
Codrul Cosminului 30.
Colonia Agrippina 40, 47.
Comisani 30.
Constanța 23.
Constante Lena 7.
Constantin Brâncoveanu 58, 73.
Constantinescu Mihai, ing. hot. 26.
Constantinopol 37.
contraforți: la bis. m-rii din Burdujeni 12; — Galata 11; — la zidurile curții din Leordeni (Ilfov) 54—55.
Cornescu Mihail 62.
Corvin Matei, regele Ungariei, 41, 43—45.
Costaforu 26.
Costescu George 82.
Costin Nicolae 50, 51.
costume: din București 82.
Crăciun Ioan 51, 52.
- Craiova 34, 42.
Crăstian, pârcălab. Târgoviște 44.
croatii 38.
Croatia 37.
Cromer Martin 40, 42.
Cruceberg 39.
Crușovul 51.
Crutzescu Gheorghe 82.
ctitorii: bis. Leordeni (Ilfov) 59, 61.
Cucuteni 30.
Culici, Col. Alex. 47, 48.
Cureții 22.
Curim 31.
Cursul Apei 41, 42.
Curtea Veche (Dâmbovița) 29.
curți domnești: a lui Șerban-Vodă Cantacuzino în București 83.
- Dacia 25, 34; — Traiană 42.
Dacii 25.
Dalmația 37—39, 52.
Damaris, logofătul 83.
Dâmbovița: cetate 25, 26, 28, 29, 33, 37—52; — județ 25, 27, 28, 30, 37, 38, 45, 49, 51, 52; — oraș 52, 53; — râu 25—30, 37, 38—40, 46, 47, 49, 50, 52, 54; — scaun domnesc 40, 41; — valea 48; — vamă 37—39, 46.
Dan II 38, 39, 43.
Dan Dimitrie, pr. 11.
Dan postelnic 51; — voievod 34.
Dârstor 39.
Dascălu Simion 41—46.
Deisis 9.
Densușeanu Nicolae 30, 32—37, 39, 40.
Dereus Ioan 27, 51.
Deseu zis Vas 28.
Didron M. 8.
Dionisie al Pogoniani, arhiepiscop 59.
Dionisie, proegumenul m-rii Nucet 27.
Dioscuri 22.
discuri decorative de alamă ajurate, la sobe 68, 69, 76.
Ditescu: Grigorie 27; — Hariton 52.
Dlugosz Ioan 29, 35, 41, 45.
Dobrița Voicu 40.
Dobrotici 32, 33.
Dobrușa (Vâlcea), moșia 51.
Dochrez M. 49.
domnii-gemeni 22. V. zeii-gemeni.
Dömös 33.
Dona, dr. J. 9.
Donat Ioan 39.
Draculea (Vlad II Țepeș) 44, 45.
Drag 40.
Dragodănești 38, 49, 52.
Dragomir 52; — Românul, pârcălabul cetății Dâmbovița 28—30, 32, 52.
Dragomirești 30, 49, 50, 52.
Dragoslavele 38, 50.
Dragusevici Constantin 35.
Dudești (Ilfov) 57; — spitalul de ciurma; 60; — stație preistorică 54.
Dumitrescu: Grigore 28; — Ioan 25—28, 52.

Dandrea 22, 28, 31—34, 37, 39, 43—
45, 47; — rad. 30.

Emeric voievodul Transilvaniei 32.

Eminescu Mihail 33.

Engel, I. Ch. 29, 49.

Erminia de pictură bisericească 9.

Esarcu C. 43—45.

Europa 37.

Făgăraș 32.

Fejer G. 32, 35.

festre: la casa dela Leordeni (Ilfov)
70, 71.

Ferhat Pașa 47.

Fermendzen 32.

Fessler A. 49.

Filitti, I. C. 42.

Focșani 45.

Fotino Dionisie 45.

Frăsinetul 51.

Francii 47.

Frankfort 35.

fresce: de Giacometti 83.

Furduești (Ilfov) 56.

fus de coloană torsă 78—79.

Galata, m-rea 11.

geme 20, 24.

Gemenea 25—27, 30, 38, 46, 50, 52.

Gemenide 25.

gemmae. V. geme.

George, fiul lui Andrei Voievod 32.

Gheboeni 25, 27.

Gheorghe, sf. 8.

Gherghița 39, 49.

Ghermani familia 63.

Ghibănescu Gh. 42, 43.

Ghimbășan Iconaru 10.

Giacometti, pictor 83.

Giurescu: Constantin 40, 41, 46, 52;
— C. Constantin 28, 29, 34, 35, 41,
42, 46.

Giurgiu 39, 40, 47, 52.

Glina (Ilfov): stație preistorică 54.

Glodeni 40.

Golescu Maria, despre icoana pe sticlă
a zugravului Ioniță ot Brașov 7—10.

Göllner P. 51, 52.

Gorj 42, 43.

Goslic 46.

Gotha 30, 37, 40.

Grăjdana Spătăreasa, sora lui Udrea
vel Armaș 55, 56, 57.

gravuri: în lemn 8; — rusești 8.

Grecia 23.

Grecu, pictori de bis. 9.

Grigore Ghica-Vodă 58.

grindă de baricadare 13; — la clopot-
nița m-rii sf. Gheorghe din Suceava
15, 16.

Halle 29.

Hammer 49.

Hanuri bucureștene 87. V. și București.

Haralambie, sf. 7, 8.

Hasan Pașa 47.

Hașdeu, B. P. 35, 36, 38, 40, 45.

Hedviga, regina Poloniei 36.

Hefi, arhitect vienez 83.

Hemffy Benedict, banul Bulgariei 30—
33; Nicular 32; — Petre 31—33.

Herovanu Mircea 20.

χιτών 22.

χλαμύς 22.

Hlincea, m-rea 14, 17.

Huniade Ioan 45.

Hurmuzaki Eudoxiu 30, 32—46, 50—52.

Ialomița, râu 28—30.

Iași 42.

Icoane ardeline 8.

iconărie populară 7.

Iisus Hristos: în slavă 9; — și sf. Ioan
copii 10; — și vița de vie 7, 9.

Ilarian, A. Papiu 46, 52.

Ilfov, jud. 39.

Ilie, sf. 9.

Invierea 9.

Ioanid G. 50, 51.

Ioanid I. C. 8, 9.

Ionașcu Iancu 20, 24; — I. 84.

Ionescu-Bujor, prof. 20.

Ionescu-Gion, G. I. 29, 39, 42.

Ioniță zugravu ot Brașov 8, 10.

Iorga N. 8, 20, 30, 32—44, 46, 48,
50—52, 62, 81.

Iova 40.

Isopescu Claudiu 46, 47.

Istenmezo, Albert de — vicecomite al
Secuilor 41.

Istvanfi N. 47, 49.

Italianii 51.

Jăcmont 34.

Jigmond Bathor 50.

Jirecek 38.

Joe. V. Zeus.

Judecata de apoi 9.

Kaluzniacki E., Dr. 40.

Katona Stefan 37.

Kehaya Bey 61.

Kenner, dr. Friedrich 24.

Kiralie 50.

Kogălniceanu M. 40, 41, 50, 51.

Kretzulescu Safta 58.

Ladislau 29; — duce și palatin 30; —
voievod (Vlad II Țepeș) 45.

Laic voievod 28, 30—33.

Lange Kurt 23.

Lapedatu Al. 26, 29, 39.

Lăpușneanu Alexandru 11.

La Tène, epoca 22, 54.

Lazuri 30.

Leaota, culme 25.

Leca Spătarul 56, 57.

Leordeni (Ilfov) 54—63, 64—76; —
bis. paraclis 58, 59; — casa 64—76; —
curtea boierească 62; — stație preis-
torică 54.

Lepeș Ioan, castelan de Deva 31.

Leșii 41.

Leunclavius 35.

Leurdeni (Ilfov): 55, 56, 57, 58, 59,
60. V. Leordeni.

Leurdeani 57. V. Leordeni.

Liov 47.

Lippold Georg 23, 24.

Lipsca 29, 41, 49.

Lithuania 36.

Losoncz, Ștefan de 34.

Ludovic I, regele Ungariei 28—33, 36;
— II regele Ungariei 46.

Lupaș Ioan 28.

Lupoianu Const., polcovnic 27.

Macedonia 23, 24.

magazii: la casa dela Leordeni (Ilfov)
69.

Măgura, culme 25.

Mahomed Pașa 49.

Maica Domnului: Galaktotrofusa 7; —
indurerată alături de Iisus 9.

Mănăstiri: Antim 67; — Banu din Bu-
zău 85; — din Burdujeni 12; — Cer-
nica 60; — Colțea (Tresfetitele) 84,
86; — Cotroceni 55; — Galata 11;
— Hlincea 14, 17; — Lavra dela
Athos 8; — Mărcuța 55; — Pana-
ghia din dealul Târgoviștei 55; —
Plumbuita 55; — Putna 46; — Radu-
Vodă, din București 55; — Sărinda-
rului, din București (v. și București)
85; — sf. Ioan din București 83; —
Sinaia 86; — Văcărești 55.

Mănești 27, 49.

Mangalia 20, 23, 24. V. Callatis.

Manu: Constantin G. 59, 62; — familia
59, 63, 73; — Mihail, mare Vornic
58, 59, 60, 61, 62, 63, 64.

Marea Neagră 22, 23, 37.

Maria: doamna lui Șerban-Vodă Can-
tacuzino 83; — fiica lui Ivașco Vor-
nicul Golescu 56; — regina Unga-
riei 35; — Despina, soția lui Radul
cel Frumos 46, 47.

Maroth, Ioan de, baronul de Machowa
34, 37.

Marula, fiica lui Mihai II Viteazul 51.

«masa raiului» 8.

masă, sf. (pristol), având lipite foi în
prejur 8.

Matei Basarab 54, 57, 68.

Maternus, episcop al Transilvaniei 35.

Mavricu 28.

medalioane de sticlă pictate 9.

Mehadia 32.

Mehedinți, județ 35.

meșteri-gravori: Teodosie dela Neamț
8; — iconari: Ghimbășan Iconaru 10;
— Ioniță ot Brașov 7—8, 10; — Ion
Pop dela Făgăraș 9; — Savu Moga
10; — Trâmbitaș 10; — Zainichi Ru-
dolf, poreclit Dolfi » 10; — zugravi:
Polcovnicul Nicolae 59.

metereze: la zidurile de împrejmuire
dela curtea din Leordeni (Ilfov) 55.
Miechowski, M. 45.
Mihai Vodă, deal 29.
Mihai voievod 37.
Mihai II Viteazul 27—29, 45—52, 53,
54, 55.
Miletici L., 40, 42, 43.
Minea Ilie, Dr. 29, 31—32, 35, 39, 40.
Mircea I cel Bătrân 33—38, 40, 42, 43, 52.
Mircea Voievod (Ciobanul) 52.
Miron Costin 14.
Mitropolia, dealul 29.
mobilier: la bis. din Leordeni (Ilfov) 59.
Moga Savu, meșter iconar 7, 10.
Moisescu Gh., preot 49.
Moldova 30, 36, 38, 40—45, 48, 50,
51, 53.
Moldoveni 49, 51.
morminte de incinerare 54.
Motogna Victor 29.
Mottereau, arhitect 84.
Moxa Mihail 33.
Müller G. 35.
Munteni 34, 36.
Murnu Arry, pictor 20.
Mușă, jupâneasa lui Udrea vel Armaș 55.
Muscel, județ 25, 27, 29, 35, 38, 39.
Mușlea I. 8.
Muze: — de arte frumoase din Bu-
dapesta 80; — Etnografic din Cluj 9;
Municipal din București 54; —
Saint Georges din București 8.
Naghi G. 31.
Nașterea Domnului 9.
Neagu 52; — Alex. 7, 9.
Neajlov, râu 43.
Neda, I. M. 9.
Negrea Stan 51.
Negru-Vodă, schit Cetățuia—48, 49, 53.
Neigebaur, I. F. 62, 76.
Nemți 39.
Neugrad 35, 36.
Neumann, Fr. K. 37.
Nicolae, sf. 7. V. și Niculae.
Nicolae din Lancrăm 8.
Nicopol 33, 39.
Nicopolul-Mare 36; — Mic 34, 35.
Niculae Alexandru, Voievod 28.
Niculae: de Gara, ban de Makowa
32—35, 52; — fiul lui Grigorie, co-
mite de Veves 30—31; — fiul lui
Iosif Makkas 31; — Voievodul Tran-
silvaniei 29—33.
Niculăescu St. 35, 38—40, 42, 46, 50.
Niculescu Iosif 25.
Oancea logofătul 56, 57.
Ochiul Boului, baltă 54.
Olt, râu 35, 52.
Oltenia 30, 35, 52.
Oncești, sat 25.
Onciul D. 29, 42.
Onufrie, egumenul m-rii Dealul 27.
Oprea 51.

Opreșcu G., prof. 86; — despre † Co-
riolan Petranu 80—81.
Oradea-Mare 43, 46.
Orășii, dealul 39.
Orbini, Don Mauro 34.
Orșova 35, 36.
Pădure Banul den Săcuiani 56.
Paget, Lordul 62.
palatul: caimacamului Mihalache Manu
pe Dâmbovița 61; — Soutzo (Bucu-
rești) 68.
Panaiteșcu, P. P. 38—40, 42—43.
Pană: iuzbaș 27; — logofăt 27.
Pantelimon (Ilfov), pădure 54, 59.
parament: piatră și cărămidă 11, 18.
Paris 49.
Parnia Corvin, preot 26.
Parsic C. 49.
Pârvan V. 22; — Getica 84.
Pârval 51, 52; — logofăt 51.
Pasărea, munte 35.
Pătrașcu voievod, tatăl lui Mihai Vi-
teazul 51, 52; — fiul lui Mihai Vi-
teazul 51.
Pauly Wissowa 24.
Pavelescu I. 9.
Peceneaga (jud. Constanța), com. 20.
22, 24.
Pelleridi Petru 51.
Peninsula Balcanică 29.
Perrin Raoul 62, 75.
Perșani, sat 7.
Perși 47.
Pesaro 34.
Pesciani Mihail 41.
Pesta 30.
Pesty Frigyas 31, 36; — Ortway 36.
petasos 22.
Petersburg 39.
Petranu: — 80—81; — Ion 80.
Petru 29; — Șchiopul 11, 18; — vice-
voievod 28, 31; — voievod (cel Tâ-
năr) 51, 52.
Piccolomini Silvio 51.
pictori de bis: Grecu 9. V. și meșteri
zugravi.
Pietrari 27.
pilos 22.
Piscullo da Melfi, Fra Giuseppe 50.
pivniță: la casa din Leordeni (Ilfov) 55,
59, 60, 64, 75; — de piatră 64; — la
palatele Cantacuzinilor și Brâncove-
nilor 64.
Plenița 51.
pod basculant 13, 14; — la cetatea Su-
cevei 18.
Podea T. 9.
Podolia 42.
Podul Dâmboviței 29, 39.
Podul Înalt 43, 45.
Poenari, cetate 26, 29, 39, 46.
Pojon 36, 37.
Polcovnicul Nicolae, zugrav 59.
Polonia 31, 36, 48.

Pongracz Ioan, voievodul Transilvaniei
41, 43.
Ponor 40.
Pontos Euxeinos 22, 24.
Pop: Ion dela Făgăraș 9; — Onisie 8.
Popescu: Alexandru 25; — D. N. 38.
Popești, sat lângă București 60, 62.
porți: la cetatea Sucevei 19; — de clo-
potniță, la mănăstirile: Cașin 14, 17,
19; — sf. Gheorghe din Suceava 15,
16, 19; — Voroneț 17, 19; — culi-
sante orizontal 13, 14; — culisante
vertical 14; — la zidurile dela curtea
din Leordeni (Ilfov) 55, 56, 57.
Posada 35, 37.
Potra George, prof. 87.
Predeal 30.
pristol. V. masă, sf.
Proca, popa dela sf. Vineri (București)
56.
Puchenii 27.
Pușcariu Ioan 39, 42.
Putna, m-re 46.
Radojicić, G. Sp. 35.
Radu 51; — III cel Frumos 39—44; —
V dela Afumați 46; — II Pleșuvul
38; — Vodă 29, 56.
Rădulescu: Codin 39; — Dumitru 27;
— G. G. 8.
Ragusa 34.
Ragusei 31, 51.
Râjnov 46.
Râpa Rudarilor 26.
Răstignirea 9.
Regleanu, M. G. 49, 52.
reparații: la în-reă Antim din Bucu-
rești 67.
« Ringsteinsiegel 24.
Roma 46.
Romalo, Nadejda Gr. 10; — despre
Leordeni 54—63.
România 38, 40—43, 46.
Români 25, 28—30, 32, 34—37, 39,
40, 43—45, 48—53.
Romstörfer, K. A. 16, 19.
Romula 23.
Rosetti, Dinu V. 54.
Rossbach O. 24.
Rucăr 29, 30, 37—39, 50.
Rudeanu, familia 56.
Ruffus Petre 29.
Rusia 36.
Sacerdoțeanu Aurelian 51, 82—87.
Sacken, dr. Eduard Freih. von — 24.
Săcu 28, 29, 41, 50.
Samurcaș, logofătul 61.
săpături preistorice: la Leordeni (Ilfov) 54.
Sârbi 38.
Sași 43, 50.
Sauciuc-Săveanu, prof. Teofil, despre
două geme antice din Scythia Minor
20—24; — despre † prof. I. Andrie-
șescu 80.

- Savoia, Eugeniu de — 52.
 Șcheiul la Potoc 52.
 Schwandtner G. 29.
 Scythia Minor 20, 24.
 Seadeddin 35.
 Sebeș, district 32.
 Șeica-Mare 9.
 Șerban cupeț 27.
 Severin: ban 36; — cetate 31—33.
 sfinți cavaleri 8.
 Sibieni 35, 44.
 Sibiu 35, 42, 51.
 sigilii inelare 24. V. Ringsteinsiegel.
 Sigismund: I regele Ungariei și împărat al Germaniei 34—37, 40; — III rege al Poloniei 55.
 Silistra 39.
 Simion 28; — Vodă 56.
 Simionescu Petrică 20.
 Sinan Pașa 46, 47, 49—53.
 Șincai Gh. 29, 42, 45.
 Sion G. 26, 34.
 Siret, râu 39.
 Șişman, țarul bulgar din Târnova 31.
 Sixt IV, Papa 44.
 Slavi 34.
 Smarandescu Paul, arhit. 81.
 sobe de zid cu fumuri la casa dela Leordeni (Ilfov), 68, 72—75.
 Sofia 40.
 Solnoc 37.
 Sor 40; — Petru 40.
 Sora 51.
 Sorin 51.
 Soteres 22.
 spitaturi: Colțea din București 84; — de ciurmați dela Dudești (Ilfov) 60.
 Sracimir, țar 18, 30, 33.
 Stanca, doamna lui Mihai Viteazul 51.
 Stănescu Andrei căpitan 27.
 stații preistorice: Bobești-Bălăceanca, Dudești, Glina, Leordeni (Ilfov), Tânganu, Văcărești 54.
 Ștefan: arhiepiscop de Colocsa 33; — cel Mare, voevodul Moldovei 17, 19, 38, 41—46, 53; — despotul Serbiei 37; — logofăt 27; — Răzvan, domnul Moldovei 40.
 Ștefănescu: prof. I. D. 9; — Iulian 50.
 Ștefăniță-Vodă 18.
 Ștefulescu Alex. 42, 43.
 Stibor, voevodul Transilvaniei 36—37, 52.
 Stoenești 25, 27, 39, 48—50.
 Strigoniu 29.
 Strzygowski Iosef 80.
 Studina: Bărbuleț 51; — Mesteacăi 51.
 Studința 51.
 subterane: la curtea din Leordeni (Ilfov) 55.
 Suceava: bis. sf. Dumitru 11; — cetatea 16, 18, 50; — m-rea sf. Gheorghe 11; — tezaurul mănăstirii 9.
 Suhodolechi Egidie 42.
 Talloczv L. 35.
 Tănase, căpitan 27.
 Tânganu (Ilfov), pădure 54; — stație preistorică 54.
 Tânțu Ion 20, 22, 23.
 Țara: Bârsei 39, 43, 46; — Făgărașului 42; — Moldovei 41, 46; — Muntenescă 41, 43; — Românească 25, 28, 30—39, 41, 43—46, 48, 50—52; — Săcuilor 28, 29, 31; — Severinului 32, 33; — Ungurească 30.
 Tarent 22.
 Târgoviște 25—30, 37—40, 42, 44, 46—53.
 Târgșor 38, 40, 43, 46.
 Târgu-Jiului 42.
 Târnava Mică, comitat 43.
 Tefeleica, culme 25.
 Teleajen, trecătoare 30.
 Teodora 51.
 Teodoru Horia: despre porțile Sucevei 11—19; — despre ușa bis. Scaune din București 77—78; — despre un fus de coloană torsă 78—79.
 Teodosie, gravor dela m-rea Neamț 8.
 Teofil, mitropolitul Țării Românești 57.
 θεολογία 22.
 Terch 30.
 Teusch, G. O. 25, 46.
 Thasos: tetradrahme de — 54.
 Thuan, A. I. 52.
 Thurocz I. 29.
 Țimforea Matei 8.
 Timișoara 31, 32, 36.
 Tocilescu Gr. Gh. 29, 30, 38—44, 46.
 Toma cupeț 27.
 «Toma Veronicăi» 9.
 Tomplin 32.
 Toscana 51.
 Traian 25.
 Trâmbițaș, iconar 10.
 Transilvania 28, 30, 31, 43, 48.
 Treime (Troiaș), sf. 7, 9.
 Tudor D. 23.
 Turcii 25, 26, 28, 29, 33—37, 41—50, 52—53.
 Turculeț Ștefan 41.
 Turnu 35, — Măgurele 39, — Roșu 37.
 turnuri: de pază la zidurile dela Leordeni (Ilfov) 55.
 Turturea Paharnicul ot Glina 56.
 Tutova 48.
 Tyrnavia 29.
 Udrea vel Armaș 55. V. Băleanu: familia.
 Uești (Vlașca) bis. 81.
 Ungaria 29—33, 35—37, 42—46, 49.
 Ungurii 28—33, 34, 36, 37, 39, 41, 43, 50.
 Ureche Grigorie 40, 41, 46.
 Uril 51.
 uși: de lemn la bis. Scaune din București 77, 78; — la clopotnițe: a bis. sf. Dumitru din Suceava 12; — a m-rii sf. Gheorghe din Suceava 12; — a lui Petru Șchiopul la m-rea Galata 12.
 Văcărești cu Badea, Postelnicul 27, — Constantin 58; — Enache 58; — familia 58, 62; — Iordache postelnicul 27. — Radu 58 — Smaranda 58 (v. Manu).
 Văcărești (Ilfov) 46; — stație preistorică 54.
 Vaillant 62.
 Valachia 30, 41, 43, 46, 50—53.
 Valachii 50.
 Valea: lui Pașa Buliman 28; — Dâmboviței 30.
 Vasil, Al., despre cetatea Dâmboviței 25—53.
 Venelin J. 39—41, 43.
 Veneția 34, 39, 43.
 Venețieni 51.
 Veress, Dr. A. 30, 46, 47, 50—52.
 Vidin 28, 30, 31—33.
 Viena 38, 49.
 Virtosu E. 8.
 Visconti, nunțiu apostolic 50.
 Visegrad 33.
 Vislăcia 41.
 Vișa 51.
 Vissoveca Dobeslav 42.
 Vlad 51; — biv vel Paharnic 57; — I Dracul 38, 41, 52; — II Țepeș 37, 39, 40, 42—46, 52; — VI Vintilă 40.
 Vladislav: I Voievod 28, 29, 31—33; — II Voievod 39; — III Voievod 46, — Drăculea (Vlad II Țepeș) 45 — Iagello, regele Poloniei 35, 36, 40.
 Voica Eni 51.
 Voicu 51.
 Voinea 27, 28.
 Voinești 25—28, 50, 52.
 Voroneț: clopotnița m-rii 16, 17, 18.
 vulcurul: atribut al lui Zeus 23; — bicefal 59.
 Werner K. 35.
 Xenopol, A. D. 42.
 Zagreb 32.
 Zaimichi Rudolf («Dolf») iconar. V meșteri.
 Zefchid S. 27.
 zeii gemeni 22.
 Zeus: Aetophoros 23; — pe intaglii 23; — pe tron 23, 24; — rezemându-se în sceptru 23.
 Zichy C. 31, 34.
 zidăria: clopotniții m-rii sf. Gheorghe din Suceava 11.
 ziduri de împrejmuire: la curtea din Leordeni (Ilfov) 55, 71.
 Zimmermann F. 35.
 zugravi. V. meșteri.